

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

YENİ UYGURCA GRAMERLEŞMİŞ FİLLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE ÇEVİRİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Cihangir DEMİR

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

YENİ UYGURCA GRAMERLEŞMİŞ FİLLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE ÇEVİRİSİ
ÜZERİNE BİR İNCELEME

Cihangir DEMİR

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

Cihangir DEMİR tarafından hazırlanan "Yeni Uygurca Gramerleşmiş Fiillerin Türkiye Türkçesine Çevirisi Üzerine Bir İnceleme" başlıklı bu çalışma, 11.06.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç.Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR (Başkan)

Prof. Dr. Nurettin Demir (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Melike ÜZÜM

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

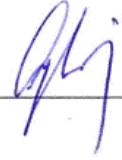
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin/Raporumun 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

11.06.2018

Cihangir DEMİR

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- **Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.**

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etseniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

- **Tezimin/Raporumuntarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.**

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

- **Tezimin/Raporumun 11. 06. 2019 tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.**

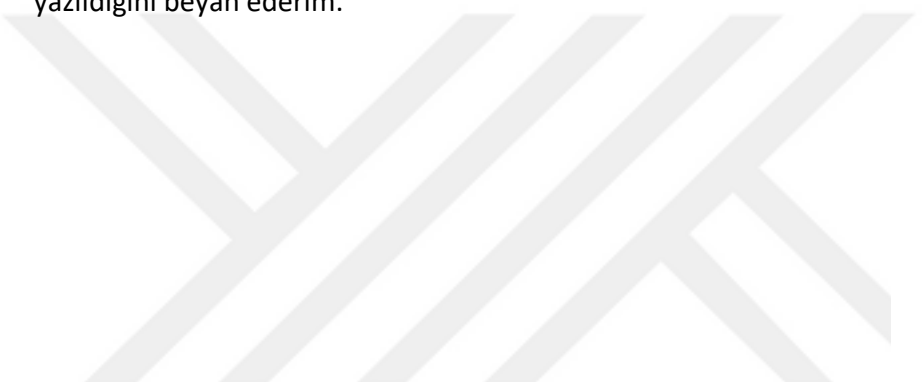
- **Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi**

11/06/2018

Cihangir DEMİR

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Tez Danışmanının **Prof. Dr. Nurettin DEMİR** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Cihangir DEMİR

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde, gerek maddi gerekse manevi yönden desteğini esirgemeyen, bir danışmandan ziyade bir arkadaş tavrı ile her daim bilgilerini benimle paylaşıp yolumu aydınlatan saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Nurettin Demir'e desteği için minnettar olduğumu belirtmek isterim.

Yaptıkları çalışmaları her zaman ilgiyle ve hayranlıkla izlediğim değerli hocalarım sayın Prof. Dr. Emine YILMAZ, Doç. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR, Doç. Dr. Mevlüt ERDEM, Doç. Dr. Sema ASLAN DEMİR'e tez sürecim boyunca verdikleri değerli öneriler ve destek için teşekkür ederim.

Hacettepe Üniversitesinde geçirdiğim tüm süre boyunca, benden desteklerini esirgemeyen arkadaşlarım Oğuz KISA, Yağmur ÇELİK, Yasemin KÖKSAL, Sedef KILIÇ başta olmak üzere, tezimin hazırlanması sırasında her zaman yanımda olan ve eksik olduğum konularda bana yardımcı olan değerli dostum Türkizat Beşir'e canı gönülden teşekkür ederim.

Son olarak, her zaman yanımda durup aldığım kararlarda bana destek olan ve gerektiğinde sıkıntılarımı da omuzlamaktan çekinmeyen, en büyük neşe kaynağım ve destekçim olan aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

DEMİR, Cihangir. *Yeni Uygurca Gramerleşmiş Fiil Yapılarının Türkiye Türkçesine Çevirisi Üzerine*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018.

Türk dili ailesi içerisinde önemli bir yere sahip olan ve Çağatay Türkçesi temelinde ortaya çıkıp XX. yüzyıl başlarından itibaren müstakil bir yol izleyen Yeni Uygurca, sahip olduğu birtakım özellikler yönüyle Türkiye Türkçesinden farklılık göstermektedir. Çalışmamızın ana konusunu oluşturan ve gramerleşmiş fiil yapıları olarak adlandırdığımız, birden fazla fiilden oluşan, yapılar da işte bu farklılıklardan biridir.

Bu tezde, iki parçası da fiilden oluşan, *fiil* + *fiil* yapıları ele alınmış, ülkemizde yapılan çalışmalarda genel olarak aynı başlıkta incelenen, *isim* + *fiil* yapıları ise kapsam dışında tutulmuştur.

Çalışma, temel olarak üç bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümde Yeni Uygurca, Gramerleşme Teorisi, fiil birleşmeleri gibi konularda günümüze kadar yapılmış olan çalışmalar incelenerek çalışmamızın teorik temellendirmesi yapılmıştır.

İnceleme bölümünde, 2015 yılından beri sürdürülen çeviri çalışmalarından elde edilen veriler yardımıyla, Yeni Uygurcanın sahip olduğu, gramerleşmiş veya gramerleşme süreci içerisinde olan fiil yapıları tespit edilmiş ve gramerleşme teorisi temelinde incelenerek fiil birleşmeleri sonucu ortaya çıkan yapının kazandığı yeni işlev ve anlamın çeviri sürecine olan yansıması irdelenmiştir.

Sonuç bölümünde ise inceleme bölümünden ortaya çıkan sonuçlar değerlendirilmiş, gramerleşmiş fiil yapılarının çevirisi sırasında göz önünde tutulması gerekenler olabildiğince açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Gramerleşme, gramerleşmiş fiiller, yardımcı fiiller, Yeni Uygurca.

ABSTRACT

DEMİR, Cihangir. *A Study on the Translation of New Uyghur Postverbal Construction Into Turkish*, Master Thesis, Ankara, 2018

New Uyghur, stemmed from Chagatai dialect of Turkish language followed an important and sole pathway since the beginning of 20th Century. This dialect has a unique characteristics than dialect used in homeland of Turkic Land. One of such unique characteristics that will be reviewed in this study is phrases formed by numerous verbs which shall be referred as “verbs on grammar foundation”. In this study, “verb+verb” structures, which are built by two of verbs, and other structures of verbs, “name+verb” which is commonly reviewed in studies in Turkey, was excluded.

In the first section of our review, recent and contemporary studies on Theory of Grammaticalization of New Uyghur Dialect and conjunction of verbs were reviewed and a theoretical approach was developed.

In the second section, using accumulated data collected from translation tasks conducted since year of 2015, structures of verbs which were/are in put in rules of grammar were noted and review on impact of new meanings and impact on translation procedures after when process of sustaining conjoint on verbs was sustained.

In the conclusion part of our study, the results emerging from the examination section were evaluated, and the situations that could be encountered during the translation of grammatical verb constructions and the things to be considered during the translation of these structures were tried to be explained as much as possible.

Key Words

Grammaticalization, Auxiliary Verb, New Uyghur Dialect

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLANMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iii
ETİK BEYAN.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
TABLolar DİZİNİ	xi
GİRİŞ.....	1
1. LİTERATÜR ÖZETİ	4
1.1. UYGURLAR	4
1.1.1. Uygur Tarihi.....	4
1.1.2. Yeni Uygurca.....	6
1.1.3. Uygurların Kullandığı Alfabeler	8
1.2. GRAMERLEŞME TEORİSİ VE FİİL BİRLEŞMELERİ	12
1.2.1. GRAMERLEŞME TEORİSİ	12
1.2.2. GRAMERLEŞME SÜREÇLERİ	21
1.2.2.1. Anlamsızlaşma	23
1.2.2.2. Kategorsizleşme	25
1.2.2.3. Ses Kaybı.....	26
1.3. TÜRKÇE FİİL BİRLEŞMELERİ	28
1.3.1. ZARF- FİİL KAVRAMI	28
1.3.1.1. Seviye 1	28
1.3.1.2. Seviye 2	29
1.3.1.3. Seviye 3	29
1.3.1.4. Seviye 4	29
1.3.2. YARDIMCI FİİL KAVRAMI	30
1.4. YENİ UYGURCA FİİL BİRLEŞMELERİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	31
2. BÖLÜM	34
2.1. YENİ UYGURCADA FİİL BİRLEŞMELERİ	34
2.1.1. -p yat- / -wat-	35

2.1.2. -p tur-	42
2.1.3. -p yür-	50
2.1.4. -p otur-	52
2.1.5. -p kel-	55
2.1.6. -p bar-	58
2.1.7. -p ket-	60
2.1.8. -wet- < (-p et-) veya (-p ewet-)	67
2.1.9. -p tashla-	71
2.1.10. -p qal-	72
2.1.11 -p qoy-	76
2.1.12. -p al- > -wal-	80
2.1.13. -a al-	82
2.1.14. -p ber-	85
2.1.15. -a ber-	86
2.1.16. -p chiq-	88
2.1.17. -p öt-	90
2.1.18. -p yet-	91
2.1.19. -p sal-	91
2.1.20. -p kör-	92
2.1.21. -p baq-	93
2.1.22. -p bol-	94
2.1.23. -p chüşh-	95
SONUÇ	96
KAYNAKÇA	100
EK 1 Tez Orijinallik Formu	106
EK 1 Etik Kurul İzin Muafiyet Formu	108

KISALTMALAR DİZİNİ

İng. *İngilizce*

Alm. *Almanca*

Ttü. *Türkiye Türkçesi*

Y.Uyg. *Yeni Uygurca*

* *Tasarlama*

> *şekline gider*

< *şeklinden gelir*

[] *kaynak dilde bulunmayan kısmı niteler*

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Yeni Uygurcanın yazımında kullanılan alfabeler (s. 9-10)

Tablo 2: Kiril alfabesindeki farklı harfler (s.10)

Tablo 3: Gramerleşme Süreçleri (s. 16)

GİRİŞ

Altay dil ailesinin bir alt grubu olarak Türk dilleri, tasvir fiilleri ve yardımcı fiiller yardımıyla oluşturulan bir tür fiil kompozisyonuna sahiptir. Ancak bu yapıların anlamsal ve işlevsel karmaşıklığı bu yapıların açıklanmasında ve algılanmasında güçlükler neden olmaktadır.

Yeni Uygurcada yüksek kullanım sıklığına sahip olan ve *fiil + zarf-fiil + fiil* şeklinde ortaya çıkan bu yapılar, dilin iç dinamiklerinin etkisi ve geçirdikleri süreç sonucunda leksikal unsurdan gramatikal unsur haline dönüşmektedirler. Bu bağlamda bahsi geçen yapıları gramerleşmiş fiil yapıları olarak adlandırmak doğru olacaktır. Kimi zaman, birtakım kayıplara ve değişikliklere uğrayarak ekleşmiş halde karşılaştığımız gramerleşmiş fiil yapıları, Türkiye Türkçesinde de bulunmasına karşın, hem Yeni Uygurcada hem de Türkiye Türkçesinde birbirinden farklı bazı işlevsel ve anlamsal özellikler göstermektedirler.

Pir üstaz küldi.

Pir üstaz külüp ketti.

Pir üstaz külüp tashlidi.

Burada görüldüğü üzere, Yeni Uygurcada *kül-* “gülmek” fiiline zarf-fiil eki yardımıyla bazı fiiller eklenmiştir. Bu fiillerin cümleye anlamsal etkisi ne olabilir? Hangi işlevde kullanılırlar? Hangi yapılar gramerleşmiş olarak kabul edilmelidir? Gramerleşme nasıl ortaya çıkar, neleri etkiler ve sonuçları nelerdir? Bahsi geçen diller arasında yapılacak çeviri çalışmalarında bu yapıların yarattığı güçlükler nelerdir?

Yukarıdaki sorular çalışma çerçevesinde cevap aranacak muhtemel sorulardır. Elbette, dar bir araştırma çerçevesinde bu soruların tamamını cevaplamak mümkün değildir. Ancak eldeki çalışma çerçevesinde yukarıda bahsi geçen soruların bazılarına cevap aranmaya çalışılacaktır.

Yeni Uygurcadaki gramerleşmiş fiil yapıları üzerine yapılan çalışmalar başta olmak üzere çalışmamızda, gramerleşmiş fiil yapılarının tespiti ve bu yapılarla

ilgili örneklerin tanıklanması noktasında ağırlıklı olarak, tez danışmanım Prof. Dr. Nurettin Demir'in kordinatörlüğünde yürütülen çeviri projesi sırasında elde ettiğimiz verilerden yararlanılacaktır.

Çevirisini yaptığımız ilk eser, toplam dört ciltten oluşan ve Wu Cheng'en tarafından kaleme alınan *Batıya Seyahat* adlı romandır. Roman, VII. Yüzyılda yaşamış olan, Çin'in en tanınmış Budist rahibi Tang Senzang'ın (Xuanzang) Budizm kitabını almak için Hindistan'a gidiş öyküsünden ilham almaktadır. Romanda, Tang Senzang ve üç çırağının yolda karşılaştıkları çeşitli zorluklar anlatılmış ve hiçbir otoriteden korkmayan ve kötü güçlerle mücadele eden doğaüstü güce sahip "Sun Wukung" adlı bir maymun imajı ortaya çıkarılmıştır. Romandaki yaratıklar ne kadar vahşi olursa olsun, Su Wukung'un gizemli silahı - iki ucunda altın halka bulunan bir demir sopa- karşısında ya öldürülmüşler ya da yakalanmışlardır.

Çeviri çalışmalarımıza konu olan bir diğre eser ise *Kızıl Köşteki Rüya* romanıdır. Diğer adı *Taş Hikayesi* olan *Kızıl Köşteki Rüya*, Cao Xueqin hayattayken el yazması olarak geniş okur kitlesine ulaşmıştır. Cao Xueqin, *Kızıl Köşteki Rüya* adlı romanında, bakışını önce çok sayıdaki imparator akrabalarına, sonra Jiya, Şi, Wang ve Xue olmak üzere dört soylu aileye, daha sonra Jiya ailesi ve buradaki insanların faaliyetlerinin merkezi olan saraylara yoğunlaştırmıştır. Cao Xueqin, burada yaşayan ve çoğu genç kadınlar olan kişilerden oluşan küçük toplum ve saray dışındaki dünyayla olan bağlantısı aracılığıyla feodal toplumu simgeleyen Jiya ailesinin çöküşünü gözler önünde sergilemiştir.

Bahsettiğimiz bu eserlerin yanında, gerekli görülen durumlarda da geçmiş dönemlerde yapılan farklı araştırmalardan örneklere başvurulacaktır.

Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde vereceğimiz tüm örnekler, akıcılık ve kolaylık sağlaması adına Uygur Latin alfabesi esasında verilecektir. (Alfabe tablosu için bk. *Uygurların Kullandığı Alfabeler* s.7)

Çalışmamızın amacı, gramerleşmiş fiillerin hangi nedenle gramerleştiklerini ya da artzamanlı olarak Türk dilinin tarihi seyri içerisindeki kullanımlarını tanıklamaktan ziyade, gramerleşme sonrası ortaya çıkan yapıdaki değişiklikleri belirlemek ve

belirlenen durumları örneklerle açıklamak olacaktır. Bununla birlikte, Yeni Uygurcadan tanıklanan örnekler üzerinden, bu yapıların Türkiye Türkçesindeki karşılıklarından, daha doğrusu bu yapıların Türkiye Türkçesine en doğru biçimde nasıl yansıtılabileceği konusu ele alınacaktır.

Çalışmamızın birinci bölümünde, gramerleşme teorisi ve gramerleşme süreçleriyle ilgili literatür özeti yapılacaktır. Bununla birlikte, konumuza temel oluşturması bakımından, Uygurlar, Uygur dili ve Uygur alfabesi üzerine kısa açıklamalara yer verilecek ve ardından Yeni Uygurcadaki gramerleşmiş fiil yapıları ve bu yapıların oluşumunda etkisi olan zarf-fiil, yardımcı fiil gibi konularda da kısa açıklamalara yer verilecektir.

İkinci bölümde ise, Yeni Uygurca gramerleşmiş fiil yapılarını oluşturan ve zarf-fiil eki yardımıyla esas fiile bağlanan fiil yapıları listelenecek ve ayrı başlıklar altında incelenecektir.

Sonuç bölümünde, ikinci bölümden elde edilen veriler yardımıyla çalışmayla ilgili genel bir değerlendirme yapılacaktır.

1. LİTERATÜR ÖZETİ

1.1. UYGURLAR

Uygur Türkleri, günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sinkiang (Şincan) Uygur Özerk Bölgesi yani Doğu Türkistan toprakları başta olmak üzere Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Afganistan, Pakistan ve Hindistan gibi komşu ülkelerin topraklarında yaşamaktadırlar.

Doğu Türkistan (Sinkiang-Uygur Özerk Bölgesi) kuzeyden güneye doğru Altay Dağları'nın güney eteklerini, Tarbagatay'ın doğu kısmını, Cungarya Havzası'nı, Tanrı Dağları'nı, Tarım Havzası'nı ve Altın Dağları'nın güney eteklerini kapsayan geniş bir sahaya yayılmaktadır. Bölge, kuzeybatıda Batı Türkistan, kuzeydoğuda Moğolistan Halk Cumhuriyeti, güneybatıda Afganistan, güneyde Pakistan, Hindistan ve Tibet, doğuda da Çin (Kansu eyaleti) ile çevrilidir.

1993'te Çin'de yapılan sayıma göre Doğu Türkistan'ın nüfusu 16.052.648'dir. Bu nüfus üzerinde tahmin yapıldığında ülke nüfusunun bugün 20 milyona yaklaştığı tahmin edilmektedir (Buran ve Alkaya, 2011: 6).

1.1.1. Uygur Tarihi

Türklerin en eski yurtlarından biri olan ve halihazırda birçok Türk kültür yadigarını bünyesinde barındıran Doğu Türkistan toprakları, Büyük İskender'in MÖ 326'da mağlup edilmesinden sonra, Türk birliğini kurma çabaları içine giren Hun idaresine geçmiştir. Uzun bir süre Hun egemenliğinde kalan Uygurlar, Hun idaresinin zayıflamasının ardından Selenga nehrinin batısından Yenisey nehrine kadar olan bölgeye yerleşmişlerdir.

Göktürk Hakanlığı döneminde varlıklarını boy olarak sürdüren Uygurlar, Göktürklerin dağılmasına kadar olan süreçte birliklerini oluşturmaya başlamışlar ve Göktürklerin 745 yılında dağılmasıyla birlikte de I. Uygur "Ötüken Uygur" Devletini kurmuşlardır. Kurulan bu devlet, Kırgızların saldırıları ve Uygur

hakanlarından Alp Bilge ve Alp Külüg Bilge'nin öldürülmesiyle, 840 yılında yıkılmıştır (Ataman, 2006: 43).

Uygurlar, süregelen yenilgiler ve devam eden Kırgız saldırıları sebebiyle kitleler halinde çeşitli bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Göç eden Uygurların bir kısmı Kansu; bir kısmı Turfan, Urumçi, Aksu; bir kısmı da Yarkent, Hoten, Kaşgar bölgelerine yerleşmiştir.

Kansu bölgesine yerleşen Uygurlar, Kansu Uygur Devletini kurmuşlar ve uzun süre Çin'in dostluğuna dayanarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. İç Asya'da bir nevi büyük bir şehir devleti kurup, kendilerini ticarete vererek yaşamışlardır. Dokuzuncu asrın ikinci yarısında da yavaş yavaş İpek Yolu ticaretini ellerine geçirmeye başlamışlardır. Bu devlet yine Çin'in saldırıları sonucu yıkılmış ve bu bölgedeki Uygurlar Çin'in egemenliğine girmiştir. Bugün Sarı Uygurlar olarak anılan topluluk bu devletin bakiyesidir (Gömeç, 1997: 66).

Turfan, Urumçi, Aksu bölgesine yerleşen Uygurlar ise, Turfan-Doğu Türkistan Uygur Devletini kurmuşlar ve ilerleyen süreçte Karluk, Yağma, Çiğil Türkleriyle birleşerek Karahanlı Devletinin temellerini atmışlardır. Yarkent, Hoten, Kaşgar bölgesinde yaşayan Uygurlar ise zamanla bu birliğe dahil olmuşlardır. Karahanlı Devleti IX. yüzyılda Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmış, XI. yüzyıl başlarında da yıkılmıştır.

Karahanlı Devletinin yıkılmasının ardından Moğollarla ilişkilerini geliştiren Uygurlar Moğol idaresi içerisinde büyük görevler üstlenmişlerdir. Cengiz Han'ın ölümünün ardından oğulları arasında pay edilen Moğol İmparatorluğunun topraklarından Doğu Türkistan ve civarı, Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'a verilmiş ve böylece Uygurlar da Çağatay egemenliğine girmiştir. Çağatay idaresindeki Doğu Türkistan toprakları 1759'da Çin'in saldırısına uğramış ve XVII. yüzyıl sonunda bölgenin denetimi Çinlilerin eline geçmiştir. Bu tarihten sonraki süreçte, Uygurlar yüzlerce kez Çinlilere isyan etmiş olsalar da isyanlar kanlı bir şekilde bastırılmıştır.

İlerleyen süreçte, Doğu Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesinde önemli bir yeri olan Yakup Bey tarafından, başkent Kaşgar olmak üzere bağımsız bir devlet

kurulmuştur. İngiltere ile Osmanlı Devleti tarafından da tanınan ve 17 yıl bağımsız olarak yaşayan bu devlet, Çin ve Rusya'nın anlaşmasıyla 1877 yılında ortadan kaldırılmıştır. Çin yönetiminin idaresine giren Doğu Türkistan toprakları 1884 yılına kadar Batı Bölgesi adı altında idare edilmiş ve Çin imparatorunun emriyle 18 Kasım 1884'de *Sin-Kiang* "Yeni Topraklar" adını almıştır.

1884 yılından sonra birkaç kez bağımsızlık ayaklanması olmuş ve kimi zaman da başarılı sonuçlar alınmışsa da ortaya çıkan yeni devletler, Çin tarafından tekrar tekrar ortadan kaldırılmıştır. Son olarak, Çin'in 1938 yılında yaptığı "Çin'deki azınlıkların Çinliler ile eşit haklara sahip olacağı" şeklindeki açıklama neticesinde, 12 Kasım 1944'de Ali Han Töre önderliğinde Şarki Türkistan Cumhuriyeti kurulmuş, fakat bu devlet 1949 yılında Çin tarafından ortadan kaldırılmıştır. 1955 yılında da *Sinkiang-Uygur Özerk Bölgesi* adıyla Çin'e bağlı bir bölge haline getirilmiştir (Kurban, 1992: 12-13).

1.1.2. Yeni Uygurca

Müşterek Orta Asya Türkçesinin gelişimine bağlı olarak XV. yüzyıldan sonra ortaya çıkan Çağatay Türkçesi, Uygurların yaşadığı Doğu Türkistan coğrafyasını da içine alan, büyük bir dil alanı oluşturmuştur. Yeni Uygurca ve Özbekçe, Çağatay Türkçesinin bir bakiyesi olarak halen varlığını sürdürmektedir.

Doğu Türkistan Uygurları, XX. yüzyıl başlarına kadar edebi dil olarak Çağatay Türkçesini kullanmışlar, bu tarihten sonra da Urumçi ağzını esas alan ve Kaşgar, Kumul, Turfan vilayetlerinin ağızlarıyla birlikte Uygurların tamamına yakınının dilini içine alan *Merkezi Ağız Grubu* temelinde oluşturulan yeni bir dil meydana getirmişlerdir.

Yeni Uygurcanın ağızları konusunda çeşitli görüşler vardır. G. Jarring Yeni Uygurcada Güney ve Kuzey ağzı olmak üzere iki ağız var olduğunu belirtirken, A.N. Borovkov ise Güney ağzı, Kuzey ağzı, Lobnor ağzı ve Kansu ağzı olmak üzere dört ağzın var olduğunu söylemektedir. Li Jing Wei, Uygurcanın ağızlarını Merkezi ağız grubu, Hoten ağız grubu, Lobnor ağız grubu ana başlıkları altında

üçe ayırmış ve her bir ağız grubunu, içerisine dahil olan vilayetlerle birlikte açıklamıştır (Emet, 2008: 66).

Yeni Uygurca üzerine çalışmalar yapan Rıdvan Öztürk, Yeni Uygurcada Merkezi ağız, Hoten ağızı ve Lopnor ağızı olmak üzere üç ağız grubu olduğunu söylemiştir (Öztürk, 1997:2).

Konu üzerine hacimli bir çalışma yapmış olan Erkin Emet ise Yeni Uygurcanın ağızlarını Kaşgar, Hoten, Lopnor ve Kumul Ağızı şeklinde dört gruba ayırmıştır (2008:27-32).

Talât Tekin ve Mehmet Ölmez ise Yeni Uygur Türkçesi ağızlarını Güney grubu, Kuzey grubu, Lobnor diyalekti ve Hoton (Busurman “Müslüman”) diyalekti şeklinde dört ana bölüme ayırmışlardır (Tekin ve Ölmez, 1999: 136).

Yukarıda bahsedilen görüşlerden de anlaşılacağı üzere, Yeni Uygurca’nın ağızları konusunda farklı düşünceler mevcuttur, fakat genel olarak üç ağız grubuna sahip olduğu görüşü hakimdir. Buna göre Yeni Uygurca’nın ağızları şu şekilde sıralanmıştır:

Merkezî ağız grubu: Yeni Uygur Türkçesinin yazı dili olan bu grup, Urumçi esas olmak üzere, Kaşgar, Konaşehir, Yenişehir, Yarkent, Kargılık, Mekit, Yenihisar, Artuş, Aksu, Kuçar, Korla, Bay, Turfan, Piçan, Kumul Gulca gibi bölgelerde konuşulan ağızlardan oluşmaktadır. Uygur Türklerinin %80’i bu ağızı kullanmaktadır.

Lopnor ağızı, Tarım nehrinin orta ve aşağı kısımlarına yerleşen ve tarımla uğraşan Kara Koşunlular tarafından kullanılan mahalli özellikteki bir ağızdır.

Hoten ağızı ise, Uygur Özerk Bölgesinin güney batısındaki Çeçen ve Çarkilik nahiyelerine bağlı bazı yerlerde yaklaşık 500.000 kişinin konuştuğu yerel bir ağızdır.

Tarih boyunca büyük ilgi gören Türk dili ailesi, uzun yıllar boyu birçok araştırmacının ilgi alanı olmuş ve çeşitli tasnif denemeleri yapılmıştır. Türk dillerinin sınıflandırması konusundaki ilk çalışmalar 16-17. yüzyıla kadar

uzanmaktadır. Yapılan sınıflandırma çalışmaları kimi zaman daha önce yapılmış olanı tenkit eder kimi zaman da tamamlar nitelikte olmuştur. Bu konudaki çalışmalara, eskisi kadar seri biçimde olmasa da halen devam edilmektedir.

Uygur Türkçesinin tasnifine gelince, XIX. yüzyılın başlarından son yıllara kadar birçok tasnif denemesi yapılmıştır ve yapılan tasnif çalışmalarında Uygur Türkçesi ile Özbek Türkçesi aynı grupta zikredilmiştir. Bu tasniflerin en son ve en ayrıntılıları olan Samoyloviç, Benzing, Menges, Hazai, Wendt ve Tekin'in tasniflerinde Uygur ve Özbek Türkçelerinin yakınlığı bariz olarak belirtilmiştir. Elbette bu çalışmaların hepsini burada zikretmek mümkün değildir. Fakat yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermesi açısından birkaç tasnif denemesinden bahsetmek doğru olacaktır.

G. J. Ramstedt, fonetik esaslara ve coğrafi konumlarına göre yaptığı çalışmasında Türk lehçelerini beş grup altında sınıflandırmış ve Yeni Uygurca'yı Özbekçeyle birlikte Doğu Grubu adı altında ele almıştır.

Talat Tekin, Türk lehçelerini 12 grupta incelediği *Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi* adlı çalışmasında Yeni Uygurca'yı *tağlıq grubu* adı altında Özbekçe ile birlikte ele almıştır (1989; 141-168).

Uygur ve Özbek Türkçeleri, şive tasniflerinde *Doğu grubu* (Benzing, Ramstedt), *Güney-Doğu grubu* (Samoyloviç, Hazai), *Orta-Asya grubu* (Radloff, Menges) *Batı Hun Dalı- Karluk grubu-Karluk Harezmi bölümü* (Baskakov, Wendt) ve *tağlıq grubu* (T. Tekin) gibi adlar altında gruplandırılmışlardır.

1.1.3. Uygurların Kullandığı Alfabeler

Eski Uygur alfabesi Turfan ve civarında XV. yüzyıla kadar kullanıldıktan sonra terk edilmiş, yerini Arap alfabesine bırakmıştır. Tarım havzasının doğusunda, Kansu'da ise Budist Uygurlar arasında bu alfabenin sadece dini amaçlar için dahi olsa, XVIII. yüzyıla kadar korunduğu bilinmektedir (Türk Ansiklopedisi, 1984: 121-122 ; Ergin, 1976: 355).

İslamiyetin Orta Asya'da yayılmasının ardından Arap alfabesi de paralel bir

şekilde yayılmaya başlamış ve X. ve XI. yüzyıllardan itibaren, Uygurların yaşadıkları coğrafyada Uygur alfabesinin yerine geçerek hiçbir değişikliğe uğramadan XX. yüzyıl başlarına, 1936 yılına kadar kullanılmıştır. Bu tarihten sonra ise alfabede bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu değişiklik yeterli olmadığından, 1951 yılında yeni bir düzenleme ile Uygurcada bulunmayan sesleri temsil eden ط ظ ع ض ذ ص ح آ ث gibi harfler alfabeden çıkarılmıştır. Bu değişiklik de yeterli olmadığı için 1952-1954 yıllarında bazı yeni harfler alfabeye katılmıştır. Arap alfabesindeki en son değişiklikler ise, 1985 yılında yapılmış ve ئو ئۇ ئۈ ئۆ harflerinin o, ö, u, ü, seslerini temsil etmesi kararlaştırılmıştır.

Uygurlar, Eski Sovyetler birliğine bağlı olan Batı Türkistan coğrafyasında yaşayan soydaşlarıyla kültür bağlarını koruma maksadıyla, bir dönem Kiril alfabesi temelinde bir alfabe hazırlama çabası içerisine girmişlerdir. Bu amaçla, 1956 yılında Urumçi'de devrin aydınlarının da katılımıyla bir kongre toplayıp bu alfabeyi kullanma konusunda karar almışlar ve kongreyi takip eden yıl içerisinde de bir alfabe taslağı dahi hazırlamışlardır. Fakat Çin yönetimi ve Sovyet Rusya arasındaki bazı anlaşmazlıklar sebebiyle, Çin yönetimi bu alfabenin kullanmasına izin vermemiştir.

Bu gelişmeler sonrasında, Çin yönetimi, Çinliler için hazırlanan Latin alfabe esasına dayanan Pinyin alfabesi Uygurların kullanması konusunda karar almış ve 1960 yılında uygulamaya koymuş olmasına rağmen uygulama aşamasına ancak 1970 yılında geçilmiştir. Alfabe uygulamaya konulduktan sonra bütün okullarda bu alfabe kullanılmış, gazete, dergi ve kitaplar bu yeni alfabe ile çıkarılmıştır.

Mao'nun ölümü sonrasında oluşan, eskisine nazaran daha ılımlı yönetim politikası sebebiyle Uygur aydınları, yeniden Arap alfabesini kullanmak istemiş, fakat yönetim buna izin vermemiştir. İlerleyen süreçte ortaya çıkan birtakım gelişmelerin ardından, Çin yönetimi Uygurların Arap alfabesine geçmesine izin vermiş ve kullanılmakta olan Pinyin alfabesi 1983 yılında yürürlükten kaldırılarak yerine Arap alfabesi kullanılmaya başlamıştır.

Doğu Türkistan Uygurlarının günümüze kadar kullandığı alfabeler ve bunların birbirleri arasındaki karşılıkları aşağıda gösterilmiştir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde verilecek örnek cümleler, kolaylık sağlaması maksadıyla, Arap alfabesinin Uygur Latin alfabesindeki karşılıkları ile verilecektir.

Arap	Pinyin	Kiril	Uygur-Latin	Türk-Latin	UFA ¹
ئا	A a	А а	A a	A a	/a/
ئە	Ə ə	Ә ә	E e	E e	/æ/
ب	B b	Б б	B b	B b	/b/
پ	P p	П п	P p	P p	/p/
ت	T t	Т т	T t	T t	/t/
ج	J j	Ж ж	J j	C c	/dʒ/
چ	Q q	Ч ч	CH ch	Ç ç	/tʃ/
خ	H h	Х х	X x	H h	/x/
د	D d	Д д	D d	D d	/d/
ر	R r	Р р	R r	R r	/r/
ز	Z z	З з	Z z	Z z	/z/
ژ	Ẓ ẓ	Ж ж	ZH zh	J j	/ʒ/
س	S s	С с	S s	S s	/s/
ش	X x	Ш ш	SH sh	Ş ş	/ʃ/
غ	Ǧǧ	Ғ ғ	GH gh	Ğ ğ	/ɣ/
ف	F f	Ф ф	F f	F f	/f/
ق	Q̣ q̣	Қ қ	Q q	K k	/q/
ك	K k	К к	K k	K k	/k/
ڭ	-ng	Ң ң	-ng	-ng	/ŋ/
گ	G g	Г г	G g	G g	/g/
ل	L l	Л л	L l	L l	/l/
م	M m	М м	M m	M m	/m/
ن	N n	Н н	N n	N n	/n/
ھ	Ḥ ḥ	Һ һ	H h	H h	/h/
ئو	O o	О о	O o	O o	/o/

¹ UFA: Uluslararası Fonetik Alfabe

ئۇ	U u	У у	U u	U u	/u/
ئۆ	Ө ө	Ө ө	Ö ö	Ö ö	/ø/
ئۈ	Ü ü	У у	Ü ü	Ü ü	/y/
ۋ	V v	В в	W w	V v	/v/
ئې	E e	Е е	Ě ě	E e	/e/
ئى	I i	И и	I i	İ i/ı	/i/ veya /i/
ي	Y y	Й й	Y y	Y y	/j/

Tablo 1: Yeni Uygurcanın yazımında kullanılan alfabeler.

Uygur Kiril alfabesi ek olarak iki harfe sahiptir ve bunlar iki sesin birleşimidir. Bahsi geçen harfler aşağıda Arab ve Latin harf eşdeğerleriyle gösterilmiştir.

Kiril	Arap	Latin
Ю ю	يۇ	yu
Я я	يا	ya

Tablo 2: Kiril alfabesindeki farklı harfler.

1.2. GRAMERLEŞME TEORİSİ VE FİİL BİRLEŞMELERİ

Dilbiliminde, bağımsız sözlük birimlerin bir takım dilbilimsel bağlamlarda neden gramatikal işaretleyici olarak işlev gördükleri ve yeni gramatikal işlevlere nasıl geliştikleri gibi sorular, Gramerleşme Teorisi'nin inceleme alanına girmektedir (gramerleşme teorisi hakkında bk. Gökçe, 2013).

Frekans değerleri birbirinden farklı olsa da Türk dilinin hemen hemen her döneminde ve modern Türk dillerinin yapısında görülen fiil birleşmeleri de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Sözgelimi, *-p ol(t)ur-* şeklinde bir fiil birleşmesinde, bağımsız sözlüksel bir birim olan *oltur-* yardımcı fiilinin “oturmak” şeklindeki gerçek anlamından çıkıp *-p* zarf-fiil ekiyle birlikte, eklendiği ana fiille kılınış, görünüş, zaman gibi gramatikal işlevler kazandırması en tipik gramerleşme örneklerinden biridir.

Gramerleşmeyi yalnızca ekleşme olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Türk dillerinin tamamında görülen ve tasvir fiiller olarak adlandırılan bazı yardımcı fiillerin işlevleri, bu yapıların bir gramerleşme süreci içinde olduklarını göstermektedir. Türkiye Türkçesi'nde en bilinen gramerleşme örneği, şimdiki zaman eki olarak kullanılan ve devam etme bakışı (*aspekt*) sergileyen *-yor* morfemidir. Ekleşmiş halde karşımıza çıkan bu yapının, *yürü-* fiilinin ses ve anlam kaybına uğrayarak ekleşmiş hali olduğu bilinmektedir. Ancak Modern Türk dillerinin çoğunda (Karaçay, Kırgız, Kazak, Uygur, Özbek vs.) *tur-*, *o(l)tur-*, *yür-* ve *yat-* gibi fiiller ekleşmedikleri halde şimdiki zaman ve süreklilik bildiren gramer yapıları olarak kullanılmaktadırlar. Yani, henüz ekleşme aşamasına ulaşmamışlardır. Buradan da anlaşılabacağı üzere, gramerleşmeyi bir süreç, ekleşme olgusunu da bu sürecin çıktısı olarak değerlendirmek uygun olacaktır.

1.2.1. GRAMERLEŞME TEORİSİ

Dilin evrim süreci içinde, bir sözlükbirimin biçimbirime dönüşmesi veya genel olarak sözlükbirimlerin ve bazı dilsel yapıların başka biçimbirime dönüşmesi olarak tanımlanan gramerleşme (*Grammatikalisierung*, *Grammaticalization*), terim

olarak ilk kez Fransız dilbilimci Antoine Meillet tarafından kullanılmıştır. Ancak gramatikal yapıların bağımsız biçimlerden meydana geldiği görüşü bundan çok daha öncesine dayanmaktadır.

Fransız filozof Etienne Bonnot de Condillac, *Essai sur l'origine des connaissances humaines* (1746) adlı eserinde fiillerdeki kişi eklerinin kişi zamirlerinin ekleşmesinden, zaman kategorilerinin ise zaman bildiren zarfların ilgili kök ile birleşmesinden meydana geldiğini ileri sürmüştür. John Horne Tooke ise, köken bilgisi üzerine yaptığı çalışmasında edatların ad veya fiil kaynaklı olduğunu söylemiştir (Heine ve Narrog, 2011:1, Hopper ve Traugott, 2003: 19). Condillac ve Tooke bu düşünceleriyle şüphesiz ilk evrimci tipologlara, özellikle de Wilhelm von Schlegel ve Wilhelm von Humboldt'a öncülük etmişlerdir.

Schlegel, *Observations sur la langue et la littérature provençales* (1818) adlı çalışmasında, Provensal dilindeki gramatikal yapıların ortaya çıkışıyla ilgili şöyle yazmıştır:

“Bu [Gramerleşme], bazı negatif yollarla, analitik dilbilgisi üreten bir buluştur ve bu bakımdan homojen olarak takip edilen yöntem, tek bir prensibe indirgenebilir; Bazı kelimeler kayda değer enerjilerinden arındırılır, onlara daha genel bir yapı vermek ve onları dilin temel parçası haline getirmek için sadece nominal bir değer verilir. (Lehmann, 2015: 2)”

Antoine Meillet'in gramerleşme ile ilgili düşüncelerinin oluşmasında Alman düşünür Wilhelm von Humboldt ve Alman dilbilgini Georg von der Gabelentz'in etkisi büyüktür. Humboldt, *Über das Entstehen der grammatikalischen Formen und ihren Einfluss auf die Ideenentwicklung* (1825) adlı çalışmasında gramerin ve dilin belli aşamalar sonucu ortaya çıkıp geliştiğini savunur. Humboldt'a göre bu süreç dört aşamada meydana gelmektedir:

İlk aşamada anlatılan şeyler işaret edilir somut nesneler ve bunların ilişkileri konuşmada açıkça ifade edilmez, dinleyici anlatılanı çıkarım yoluyla kavrar. *Pragmatik safha* olarak nitelendirilen bu evre, dilin ilkel safhası olarak kabul edilebilir.

İkinci aşamada ise anlatımda belirli bir sıra ve düzen ortaya çıkar. Nesnelerin sürekli kullanımı belirli bir sözcük sıralamasını da beraberinde getirir ve sözcükler

gösterdikleri anlamların dışında farklı işlevler yüklenme eğilimine de girerler. Bu safha, *sözdizimsel safha* olarak da nitelendirilebilir.

Üçüncü aşamada, farklı işlevler yüklenme eğiliminde olan sözcükler önceden gösterdikleri anlam alanından bir hayli uzaklaşırlar. Dilbilgisel anlamda eklerin ve köklerin ortaya çıkışı bu aşamada meydana gelir.

Dördüncü aşamada ise dildeki ekler ve kökler yapısal ve işlevsel belirginlik kazanır. Ortaya çıkan morfolojik yapıların kullanımıyla yeni sözcükler türetmek mümkündür. Bu aşamaya *biçimbilimsel safha* da denilebilir (Hopper ve Traugott, 2003:20).

Gramerleşmenin tam tanımını yapmış olmasa da en azından tasvirini yapan ve tanımlanmasına katkıda bulunanlardan biri de şüphesiz Alman linguist Georg von der Gabelentz'dir. 19. yüzyıl sonlarına doğru, 1891 yılında kaleme aldığı *Die Sprachwissenschaft* adlı çalışmasında, gramerin birbiriyle rekabet halinde olan *telafluz kolaylığı* (ease of articulation) ve *başkalaşma/farklılık yaratma* (distinctness) eğilimlerinin bir ürünü olduğunu savunur. Gabelentz dilbilimsel yapıları diğer insanlar iş ararken işe alınan, terfi ettirilen, yarım maaşlı olarak çalıştırılan ve sonunda emekli edilen devlet memurları olarak tasvir ederek bir sürece işaret etmektedir. Telafluzdaki kolaylığa kaçma eğilimi ses yıpranmalarına sebep olur ve sözcüğün yeni telafluzu ve eskisi arasında anlam farklılığı ortaya çıkar ve böylece sözcük yeni işlevler kazanır (Demirci, 2008: 133, Gökçe, 2013: 22-23).

Humboldt ve Gabelentz'in görüşleri incelendiğinde bariz bir fark dikkati çekmektedir. Humboldt çizgisel bir sürece işaret ederek gramerin gelişiminin bir noktada bittiğini savunurken, Gabelentz'e göre gramerleşme süreci devinimseldir ve gramatikal şekillerin oluşumu sürekli tekrarlanmaktadır.

Şimdiye kadar saydığımız bu isimler, terim olarak gramerleşmeden bahsetmiş olmasalar da savundukları düşünceler itibariyle gramerleşme teorisine temel oluşturmuşlardır.

Gramerleşmenin terim olarak ilk kez Antoine Meillet tarafından kullanıldığından başta söz etmiştik. Meillet'in gramatikal biçimlerin bağımsız sözlüksel birimlerden ortaya çıktığı görüşü, onun Humboldt ve Gabelentz'den etkilendiğini düşündürmektedir (Gökçe, 2013: 23). Teorisini dil değişimindeki düzenlilik ve eşzamanlı tanımlamadaki sistemlilik esası temelinde oluşturan Meillet, köken tartışmalarından çok dilin değişimi üzerinde durmuş ve gramatikal biçimlerin, dilin yapısında öteden beri var olan yapılara örnekseme (*analogy*) ve bağımsız bir sözcüğün gramatikal unsur rolünü üstlendiği gramerleşme (*grammaticalization*) yoluyla ortaya çıktığını savunmuştur (Lehmann, 2015: 3).

Örneksemenin dilde yeni yapılar ortaya çıkarabildiğini fakat dili bütünüyle değiştiremediğini savunan Meillet, gramerleşme yoluyla ortaya çıkan biçimlerin ise daha önce sahip olmadıkları birtakım gramatikal kategorilere dahil oluklarını belirtmektedir.

Bu düşüncelerden anlaşılacağı üzere, örnekseme ve gramerleşme arasındaki en temel fark, gramerleşmenin dil sistemini bütünüyle değiştirebilmesidir.

Meillet yeni gramer yapılarının ortaya çıkış nedeni olarak dillerin ifade yeteneklerini geliştirmek maksadıyla yeni sözcükler oluşturmasını ve bu sözcüklerin kullanım sıklığına bağlı olarak yıpranıp zayıflamasıyla gramatikal unsurlara dönüşmesini vermektedir (Hopper, 1991:18). Fakat bu düşünce başlı başına gramerleşme sürecini açıklamaya yetmemektedir. Nitekim Elizabeth Closs Traugott, Meillet'in bu görüşünün kısmen uygun olduğunu fakat eksiklikleri olduğunu yazmaktadır (2003: 24).

Gramerleşme konusunda çalışmalar yapanlardan bir diğeri Raimo Anttila'dır. Anttila'ya göre gramerleşme, bir dilin grameri ve sözvarlığı arasında var olan farklılığın bir göstergesidir. Geleneksel olarak, -esasen belirli kesişme alanları olmasına rağmen- gramer ve sözvarlığı iki farklı alan olarak kabul edilir. Sözvarlığı kuralları göstermezken, gramerleşme kuralları temsil etmektedir. Ancak, sözvarlığından alınan bir sözcüğün anlam alanının sınırlandırılması, sözcüğün zaman içerisinde temel anlamının kaybolmasına ve zamanla

ekleşmesine neden olmaktadır. Eklemeli dillerin çekim ekleri işte bu sistemle, yani bağımsız sözcüklerin ekleşmesiyle oluşmuştur (1989: 149-150).

Gramerin bir değişim ürünü olduğunu ve gramatikal biçimlerin söylem işlevlerine atfedilebileceği teziyle Talmy Givón, gramerleşme çalışmalarının önde gelen temsilcilerinin başında gelmektedir (Gökçe, 2013: 25). Givón, *Historical syntax and synchronic morphology: an archeologist's field trip* başlıklı makalesinde, "Bugünün morfolojisi dünün söz dizimi" şeklinde bir açıklama yapmış ve birtakım Afrika dillerinden alınan kanıtlarla, artık ek olarak görev yapan formların nasıl ekleştiğine dair kanıtlar göstermiştir (Hopper ve Traugott, 2003: 26-27).

Givon, *kreol/standart, planlanmamış/planlanmış, pragmatik/sözdizimsel çocuk /yetişkin*, gibi kutuplar arasında geçişler olduğunu ve bu çiftlerden ilkinin *kararsız* "gevşek", ikincisinin ise *sabit* "sıkı" kutuplar olduğunu söyleyip, değişimin de genellikle *sabit* kutup yönünde olduğunu yazmıştır (Hopper ve Traugott, 2003: 168). Givon bu düşüncesiyle gramerleşmenin yönü ile ilgili şu sürece işaret etmektedir:

söylem > sözdizimi > biçimbilgisi > biçimsesbirim > sıfır

Gramerleşme çalışmaların önemli temsilcilerinden biri de Jerzy Kurylowicz'dir. Kurylowicz gramerleşmeyi yalnızca bağımsız sözlükbirimlerin gramatikal bir yapıya dönüşmesi olarak kabul etmemiş, düşük bir gramatikal yapıya sahip birimleri daha yoğun yapılara dönüşmesini de gramerleşmenin içerisine dahil etmiş ve "*Gramerleşme, bir sözcükbirimin veya zayıf dilbilgisel yapıya sahip olan birimlerin daha yoğun dilbilgisel duruma ilerlemesiyle oluşur.*" şeklindeki tanımlı yapmıştır (1965: 68-69).

Lyle Campbell ise Gabelentz'in benimsediği "*zayıflama ve solma*" bakış açısından etkilenmiştir ve *Historical Linguistics-An Introduction* adlı çalışmasında bu bakış açısını daha bilimsel bir şekilde ifade ederek gramerleşmeyi "*semantik zayıflama ve fonolojik yıpranma*" şeklinde tarif etmiştir. Campbell'e göre, bağımsız bir yapı zamanla temel anlam alanını kaybetmekte ve yine zamanla ses değişikliklerine uğramaktadır. Bunun sonucunda da

başlangıçta sahip olduğu temel anlam ve işlevden uzaklaşarak yeni bir yapı oluşturmaktadır (1999: 239-242).

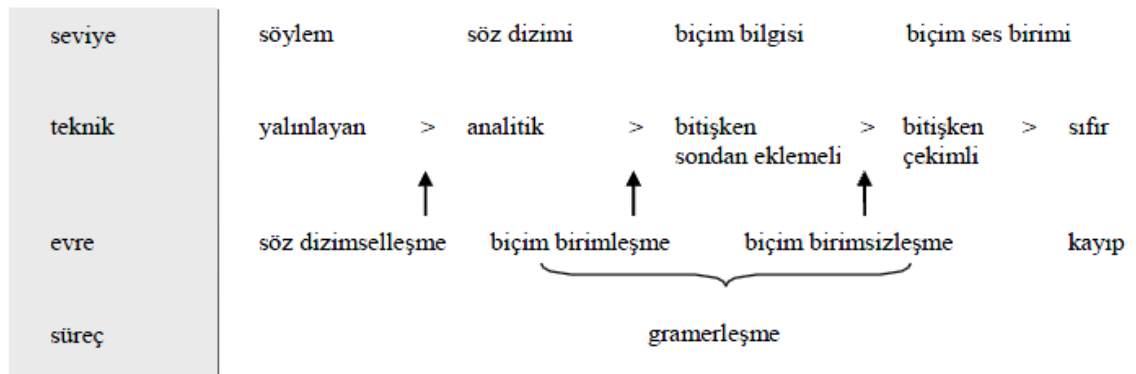
Gramerleşme teorisinin önemli temsilcilerinden biri diğeri Christian Lehmann'dır. Lehmann konu üzerine geniş ve aydınlatıcı çalışmalar yapmış ve yaptığı bu çalışmalarla teorisinin temellendirilmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Araştırmacı *Thoughts on Grammaticalization* adlı eserinin 3. baskısının önsözünde, gramerleşmenin tanımını şu şekilde yapmaktadır:

“Gramerleşme, sözcüklerden dilbilgisel biçimlendirmelere giden bir süreçtir. Bir dizi semantik, sözdizimsel ve fonolojik süreç, morfemlerin ve tüm yapıların gramerleşmesinde etkili olmuştur. Bir işaret, somut sözcük anlamından yoksun olduğu ve zorunlu dilbilgisel kurallarda yer aldığı ölçüde gramerleştirilir (2015: X-XI).”

Lehmann bu genel tanımların yanında, Krylowicz'in de önerdiği, yalnızca sözcüklerin gramatikal biçimlere dönüşmesi olarak değil, düşük gramer kategorilerinin yoğun gramer kategorilerine dönüşebileceği görüşünü de benimsemiştir ve yine aynı çalışmasında:

“Gramerleşme kelimesinin ait olduğu türevsel model, bir şeyin bir dilbilgisi haline geldiği veya yapıldığı bir süreç anlamına gelir” (2015: 12)

diyerek gramerleşme teriminin taşıdığı anlam ve bunun dilbilgisi ile olan ilişkisine değinmiş ve gramerleşme sürecine ilişkin aşağıdaki şemayı teklif etmiştir. (Araştırmacının konu üzerine yaptığı diğer çalışmalar için bkz. <https://www.christianlehmann.eu>)

Tablo 3: Gramerleşme Süreçleri (Lehmann, 2015: 15)

Lehmann'ın gramerleşme ile ilgili görüşlerinin büyük çoğunluğu, konu üzerine araştırma yapanlar arasında kabul görmüştür.

Konu üzerine çalışmalar yapanlardan bir diğeri Paul J. Hopper'dir. Hopper gramerleşme ve gramerleşme teorisi için şu açıklamayı yapmıştır:

“Gramerleşme, — sözlüksel öğelerin veya sözcük öbeklerinin dilbilgisel biçimlere dönüşümü —, önemli çalışmaların odak noktası olmuştur. Gramerleşme için iki ana yön belirlenebilir: Birincisi etimolojiyi ve dildeki olası değişikliklerin taksonomisini içerir ki, burada kelimeler ve kelime kategorilerinin anlam ve bilişsel değişimleri açıklanır. İkincisi ise, gramerleşmenin gerçekleştiği söylemin bağlamlarını kapsar.

Bazı araştırmacılar, dilbilimsel yapının söylemden farklı olduğu istikrarlı bir senkronik önsel gramer fikrini sorgulamışlar ve bunu söylemdeki çeşitli türlerin sürekli tekrarlarının yapılaşmaya yol açtığı ‘emergence of grammar’ düşüncesiyle açıklamışlardır (Hopper, 1996: 217).”

Bu düşünceden de anlaşılacağı üzere Hopper, gerçekte sabit gramer diye birşey olmadığını, aksine devinim halinde olan bir gramerleşme sürecinin var olduğunu savunmaktadır.

Gramerleşme üzerine çalışmalar yapan Bernd Heine ve Metschild Reh, gramerleşmenin gelişimsel bir süreç olduğuna işaret ederek bu süreci, bir yapının sırasıyla anlamını, pragmatik özelliğini, sözdizimsel bağımsızlığını ve son olarak seslerini kaybetmesi şeklinde nitelemişlerdir. Heine ve Reh'in bu düşüncesi, Givon ve Lehmann'ın gramerleşme sürecine ilişkin önermeleriyle paralellik göstermektedir (Gökçe, 2013; 26).

Gramerleşmenin tanımlanması, gramerleşme teorisi, teori ile ilgili kavramların değerlendirilmesi ve gramerleşmenin yönü ile ilgili konularda çalışma yapanlardan bir diğeri, Martin Haspelmath'dır. Haspelmath *Why is grammaticalization irreversible?* adlı çalışmasında gramerleşmenin leksikalal birimlerden ortaya çıktığını savunmakla birlikte, gramerleşmenin yönüne vurgu yaparak, gramerleşmenin tek yönlü bir olgu olduğunu savunmuş ve gramerleşmenin her zaman düşük gramer yapılarından yoğun gramer yapılarına doğru olduğunu söylemiştir:

“Gramerleşme, sözcük kategorilerinin fonksiyonel kategoriler haline geldiği bir değişim olgusudur ve bu olgu ezici bir şekilde geri

dönüşümsüzdür. Ortaya çıkan işlevsel kategoriler hiçbir zaman sözcük kategorileri haline gelmezler. Gramerleşmenin genel yönelimine karşı bu örnekler oldukça nadirdir. Gramerleşmenin varlığı uzun zamandır bilinmesine rağmen, bu değişikliğin neden geri dönüşümsüz olduğu sorusu oldukça yakın zamana kadar sorulmamıştır. Bununla birlikte, şimdiye kadar tatmin edici bir açıklama da yapılmamıştır.” (1999: 1043)

Haspelmath'ın bu açıklamalarından da anlaşılacağı üzere yoğun gramer yapılarından düşük gramer yapılarına geçiş, pratik olarak mümkün değildir.

Gramerleşme teorisinin en önemli araştırmacılarından biri olan Elizabeth Closs Traugot, Paul J. Hopper ile birlikte yaptığı *Grammaticalization* adlı çalışmanın giriş bölümünde gramerleşmenin tanımlamasını şu şekilde yapmaktadır:

“Gramerleşme terimi, hem çalışma alanını hem de dilsel bir fenomeni açıklama şeklinde, iki anlama sahiptir. Bir araştırma çerçevesine atıfta bulunan terim olarak [gramerleşme], dilsel değişme olgusunun dilbilgisel işlevlere hizmet etmek için dilbilimsel öğelerin ve yapıların belirli dilsel bağlamlarda nasıl ortaya çıktığı veya gramatikal öğelerin nasıl yeni bir gramer yapısı geliştirdiği gibi sorularla ilgilenen kısmına atıfta bulunur. Dilsel bir fenomen olarak ise [gramerleşme], belirli öğelerin zaman içinde gramer haline geldiği aşamalara atıfta bulunur.” (2003: 1)

Gramerleşme üzerine ülkemizde de bazı çalışmalar yapılmıştır. Ancak yapılan çalışmaların çoğu spesifik alanlara yönelmiş çalışmalardır.

Kerim Demirci, *Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme* başlıklı makalesinde gramerleşme teorisi çalışmaları tarihi üzerinde durduktan sonra gramerleşmeyle ilgili:

“Dilbilgiselleşme, dillerdeki bazı kelimelerin büyük bir ölçüde gerçek anlamlarını kaybedip yapısal olarak fosilleşmeleri veya kalıplaşmaları, dilde semantik görevden ziyade dilbilgisel işlev yüklenmeleri demektir. Bazı sözcüklerin ekleşmedikleri halde dilbilgisel adlandırma yönüyle ad/işlev değiştirmeleri de bir anlamda dilbilgiselleşme olarak kabul edilmelidir” (2008: 133)

şeklinde bir açıklama yapmış ve çalışmanın devamında gramerleşme örnekleri üzerinde durarak, gramerleşme yönü ile ilgili genel kabul görmüş olan, *bağımsız biçimbirimlerden bağımlı biçimlere*, şeklindeki düşünceye örnekler yoluyla açıklamalar getirmiştir.

Ülkemizde konu üzerine çalışma yapanlardan olan Faruk Gökçe, *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri* adlı çalışmasında gramerleşme çalışmalarının

tarihçesi, gramerleşme ile ilgili kavramlar, gramerleşme süreçleri ve Türkçede görülen fiil birleşmesi olgusunu detaylı bir şekilde incelemiş ve gramerleşmeyle ilgili şöyle yazmıştır:

“Gramerleşme bugün sadece bağımsız sözlüksel birimlerin gramatikal kategorilere değil, aynı zamanda Kurylowicz’in önerdiği şekli ile düşük gramer kategorilerinin yoğun gramer kategorileri konumuna yükselmesi olarak da ele alınmaktadır. Gramerleşme araştırmalarında bağımsız sözlüksel birimlerin gramatikal biçimlere gelişimi, bu teorelin sadece bir alt bölümünü oluşturmaktadır. Dolayısı ile sözgelimi edatların sıklıkla bağlaçlara, işaret zamirlerinin belirli tanımlıklara ya da ilgi cümlecisi işaretleyicilerine, bitimli fiil çekiminin geçmiş zaman işaretleyicilerine vb. dönüştükleri gözönünde bulundurulduğunda doğal dillerde düşük gramatikal yapıların daha yoğun gramer maddelerine yükselme eğilimi içinde oldukları görülecektir. Tek yönlülük (unidirectionality) şeklinde de adlandırılan bu sürecin karşı örnekleri, diğer bir deyişle yoğun gramatikal şekillerden > düşük gramatikal şekillere doğru bir geçiş olanaksız değilse de doğal dillerde bu tür örneklerin son derece sınırlı olduğu gösterilmiştir”. (2003: 29)

Türkçedeki fiil birleşmelerin gramerleşme teorisi üzerinden artzamanlı olarak işlendiği bu çalışma, ülkemizde yapılmış en kapsamlı çalışmadır.

Meltem Can (2016), Osman Ali Çetin (2016) tarafından gramerleşme teorisi ve gramerleşme kapsamında doktora tezi, Gülşah Bulut (2014) tarafından da yüksek lisans tez çalışması hazırlanmış ve Nurettin Demir (2002), İbrahim Arıkan (2011), İbrahim Ahmet Aydemir (2015), Ferruh Ağca (2015), Erkan Salan (2014) tarafından da konuyla ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır.

Tüm bu düşüncelerden hareketle, gramerleşme ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: Gramerleşme, dilin söyleyiş kolaylığı (*ease of articulation*) ve farklılık yaratma (*distinctness*) eğilimleri temelinde ortaya çıkan, sürece bağlı bir olgudur. Dil, kendi ihtiyacı olan dilsel yapıları yine kendi içerisinde var olan birtakım dilsel öğelerle tamamlamaya çalışmakta ve bunu yaparken, başta leksikal unsurlar olmak üzere çeşitli gramatikal unsurları kullanmaktadır. Bugüne kadar elde edilen veriler ışığında, -istisnai örnekler hariç-, gramerleşme olgusunun tek yönlü (*unidirectionality*), yani daha düşük yapıdan daha yoğun bir yapıya doğru olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, gramerleşme olgusu kısa süreli veya bitiş noktası olan bir olgu şeklinde değil, aksine sürekli devinim halinde olan bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde, çeşitli kavramların açıklanması amacıyla genel olarak, -yukarıda bahsedilen çalışmanın tamamını kullanmakla birlikte-, gramerleşme teorisinin önde gelen isimlerinden olan Elizabeth C. Traugott ve Paul J. Hopper'ın *Grammaticalization*, Christian Lehmann'ın *Thoughts on Grammaticalization* ve Faruk Gökçe'nin *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri* başlıklı çalışmaları ana başvuru kaynakları olarak kullanılacaktır.

1.2.2. GRAMERLEŞME SÜREÇLERİ

Çalışmamızın önceki bölümlerinde de değinildiği üzere, gramerleşme bugün yalnız leksikal birimlerin gramer kategorilerine dönüşmesi değil, aynı zamanda düşük gramer yapılarının yoğun gramer yapılarına dönüşmesi olarak ele alınmaktadır. Gramerleşme literatüründe *tek yönlülük (unidirectionality)* olarak tanımlanan bu süreç, gramer yapılarının leksikal birimlerden veya daha düşük gramer yapılarının daha yoğun gramer yapılarına dönüşümünden ortaya çıkmış olduğuna işaret eder.

Türkçede bu sürece en iyi örnek olarak ekfiilin oluşumu gösterilebilir. Ekfiil olarak kullanılan *-Im, -sIn, -Iz* eklerinin şahıs zamirlerinden, *-Dir* ekinin *tur-* fiilinin geniş zaman çekiminden ve *imek (i-)* fiilinin *er-* 'olmak' fiilinden geldiği bilinmektedir. (Demir ve Yılmaz, 2003:170-186 ; Eker, 2005: 373).

Gramerleşme çalışmalarında, tek yönlülük ilkesine karşıt örneklerin doğal dillerde olanaksız olmayacağı, olsa bile çok sınırlı olacağı öngörülmektedir. Türkçe ve varyantları için bu duruma örnek olarak, birleşik zamanlı fiillerin yapısında yer alan ve bildirme unsuru olarak kullanılan *-imiş* verilebilir. Türkçede genel olarak ekleşmiş şekilde görülen *-(y) mIş* yapısı Kıbrıs ağızlarında farklı özellikler göstermektedir:

Kıb. Miş sonunda aşkını ilan etdi.

Ttü. "[Güya / söylediğine göre] Sonunda aşkını ilan etmiş."

Kıb. Miş Ahmet okula gitmeyecek yarın.

Ttü. “[Güya / söylediğine göre] Ahmet yarın okula gitmeyecekmış.”

Kıb. Sonundamış aşkını ilan etdi.

Ttü. “Aşkını sonunda ilan etmiş.”

Kıb. Sonunda aşkınımış ilan etdi

Ttü. “Sonunda aşkını ilan etmiş.” (Demir, 2002: 133)

Miş'in bir sözcüğe eklenmemiş olarak kullanılmasının cümleye “güya, söylendiğine göre” anlamı katması, eklendiği unsuru semantik bakımdan vurgulu hale getirmesi ve cümle sonunda kullanılmaması gibi özellikler Kıbrıs ağızlarında sentaktik ve semantik tutarlılıklar göstermektedir. Bu bağlamda bu olguyu bir gramerleşme olarak nitelenmek mümkündür. Ancak ilk iki örnekte, Standart Türkçede genel olarak eklenmiş halde görülen *-miş* yapısının, eklenmiş halden çıkarak adeta leksikal bir unsur haline dönmesi, tek yönlülük ilkesinin karşıt örneklerinden biri olarak gösterilebilir.

Gramerleşmenin başlı başına bir süreç olduğuna daha önce değinmiştik. Gramerleşme teorisinin temel amacı da gramatikal yapıların süreç içinde nasıl ortaya çıktıklarını ve gelişim aşamalarını ortaya koymaktır.

Gramerleşme süreçleriyle ilgili genel olarak birbiriyle ilintili bazı mekanizmaların etkili olduğu düşünülmektedir. Buna göre, gramerleşme süreci şu üç mekanizmanın etkisi altında gelişmektedir:

- a. Anlamsızlaşma (*desemanticization*): Leksikal birim pragmatik işlev anlamını kaybeder ve sözdizimsel bir işleve dönüşür.
- b. Kategorisizleşme (*decategorialization*): Leksikal birim yeni bir görev yapısı kazanır.
- c. Ses indirgemesi (*erosion*) : Kategorisizleşme aşamasını geçen bir yapı, kullanım sıklığına bağlı olarak birtakım ses kayıplarına uğrar. (Harris ve Campbell, 1995: 157)

Bernd Heine ve Tania Kuteva da gramerleşme teorisinin gramatikal şekillerin ortaya çıkışı ve gelişmesiyle ilgilendiğini, teorisinin asıl amacının bu gramatikal

yapıların nasıl ortaya çıktığını ve nasıl geliştiğini açıklamak olduğunu belirterek gramerleşme süreçleri üzerinde durmaktadırlar. Yazarlara göre, gramerleşme birbiriyle ilişkili aşağıdaki dört ana mekanizmayı içermektedir:

- a. anlamsızlaşma (*desemanticization*),
- b. genelleşme (*extension*),
- c. kategorisizleşme (*decategorialization*),
- d. ses indirgemesi (*erosion*) (2005: 15).

Konu üzerine çalışmalar yapan Gökçe, gramerleşme süreçlerine ilişkin Heine ve Kuteva'nın sunduğu önermeye ek olarak teori temellerinden hareketle:

- a. yenileme (*renovation*),
- b. katmanlaşma (*layering*),
- c. ayrılma (*divergence*) gibi mekanizmaları eklemiştir (2013:29-41)

Şüphesiz ki, bu çalışma çerçevesinde yukarıda saydığımız tüm kavramları uzun uzadıya açıklamaya çalışmak pek mümkün olmayacaktır. Bu nedenle çalışmamızda, Yeni Uygurcadaki yardımcı fillerin gramerleşme süreçlerini açıklamada, yeterli olacağını düşündüğümüz ve gramerleşme çalışmalarında leksikal birimlerin gramerleşme sürecine ilişkin genel kabul görmüş olan anlamsızlaşma, kategorisizleşme ve ses kaybı süreçlerini açıklamakla yetineceğiz.

1.2.2.1. Anlamsızlaşma

Gramerleşme teorisine göre bağımsız leksikal birimlerin gramer kategorilerine dönüşmesinin ilk basamağı anlamsızlaşma (*desemanticization*) olarak kabul edilir. Heine'ye göre, gramerleşme sürecinin ilk basamağını oluşturan anlamsızlaşma sürecinde, gramerleşme aşamasında olan birim öncelikle anlam içeriğini, işlevsel önemini ve ifade değerini kaybeder (Heine, 2008: 579-561; Heine ve Kuteva, 2005: 16-18).

Türk dillerinde çeşitli görünüş kategorilerini işaretlemekle birlikte süreklilik, alışkanlık gibi kılınış türlerini işaretleyen ve Yeni Uygurcada da oldukça yoğun bir

kullanım sıklığına sahip olan *tur-*, *yat-*, *oltur-* gibi yardımcı fiiller gerçek anlamlarından birtakım kayıplar verseler de anlamlarını bütünüyle yitirmemişlerdir. Örneğin:

(1) *Muhterem ustazim, men bu yerde silini kütüp olturdum, hichkim bilen parang sélishmidim, -dédi* (Cheng'en, 2012a:31).

Ttü. “Muhterem üstadım, ben burada [oturmuş] sizi bekliyordum, kimseyle sohbet etmedim, -dedi.”

Örnekten de anlaşılacağı üzere *oltur-* “*oturmak*” fiili gerçek anlamını tamamiyle kaybetmemiştir. *oltur-* fiili *-p* zarf-fiil eki yardımıyla *küt-* “beklemek” fiiliyle birleşerek, eylemin sürekliliğini bildirmesinin yanında, -kesin olmamakla birlikte-, esas fiildeki eylemin oturarak yapıldığını ya da yapılmış olabileceğini göstermektedir.

oltur- yardımcı fiiline benzer bir durum *tur-* yardımcı fiilinde görülmektedir. Sözcük anlamı olarak “kalkmak, ayağa kalkmak, ayakta durmak” gibi anlamlar taşıyan *tur-* fiili, yardımcı fiil olarak kullanıldığında anlam belirsizliğine uğramaktadır. Örneğin:

(2) *U xéli uzaq garap turghandin kéyin, köwrüktin chüshüp etrapqa nezer tashlidi* (Cheng'en, 2012a:6).

“Ttü. O hayli uzun süre bakıp durduktan / baktıktan sonra, köprüden inip etrafa göz gezdirdi.”

Bu cümlede, bakma işinin ayakta mı yoksa oturarak mı yapıldığı bilinmemektedir. Dolayısıyla, süreklilik kılınışını işaretleyen *tur-* fiilinin esas anlam alanını yansıtıp yansıtmadığına dair muğlak bir durum söz konusudur.

Ortaya çıkan bu anlam karmaşası, *oltur-* ve *tur-* yardımcı fiillerinin tam manasıyla bir anlamsızlaşma süreci içerisinde olduğunu kanıtlar niteliktedir.

1.2.2.2. Kategorsizleşme

Tek yönlülük ilkesiyle ilintili bir diğer süreç, kategorisizleşme (*decategorialization*) olarak adlandırılan süreçtir. Bu süreç, biçimsel olarak daha ağır birlikten daha hafif birliğe, ses olarak uzunluktan daha kısa olan bir yapıya geçişi tasvir etmektedir:

büyük kategori > (ara kategori) > küçük kategori (Heine, 2008: 580).

Bu süreci büyük kategorilerden küçük kategorilere geçiş olarak nitelemek mümkündür. Burada büyük kategorilerden kasıt, isim ve fiil gibi hem leksikal hem de açık bir yapıya sahip olan yapılardır. Küçük kategorilerden kasıt ise edat, bağlaç, yardımcı fiil gibi yapılardır. Bununla birlikte sıfat ve zarf yapıları da ara kategoriler olarak kabul edilmektedir.

Faruk Gökçe konuyla ilgili eserinde, Lars Johanson'dan hareketle şu örneği vermektedir:

“Ttū. konuşup durdu gibi bir yapıda dur- yardımcı fiili anlam alanı ile ilgili bir olguyu ifade etmez, konuş- ana fiilini kılınış yönünden tasvir eder. Bu yapıda söz dizimi açısından temel parça, zarf parçasına bağlıymış gibi görünse de derin yapıda temel parça anlam açısından kendisinden önce gelen zarf parçasında bulunan tam fiili niteler. Buna göre, söz konusu yapıda Türk dilinin [soldan sağa] niteleme ilişkisi tersine dönerek tamlananın tamlayandan önce gelmesi gelişimine [sağdan sola] geçmiştir. Diğer bir deyişle ilgili yapı söz dizimsel bir kategorisizleşmeye uğramıştır; ((yaz-ıp) > dur) “yazmak ve durmak” (yaz < (-ıp dur-)) “sürekli yazmak” (Gökçe, 2013: 34)

Aynı durum Yeni Uygurcada şimdiki zamanın yanında süreklilik kılınışını da işaretleyen *-p yat- (-wat-)* birleşmesinde de görülmektedir. Örneğin:

(3) *Biz herbir künümüzni xushal tenteniler ichide ötküzüwatimiz*
(Cheng'en, 2012a:10).

Ttū. “Biz her günümüz neşe içinde geçiriyoruz.”

(4) *Déngiz boyida béliq tutuwatqan, tuz kolawatqan ademler körindi*
(Cheng'en, 2012a:13).

Ttü. “Deniz kıyısında balık tutmakta olan, tuz kazmakta olan insanlar göründü.”

(5) *Aldinqi küni ustaz quliqingha pichirlap, üch balayiapettin qutulushni ögitiwatqanidi, hemisini biliwalghansen?* (Cheng'en, 2012a:30)

Ttü. “Önceki gün üstad kulağına fısıldayarak, [sana] üç büyük beladan kurtulmanın yolunu öğretmişti, hepsini öğrenebildin mi?”

Örneklerden de anlaşılacağı üzere, -wat- yapısı, her üç cümlede de süreklilik işlevi sabit olmasına karşılık, birbirinden farklı zaman ekleriyle birlikte kullanılmıştır. Ancak aynı yapı gelecek zaman ve emir çekiminde kullanılmamaktadır. -wat- ekinin taşıdığı bu özellikler dikkate alındığında, işlevsel anlamda açık bir kategorisizleşme içerisinde olduğu görülmektedir.

1.2.2.3. Ses Kaybı

Gramerleşme çalışmalarında *erosion*, *phonetic erosion* şeklinde kavramlaştırılan ses kaybı, birçok araştırmacı tarafından gramerleşme sürecinin çıktısı olarak değerlendirilmektedir.

Givon, bir fiilin anlam kaybına uğraması durumunda zaman içinde ses yapısından da büyük kayıplar vereceğini söylemiştir ve bu ses kaybı önce ekleşme sonrasında ise sıfıra “yok olma” kadar gidebilir (Gökçe, 2013: 36).

Haspelmath da benzer bir düşünceye sahiptir. Haspelmath’a göre, bağımsız bir sözcüğün anlam kaybına uğraması biçimsel olarak da bir kayba uğramasını kaçınılmaz kılmaktadır. Yazar buna ek olarak, “*Anlam kaybı neticesinde ses kaybına uğrayan bir yapı tekrardan anlam zenginleşmesine uğrayamaz*”, şeklinde bir öngöründe de bulunmaktadır (1999:1052).

Gramerleşme teorisinin önemli temsilcilerinden olmalarına rağmen, Lehmann ve Heine bu düşünceye karşı çıkmaktadırlar. Lehmann ekleşmenin gramerleşme

sürecinin bir çıktısı olabileceğini fakat zaruri bir durum olmadığını savunmuştur (2015; 116). Heine ise gramerleşme sürecinde olan veya gramerleşen bir yapının dilin herhangi bir aşamasında ses kaybına uğramadan kalabileceğini söylemiş ve Yüksek Almancadan günümüze kadar değişmeden gelen *haben* ve *sein* fiillerini buna örnek olarak göstermiştir (2008:579-580).

Gökçe ise, ses kaybının ortaya çıkmasında metin sıklığının önemine değinerek, ses kaybına uğrayan yapıların, göreceli olarak daha fazla metin kullanımına sahip olduğunu ve metin sıklığının gramerleşme süreçleri içerisinde büyük bir görevi olduğunu yazmıştır. Gökçe bu düşünceye paralel olarak Türkçedeki *ber-*, *tur-*, *bar-*, *yori-* yardımcı fiillerini örnek göstererek, bu fiillerin yüksek metin sıklığına sahip olmasının yine bu fiillerin ses kaybına uğramalarında etken olabileceğini eklemiştir (2013: 36-39).

Gökçe'nin bu düşüncesi bir nebze uygun görünse de bizce ses kaybı sürecini açıklamada eksik kalmaktadır. Bunun sebebi olarak, yazı dilinin kuralcı bir yapıya sahip olmasını gösterebiliriz. Örneğin: *yori-* fiilinin ses kaybına uğramış hali olan *-yor* morfeminin konuşma dilinde ve ağızlarda mümkün olan en kısa şekle kadar, *-yo*, *-y* “geliyo” “geliy” ses kaybına uğramasına karşılık, *-yazı* dilinin kuralcılığı sebebiyle-, metinlerde halihazırda *-yor* şekliyle kullanılmaya devam etmektedir.

Sıklık (frequency) ses kaybının sebeplerinden biri olabilir ancak ses kaybı sürecini açıklamada tek başına yeterli değildir. Bu bağlamda, metin sıklığına ek olarak, Gabelentz'in ileri sürdüğü *söyleyiş kolaylığı* (ease of articulation) ilkesi de ses kayıplarının nedenlerinden biri olarak değerlendirilmelidir.

Çalışmamızın şimdiye kadarki kısmında, gramerleşme teorisi, gramerleşme ve gramerleşme süreçleri ile ilgili açıklamalar yapıldı.

Çalışmamızın esas konusu olan Yeni Uygurcadaki gramerleşmiş fiil yapılarına geçmeden önce, konuya giriş olması maksadıyla, Türkçe fiil birleşmeleri ve yine konuyla ilgili olduğunu düşündüğümüz bazı kavramlar hakkında kısa bilgiler vermeye çalışacağız.

1.3. TÜRKÇE FİİL BİRLEŞMELERİ

Türkçe gramerleşmiş fiil yapıları, yani *esas fiil+ zarf-fiil+ yardımcı fiil* kombinasyonunun bir parçası olan yardımcı fiil yapılarına geçmeden önce yardımcı fiil ve yine bu kavramla ilgili olan birtakım konulara ilişkin bilgiler vermeye çalışacağız.

1.3.1. ZARF- FİİL KAVRAMI

Türkoloji çalışmalarında *konverbium*, *konverb*, *gerund*, *gerundium*, *bağ eylem* olarak da nitelenen zarf-fiil kavramı, işlevsel açıdan sözdiziminde alt sıralılığı işaret eden bir zarf parçasının yapısal olarak bir temel parçaya bağlı bulunduğu bitimsiz bir fiil şekli olarak tanımlanabilir (Johanson 1990:137-138). Zarf parçası esasen bağlı bulunduğu birincil yüklem dahil değildir, aksine alt sıralı ikincil bir yüklemleme oluşturur ve temel yüklem alt sıralı ikincil yüklem tarafından anlamca nitelenir. Lars Johanson Türkçedeki zarf-fiilli yapıları dört farklı seviyede incelemiştir;

1.3.1.1. Seviye 1

Seviye 1’de, temel parça ve zarf parçasının her biri açıkça ifade edilse de edilmese de fiilin birinci zorunlu eyleyiciye (*first-actant*) sahip olan birer tam yüklem ve Avrupa dillerinden farklı olarak, Türkçede bu tip temeldir (Johanson, 1995; 313). Zarf-fiillerin bu seviyesinin Yeni Uygurcadaki görünüşü aşağıdaki cümle ile örneklendirilebilir:

(6) *Gülcinaslar chéchilip, zémistanmu ötti* (Cheng'en, 2012a:21).

“Ttū. Gülcinaslar saçılıp, zemistan (kış) da geçti.”

Görüldüğü üzere verilen örnek, iki cümleden oluşmaktadır ve her ikisi de birbirinden farklı birincil zorunlu eyleyiciye sahiptir.

1.3.1.2. Seviye 2

Seviye 2’de zarf parçası ve temel parça aynı birinci zorunlu eyleyicilere sahiptirler. Temel parça ise sadece ikinci bir yüklem içerir. Buna göre, Seviye 2 zorunlu eyleyicilerin aynılığını gerektirir (Johanson 1995: 314-315). Zarf-fiillerin bu seviyesinin Yeni Uygurcadaki görünüşü aşağıdaki cümle ile örneklendirilebilir:

(7) *Maymun padshah qarighaydin sekrep chüshüp, uning aldigha keldi* (Cheng'en, 2012a:10).

“Ttü. Maymun padişah çam ağacından inip, onun yanına geldi.”

Zarf parçası

Temel Parça

Johanson’a göre, birinci zorunlu eyleyicinin aynı olması durumunda, yukarıda bahsi geçen Seviye 1 ve Seviye 2’yi birbirinden ayırmak son derece güçtür. (Johanson 1997: 55-56).

1.3.1.3. Seviye 3

Bu seviyede zarf parçası ve temel parça tek bir eyleyici birliğine sahiptir. Diğer bir deyişle temel parçanın sadece ikinci bir yüklem çekirdeği içerdiği, ortak bir fiil öbeği ortaya çıkmaktadır. Her iki parçanın arasına unsurların sokulması sınırlandırılmıştır. Bu seviyede leksikalalleşmeye doğru bir eğilim söz konusudur (Johanson 1995: 314-315).

Ttü. *Al-ıp gel-*

Ttü. *Ol-up bit-*

1.3.1.4. Seviye 4

Çalışmamızın ana konusunu oluşturan yardımcı fiil yapılarının ortaya çıkmasını sağlayan bu seviyede, Zarf Parçası bir *alt sıralayıcıdan* (subjunctive), temel parça

ise kılınış bildiren ve diğer seviyelerin aksine normal yüklemsele potansiyellerine göre artık genişletilemeyen sınırlı sayıdaki *art-fiillerden* (postverb) oluşur.

Bu tip, çoğu kez kılınış türü, diğer bir deyişle sınırlı sayıda art-fiil takıları aracılığıyla gramerleşmiş fiilleri oluşmasına sebep olur. Hatta görünüş zamanlı fiiller oluşturmaya yardımcı olmaktadır (Johanson 1990:137-139; Johanson 1995: 315).

Türkçenin tarihî gelişiminde böylece çoğu kez genel şimdiki zamanı yenileyen *yaza turur* veya *yazıp turur* şeklinde çekimli biçimler ortaya çıkabilir. Zarf-fiillerin bu seviyesi, Yeni Uygurca için şöyle örneklendirilebilir:

(8) ...*shu qeder erkin-azade yashap turup*... (Cheng'en, 2012a:11).

Ttü. "...böylesine özgür ve hür yaşarken/[yaşayıp dururken]..."

(9) *Sen bu künlerde némini öginiwatisen?* (Cheng'en, 2012a:25).

Ttü. "(Sen) bu günlerde neler öğreniyorsun?"

1.3.2. YARDIMCI FİİL KAVRAMI

Fiil birleşmeleri yapılarında, zarf-fiillerin dışında görev yapan bir diğer unsur yardımcı fiillerdir. Dilbilimi çalışmalarında genel olarak *auxiliary verb*, *helping verb* şeklinde farklı kavramlarla karşımıza çıkan yardımcı fiil kavramının ne olduğu, neleri kapsadığı konusunda genel geçer bir kabul bulunmamaktadır (Gökçe, 2013: 64). Dahası bu tür bir sınıflandırmanın gerekliliğine ihtiyaç var mıdır, yok mudur konusu dahi uzun tartışmalara yol açmıştır. Ancak yapılan çalışmalarda genel olarak yardımcı fiillerin belli başlı özelliklerine değinilmiştir.

Temel fiillerden ve diğer gramer kategorilerinden farklı olarak evrensel bir yardımcı fiil kategorisi olduğu düşünülmektedir. Esasen yardımcı fiiller de birer temel fiildirler fakat bazı dilsel ögeler yardımıyla gelişerek farklı bir tür oluşturabilirler. Bunun yanında gramatikal unsur olarak görev alabilir (Al-Horais, 2012: 7-8).

Tanımlamalarındaki çeşitliliğe rağmen yardımcı fiiller; zaman, görünüş ve kip ile ilgili dar bir kavramsal alanda işlev gören bağımsız bir gramer sınıfı oluşturmaktadırlar.

Gramerleşme skalasındaki esas fiil ve yardımcı fiil olgusunu birbirinden ayıran fark ise temelde kademelilik ile ilgilidir. Dolayısı ile her ikisini birbirinden ayıracak kesin bir çizgi söz konusu değildir (Lehmann, 2015: 33-35).

1.4. YENİ UYGURCA FİİL BİRLEŞMELERİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Yeni Uygurca üzerine önemli çalışmalara imza atmış olan Hemit Tömür *Hazırqi Zaman Uyghur Tili Gramatikasi*, adlı çalışmasında *Piilning Tüslük Özek Shekilliri* ve *Tüs Yardemchisi* başlığı altında Yeni Uygurcadaki yardımcı fiillerden bahsetmiştir. Temir'e göre Yeni Uygurcada: *tur-* “ayakta durmak, ayağa kalkmak, uyanmak”, *qoy-* “koymak, bırakmak”, *al-* “almak”, *yür-* “yürümek, hareket etmek”, *yat-* “uzanmak, yatmak”, *ber-* “vermek”, *oltur-* “oturmak”, *chiq-* “çıkmaq, terk etmek”, *kel-* “gelmek”, *öt-* “geçmek, aşmak”, *bar-* “gitmek, ulaşmak”, *yet-* “ulaşmak”, *ket-* “gitmek”, *sal-* “içine bırakmak, içine koymak”, *ewet-* “göndermek, yollamak”, *kör-* “görmek”, *tashla-* “atmak, fırlatmak”, *baq-* “izlemek, seyretmek”, *qal-* “kalmak”, *bol-* “olmak” fiillerinden oluşan toplam yirmi yardımcı fiil bulunmaktadır. Tömür aynı çalışmasından, bu fiillerin semantik ve işlevsel özellikleri üzerine açıklamalar yapmıştır (2011: 351-387).

Yeni Uygruca üzerine çalışmalar yapanlardan Emir N. Necip, *Modern Uigur* adlı eserinde, Yeni Uygurcadaki yardımcı fiillerin iki şekilde oluştuğunu yazarak bunları *analitik* ve *sentetik* olarak isimlendirmiş ve *qulak sal-*, *tilge al-*, *otka tut-* gibi yapıları birleşik fiiller olarak nitelendirmiştir. Bununla birlikte, *baq-* “izlemek, seyretmek”, *qal-* “kalmak”, *bol-* “olmak” gibi yardımcı fiiller yardımıyla oluşturulan fiil yapılarını ise karmaşık fiiller olarak adlandırmıştır (1971: 104-110).

Alan üzerine çalışanlardan Tohti Abihan, Yeni Uygurcadaki fiilleri anlamlarına göre *hareket* ve *durum* fiilleri, işlevlerine göre ise *müstakil* ve *birleşik fiiller*

şeklinde sınıflandırmıştır. Abihan, yardımcı fiillerin herhangi bir leksikal anlam bildirmediğini ve çekim unsuru olarak görev yaptıklarını belirterek, yardımcı fiil yapılarını *Tüs Shekilliri* ve *Tüs Yardemchisi* başlıkları altında incelemiştir. Abihan'ın incelediği yardımcı fiilleri, *tur-* “ayakta durmak, ayağa kalkmak, uyanmak, yaşamak”, *qoy-* “koymak, bırakmak”, *al-* “almak”, *yür-* “yürümek, hareket etmek”, *yat-* “uzanmak, yatmak”, *ber-* “vermek”, *oltur-* “oturmak”, *chiq-* “çıkmaq, terk etmek”, *kel-* “gelmek”, *öt-* “geçmek, aşmak”, *ket-* “gitmek”, *ewet-* “göndermek, yollamak”, *kör-* “görmek”, *tashla-* “atmak, fırlatmak”, *baq-* “izlemek, seyretmek”, *qal-* “kalmak”, *bol-* “olmak” olarak sıralamıştır (1985: 115-119).

Yeni Uygurcadaki yardımcı fiil yapıları üzerine çalışan W. Ekkehard Scharlipp, *Auxiliarfunktionen von Hauptverben nach Konverb in der neuuigurischen Schriftsprache von Sinkiang* adlı çalışmasında, yardımcı fiillerin *-p* ve *-a* zarf-fiil ekleriyle birleşmesi sonucu kazandıkları işlev ve anlam alanları üzerinde durarak her fiilin leksikal unsur özellikleriyle birlikte gramatikal işlevleri üzerine eğilmiştir (1984:16-19). Çalışma, konu üzerine yapılan ayrıntılı çalışmalardan biri olmasının yanında en eski çalışmalardan olması sebebiyle alan çalışmaları için önemlidir.

İbrahim Ablahat, hazırladığı doktora çalışmasında Yeni Uygurca ve Özbekçedeki birleşik fiilleri incelemiş ve Hamit Tömür'den hareketle oluşturduğu fiil sıralaması üzerinden, yardımcı fiillerin oluşum şekilleri, *-p* ve *-a* zarf-fiil ekli fiil birleşmeleri sonucu ortaya çıkan yeni yapılar ve bu yapıların anlam alanları üzerine yoğunlaşarak her bir yardımcı fiili önce kendi içerisinde incelemiş, ardından da diğer yardımcı fiillerle benzer ve farklı özelliklerini karşılaştırmıştır (1995).

Ülkemizde konu üzerine birkaç doktora çalışması yapılmış olup muhteva bakımından yukarıda saydıklarımıza paralel özellik göstermektedirler (Yıldız, 2004; Öztürk,1992). Bununla birlikte, konu üzerine makale düzeyinde bazı çalışmalar da yapılmıştır (Güneri, 2013; Yıldız, 2016; Çelikbay, 2010; Çetin, 2012).

Şimdiye kadar saydığımız bu eserler, çalışmamızın inceleme bölümünde, yardımcı fillerin anlam alanlarının ortaya çıkarılması maksadıyla ana müracaat kaynakları olarak kullanılacaktır.

2. BÖLÜM

2.1. YENİ UYGURCADA FİİL BİRLEŞMELERİ

Altay dil ailesinin bir alt grubu olarak Türk dilleri, tasvir fiilleri ve yardımcı fiiller yardımıyla oluşturulan bir tür fiil kompozisyonuna sahiptir. Çalışmamızın odağı olacak olan Yeni Uygurca, bu türden fiil kompozisyonlarında çoğunlukla *-p* “-(ı)p, -(i)p, -(u)p, -(ü)p” olmak üzere, *-a* “-a, -e, -y” zarf-fiil eklerini kullanmaktadır.

Türk dillerinin dilbilgisi kurallarının anlatıldığı kitaplarda bu tür fiil yapılarına birleşik fiil denilmektedir. Geniş kullanımları ve birbirinden farklı anlamlarıyla bileşik fiiller, Türk dillerinin fiil kategorisinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu fiillerin kullanım karmaşıklığı ile sahip oldukları zengin anlam alanı, anadil konuşuru olmayanlar için oldukça kafa karıştırıcıdır (Ablahat, 1995:1). Örneğin:

(10) *Pir üstaz külüp mundaq dedi;...*

Ttü. “Pir üstad gülerek şöyle dedi;...”faretçi

(11) *Pir üstaz külüp ketti.*

Ttü. “Pir üstad güldü ve gitti”

(12) *Pir üstaz külüp tashlidi.*

Ttü. “Pir üstad güldü ve attı.” (Cheng'en, 2012a:21)

Anadili Yeni Uygurca olmayan kişiler, yukarıda verilen çevirilerin asıl anlamlara uymadığını fark edememektedirler. *kül-* fiili (10) numaralı cümlede bağımsız bir sözcük olarak “*gülmek*” anlamını taşımasına karşın, (11) numaralı cümlede *-p* zarf-fiil eki yardımıyla *ket-* yardımcı fiiliyle birleşmiş ve yardımcı fiilin gösterdiği “bir şeyin yoğun ve aşırı bir biçimde yapılması” anlamını, üzerine almıştır. (12) numaralı cümlede ise *tashla-* yardımcı fiilin gösterdiği anlam alanı “bir şeyin birdenbire veya beklenmedik bir anda ortaya çıkması” şeklindedir. Tüm bunlar dikkate alındığında:

(10) *Pir üstaz külüp mundaq dedi;...*

Ttü. “Pir üstad gülerek şöyle dedi;...”

(11) *Pir üstaz külüp ketti.*

Ttü. “Pir üstad [çok fazla] güldü.”

(12) *Pir üstaz külüp tashlidi.*

Ttü. “Pir üstad [aniden] güldü.” (Cheng'en, 2012a:21)

şeklinde Türkçeye çevrilmelidir. Aksi halde “gülüp gitti” veya “güldü ve attı” şeklindeki bir çeviri kaynak dildeki anlamı yansıtmayacağı gibi, hedef dilde de karşılığını bulamayacaktır.

Çalışmamızın bundan sonraki kısmında, tarafımızca yapılan çeviri çalışmaları sırasında tespit edilen yardımcı fiil veya yardımcı fiil özelliği gösteren yapıları yine çeviri çalışmaları sırasında derlediğimiz örnekler üzerinden semantik ve işlevsel açıdan ayrı ayrı başlıklar altında inceleyeceğiz.

2.1.1. -p yat- / -wat-

yat- fiili bağımsız bir sözcük olarak “uzanmak, yatmak” anlamına gelir ve bağımsız bir fiil olarak kullanıldığında beraberinde datif veya lokatif halde bir isim talep eder. Örneğin:

(13) *U yerde hushsiz yatatti.*

Ttü. “O, kendinden geçmiş bir halde yerde yatıyordu.”

(14) *U kariwatqa yatti.*

Ttü. “O yatağa uzandı/yattı.”

Türk dilinde gramerleşmenin başlangıç aşamasında süreklilik kılınışını ve daha sonra ek bir gramerleşme süreci ile Türkoloji literatüründe kesin şimdiki zaman şeklinde adlandırılan bakış açısını işaretleyen dört durum fiilinden biri olan *yat-* fiili, *-(l)p* zarf-fiil ekiyle birleştiğinde, temel anlam alanını–çoğunlukla– kaybeder ve yeni oluşan yapıda hal bildiren bir sözcük talep etmez. Bununla birlikte, fonolojik

bir değişime de uğrayarak ekleşir. Gramerleşme teorisinde ses kaybı “*phonetic erosion*” olarak adlandırılan bu olgu, leksikal birimlerin gramerleşme sürecinin son çıktısı olarak kabul edilir.

Aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere *yat-* yardımcı fiilinin ünlü nitelikli ön ünsüzünün *y-*, ana fiilin son hecesini oluşturan *-(l)p* zarf-fiil ekine ilerleyici benzeşme yoluyla benzeştiği ve ilgili benzeşmenin de bir **p > *b > w* kademeli değişimiyle ortaya çıktığı tasarlanabilir.

oq-(u)-p yat- > oquwat-, yaz-(i)-p yat- > yeziwat-, kör-(ü)-p yat- > körüwat-

Bu yardımcı fiil, zarf-fiil eki alarak birleşik yapı oluşturduğunda farklı anlamsal ve işlevsel özellikler kazanmaktadır:

- a. Geniş zaman “*-(i/e)men, -(i/e)sen, -idu vb.*” ekiyle kullanıldığında, süreklilik bildirmesinin yanında şimdiki zamanda olan ilerleyici bir eylemi bildirmektedir (Tömür, 2011:374). Diğer bir deyişle, esas fiildeki eylemin başlamış ve halihazırda devam etmekte olduğunu göstermektedir.

(15) *Uning qolida terbiyilnip chiqqan shagirtlar heddi-hésapsiz, hazirmu ottuz-qirq kishi uningdin telim éliwatidu* (Cheng'en, 2012:18).

Ttü. “Onun elinde yetişen şakirtler (öğrenciler)’in haddi hesabı yok, halihazırda otuz kırk kişi ondan ders alıyor.”

(16) *Hazir qandaq dorilarni ichiwatisiz?* (Xueqin, 2012:62)

Ttü. Şuan hangi ilaçları kullanıyorsunuz?

(17) *Tathagato, sel kütüp tursila, ulugh igem kéliwatidu* (Cheng'en, 2012a:122).

Ttü. “Tathagato, biraz bekleyin, ulu sahibimiz geliyorlar.”

(18) *Shagirtim, biri tagh ichide towlawatidighu?* (Cheng'en, 2012b:265)

Ttü. “Öğrencim, dağ içinde biri mi bağırp duruyor?”

- (19) *Bügünla uchritiwatimen!* (Xueqin, 2012:62)

Ttü. “Bugün ilk defa karşılaşıyorum.”

- (20) *Uluğh bégim, yéqinidin buyan tawim bolmay kéliwatidu, xénim qiz bilen körüşsek her ikkimizningla köngli buzulup qalarmikin, hazirche körüşüshtin éhtiyat qiliwatimen dédi” - dégen xewerni yetküzdi* (Xueqin, 2012:65).

Ttü. “Ulu efendimiz, son günlerde keyfim pek yerinde değil, hanım kızla görüşürsek her ikimizin de canı sıkılabilir, şimdilik onunla görüşmeye ihtiyatla yaklaşıyorum dedi, –şeklindeki heberi ulaştırdı.”

- (21) *Lekin manga kona tonushtek, uzaq wakıt ayrılıp ketkendin kéyin qayta didar körüşhkende tuyuluwatidu* (Xueqin, 2012:76).

Ttü. “Fakat sanki eski bir tanıdıkmiş da uzun zaman ayrı kaldıktan sonra tekrar yüz yüze görüşüyormuşuz gibi geliyor.”

- (22) *Biz herbir künümüzni xushal tenteniler ichide ötküzüwatimiz* (Cheng'en, 2012:10).

Ttü. “Biz, her günümüzü mutluluk, neşe içinde geçiriyoruz.”

- (23) *Hazir künlerimizni shad-xuram ötküzüwatqan bolsakmu, lékin kelgüsidin endishe qiliwatimen* (Cheng'en, 2012a:9).

Ttü. “Şuan/şimdilik günlerimizi rahat ve huzurlu geçiriyor olsak da gelecekte endişe ediyorum.”

Yukarıda görüldüğü üzere verilen örnekler Türkiye Türkçesine çevirilirken, hem şimdiki zamanı işaretlemesi hem de süreklilik bildirmesi sebebiyle, –*lyor* biçimbirimi tercih edilmiştir. Ancak Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman ve süreklilik işaretleyicisi olarak –*lyor* biçimbiriminin yanında –*mAktA*, –*mAdA*

biçimbirimleri de kullanılmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, *-mAktA*, *-mAdA* biçimbirimlerinin henüz başlamamış eylemleri nitelemeye eksik kalması ve zaman belirteçleriyle kullanımının sınırlı olması gibi birtakım özelliklere sahip olmasıdır.

Yukarıda verilen örnekler incelendiğinde (15) *hazir* “şimdi”, (16) *hazir* “şimdi”, (17) *sel* “biraz”, (19) *bügünla* “bugün”, (20) *hazirche* “şimdilik” (21) *qayta* “yeniden” gibi zaman belirteçleriyle kullanıldığı görülecektir. Dolayısıyla, bu örneklerin Türkiye Türkçesine *-yor* biçimbirimi kullanılarak çevrilmesi uygun gözükmemektedir.

- b. *-p yat-* birleşmesinin ekleşmiş hali olan *-wat-* eki, Uygur gramer kitaplarında şimdiki zamanın gramatikal biçimi olarak kabul edilmektedir. Ancak bu ek ne şimdiki zamanın gramatikal biçimi ne de gramatikal işaretleyicisidir. Bu görevi yalnızca geniş zaman ekiyle birlikte kullanıldığında üstlenir (*Bkz. a maddesi* S.32-34). Bu yapı geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanda ilerleyici ve sürekli bir eylemi anlatmak için kullanılır. (Ablahat, 1995: 47)

(24) *Sun Wukung xuddi chaqpelektek pildirlap alqa kétiwatatti (ket-ip yat-ar idi)* (Cheng'en, 2012a:120).

Ttü. “Sun Wukung tıpkı bir tekerlek misali döne döne ileriye doğru gidiyordu.”

(25) *Jang Ruguy mushu yerlik bolup, menseptin qaldurulghandin kéyin öz öyide yalghuz turuwatatti (tur-up yat-ar idi)* (Xueqin, 2012:52).

Ttü. “Jang Ruguy buralıydı ve görevinden azledildikten sonra kendi evinde tek başına yaşıyordu.”

(26) *Siz qizimizning aghzigha ilim sélish yolida köp aciz singdürdingiz, emma sizge hazirgiche öz teshekkürimni izhar qilish pursitige ige bolalmay kéliwatattim (kel-ip yat-ar idim).* (Xueqin, 2012:53).

Ttü. “Siz kızımıza ilim öğretmek için çok emek harcadınız, fakat şimdiye kadar size teşekkür edip karşılığını verme fırsatına sahip olamamıştım.”

- (27) *Bu yerde birmunche kishiler mulazimliq qiliwatatti (qil-ip yat-ar idi) (Xueqin, 2012:71).*

Ttü. “Burada, bir sürü insan hizmetçilik yapıyordu.”

- (28) *Men zen qoyup anglawatattim (angla-p yat-ar idim), sili sözlep ésil yérige kelgende, xushalliqimni basalmay, ixiyarsiz sekrep kétiptimen (Cheng'en, 2012a:20).*

Ttü. “Ben dikkat kesilmiş dinlemekteydim, siz konuşa konuşa en önemli yerine gelince mutluluktan yerimde duramayıp istemeden zıplayıverdim.”

- (29) *Eger kimde kim uning bir parcha göshini yéyelise, ömri uzaq bolar imish,-dégen gepni anglap, bu tagh arasida kün boyu kütüp yatqanidi (Cheng'en, 2012b:264).*

Ttü. “Eğer birisi onun etinden bir parça yiyebilirse, ömrü uzun olurmuş, -şeklindeki sözü duymuş, [bu yüzden] gün boyu işte bu dağ içinde bekliyordu.”

- (30) *Ular xeterlik qiya üstide kétiwatqanda tagh baghridiki oymandin ushtumtut bir top qizil bulut peyda bolup, asman qehrige kötürölüp chiqip yalqungha aylandı (Cheng'en, 2012b:263).*

Ttü. “Onlar tehlikeli yamaçta giderken dağın ortasındaki çukurdan birdenbire kıvılcımlı renkli bir bulut ortaya çıktı ve gökyüzüne doğru yükselerek aleve dönüştü.”

- (31) *Uning türülgen chéchini kalawatungha ötküzülgen mervayit tiziqliri taqalghan we ünche –mercan chishlep künge qarap*

perwaz qiliwatqan besh enqaliq chaza qistirulghan (Xueqin, 2012:61).

Ttü. “Onun toplanmış haldeki saçlarına, sırma ipliğe dizilen inci taneleriyle çevrili olan, dişleri arasında inci taşıyarak güneşe doğru uçmakta olan beş anka kuşu tasvirli firkete/toka takılmış”

(32) *Déngiz boyida béliq tutuwatqan, tuz kolawatqan ademler körindj* (Cheng'en, 2012:13).

Ttü. “Deniz kenarında/kıyısında balık tutmakta ve tuz çıkarmakta olan insanlar köründü.”

(33) *Aldinqi küni ustaz quliqingha pichirlap, üç balayiapettin qutulushni öqitiwatqanidj, hemmisini biliwalghansen?* (Cheng'en, 2012:30)

Ttü. “Önceki gün üstad kulağına fısıldayarak, [sana] üç büyük beladan kurtulmanın yolunu öğretmişti, hepsini öğrenebildin mi?”

Yukarıda verilen cümlelerde kullanılan –wat- yapısı şimdiki zaman işaretleyicisi görevinde değildir, yani eylemin zamanını belirtmemekten ziyade eylemin sürekliliğine işaret etmektedir. (24), (25), (26), (27), (28) numaralı örneklerde zaman işaretleyicisi olarak –ar idi “Şimdiki Zamanın Hikayesi”, (30), (32) numaralı örneklerde –dl “Görülen Geçmiş Zaman”, (31) numaralı örnekte –ghan “Öğrenilen Geçmiş Zaman”, (29), (33) numaralı örneklerde ise –ghan idi “Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikayesi” biçimbirimleri kullanılmıştır.

Tanıkladığımız örneklerin birçoğunda ekleşmiş haliyle (-wat) görülen –p yat- yapısı kimi zaman ekleşmemiş olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Bu şekildeki bir kullanımın, -kesin olmamakla birlikte- yat- fiilinin temel anlam alanına işaret ettiğini düşünüyoruz. Bu sebeple, Ttü.’ne çevirisini verdiğimiz örneklerin ilk çeviri örneğinde süreklilik, ikincisinde ise sürekliliğin yanında yardımcı fiilin temel sözcük anlamını da vermeye çalıştık.

- (34) *Rehmetlik hammangning ruhi shu qashtashni körüp yatsa, qizini körgendek bolidu* (Xueqin, 2012:78).

Ttü. “Rahmetli halanın ruhu bu yeşim taşını görüp durursa, kızını görmüş gibi olur.”

Ttü. * “Rahmetli halanın ruhu [yattığı yerde] bu yeşim taşını gördüğü sürece kızını görmüş gibi olur.”

- (35) *Sherkiy diyarlıq Tang Shing gherbiy diyardin budda nomini ekélish üchün kéliwétiptu, eger kimde kim uning bir parcha göshini yéyelise, ömri uzaq bolar imish,-dégen gepni anglap, bu tagh arasida kün boyu kütüp yatqanidi* (Cheng'en, 2012b:264).

Ttü. “Doğu diyarından Tang Şing Batı diyarından Buda öğretilerine ait kitapları almaya gelmekteymiş, eğer birisi onun etinden bir parça yiyebilirse, ömrü uzun olurmuş, -şeklindeki sözü duymuş, [bu yüzden] gün boyu işte bu dağ içinde bekliyordu.”

Ttü. * “Doğu diyarından Tang Şing Batı diyarından Buda öğretilerine ait kitapları almaya gelimekteymiş, eğer birisi onun etinden bir parça yiyebilirse, ömrü uzun olurmuş, -şeklindeki sözü duymuş, [bu yüzden] gün boyu işte bu dağ içinde [uzanmış] bekliyordu.”

Elbette, süreklilik bildiren *-p yat-* birleşmesindeki *yat-* fiilinin temel anlam alanını yansıttığını düşündüğümüz yukarıdaki örneklerin sayısı oldukça düşük frekans değerine sahiptir. Bu bağlamda tutarlı ve geçerli bir temel anlam alanı olgusundan bahsetmek güçtür.

- c. *-wat-* biçimbirimi negatif yapılarda kullanıldığı zaman, eylemin belli bir süre boyunca süreklilik göstermediğini belirtir.

- (36) *Ustazim, ésiqliq turuwérip put-qollarim uyushup qaptu, belim-nimu kötürelmeywatimen* (Cheng'en, 2012b:270).

Ttü. “Üstadım asılı durmaktan kollarım ve bacaklarım uyuşmuş, belimi de doğrultamıyorum.”

- (37) *Ne köydürgüdek isriq qegizimiz, ne yep-ichküdek ash-nénimiz qalmidi, üstbéshimizni yépushqimu yétishelmeywatimiz* (Cheng'en, 2012b:275).

Ttü. “Ne yakacak tütsü kâğıdımız ne de yiyip içecek yemek-ekmeğimiz kalmadı, kıyafetlerimizi kapatmaya dahi muktedir değiliz.”

Örneklerden anlaşılacağı üzere, *-wat-* biçimbirimi negatif yapıyla kullanıldığında, esas fiildeki eylemin bir nedenle o an için ifa edilemediğini ve bu durumun bir neden sonuç ilişkisi içerisinde ortaya çıktığını göstermektedir.

2.1.2. -p tur-

tur- fiili sözcük olarak “ayakta durma, ayakta kalma, ayağa kalkma, kalkma, yaşama” gibi anlamlar taşır ve bağımsız bir fiil olarak kullanıldığında beraberinde datif veya ablatif durum bildiren bir isim talep eder.

- (38) *Men mushu hujrida turimen.*

Ttü. “Ben bu odada kalıyorum.”

- (39) *U etigende ornidin turdi.*

Ttü. “O, sabah erkenden uyandı/yatağından kalktı.”

tur- yardımcı fiili, Yeni Uygurcada yalnız *-p* zarf-fiil ekiyle birleşmektedir.

Genel olarak bir eylemin süresini veya sürekliliğini ifade eder ancak süre veya süreklilik içeriğe bağlı olarak değişir (Tömür, 2011:376).

Modern Türk yazı dilleri ve ağızlarında *-p tur-* birleşmesi süreklilik, devamda kararlılık, devam ettirme, tekrarlama, alışkanlık vb. kılınış türlerini işaretlemeye kullanılmaktadır. Bu açıdan temel insan/canlı duruşlarını gösteren *ol(t)ur-* ve *yat-* yardımcı fiilleri ile karşılaştırıldığında *tur-* yardımcı fiili Türk dilinde son derece yüksek bir metin sıklığı ve işlev çeşitliği göstermektedir.

tur- fiili *-p* zarf-fiiliyle birleşerek bir bileşik fiil oluşturduğunda, artık herhangi bir hal bildiren isim talep etmez. Birleşik yapılarda temel sözcük anlamı zayıflar veya tamamen kaybolur (Ablahat, 1995:50-51). Örneğin:

(40) *Qarisam besh qizil gösh tövrük köküch tumangha qaplinip turuptu (Cheng'en, 2012a:121).*

Ttü. "Bir de ne göreyim, kızıl etten beş direk mavimsi bir sisle kaplanmış duruyordu."

(41) *Tathagato, sel kütüp tursila, ulugh igem kéliwatidu (Cheng'en, 2012a:122).*

Ttü. "Tathagato, biraz bekleyedurun, ulu sahibimiz geliyor."

Örnekler incelendiğinde, *tur-* fiilinin yardımcı fiil olarak kullanıldığında esas fiili süreklilik yönüyle nitelemesinin yanında, kendi esas anlamını da taşıdığı veya taşıyor olabileceği göze çarpmaktadır. (40) numaralı örnekte bir taraftan *kaplan-* eyleminin sonucunun halen geçerli olduğunu niteleyerek süreklilik bildirmekte, bir taraftan da nesnenin pozisyonunu yansıtmaktadır. (41) numaralı örnekte ise *küt-* eyleminin sürecini nitelemektedir. Fakat eylemin hangi pozisyonda yapıldığı net olarak belli değildir. Bu sebeple Türkçeye çevrilirken sadece süreci işaret eden anlamda kullanılmıştır. Ancak burada metnin bağlamını da dikkate almak gereklidir. Örneğin, (41) numaralı cümleden önce oturur pozisyonda bir eylem kullanıldıysa, devam eden süreçteki eylemin de oturarak yapılabileceği veya yapılmış olabileceği dikkate alınmalıdır. Açıklayıcı olması adına kaynak dilde şöyle bir tasarlama yapabiliriz:

(41) * *Tathagato ornidin turup ketmekchi boldi. Erlang uningha, Tathagato, sel kütüp tursila, ulugh igem kéliwatidu, -dédi.*

Metnin ya da konuşmanın bağlamı bu veya benzer şekilde olduğunda, eylem ayakta durur veya oturur pozisyonda yapılmış olabilir. Zaten cümle içindeki *se/* “biraz” zaman belirleyicisi eylemin sürecini yansıtmada yeterli gözükmemektedir. Dolayısıyla Türkiye Türkçesine çevrilirken eylemin hangi pozisyonda yapıldığını yansıtmak daha doğru olacaktır.

Bu bağlamda:

* “Tathagato oturduğu yerden kalkıp gidecek oldu. Erlang ona, Tathagato biraz [daha] oturun, ulu sahibimiz geliyor.”

şeklinde bir çeviri önermesi, hedef dilde geçerli ve tutarlı olacaktır.

tur- fiilinin *-p* zarf-fiilli birleşik yapılarda taşıdığı tüm anlamlar şöyle özetlenebilir:

- a. Özellikle “durma, ayakta durma” pozisyonunda sürekli bir eylemi belirtir. İçeriğe bağlı olarak, herhangi bir pozisyonda da hareketin sürekliliğini belirtir.

(42) *Ular ni birmunchilighan mulazimlar, yéshil sayiwenlik mepe bilen gülepshan derwazisining aldida kütüp turushqanidi.* (Xueqin, 2012:64).

Ttü. “Güleşan kapısının önünde, yeşil tenteli arabayla beraber bir sürü hizmetkar onları bekliyordu.”

(43) *Shing aghicha xénim mu deyyüyni murasim derwazisighiche uzitip chiqip xizmetkarlarga taplidi we mepe közdin ghayb bolghuche garap turdi* (Xueqin, 2012:65).

Ttü. “Şing hanım efendi de Deyyü’yü merasim kapısına kadar yolcu edip, [onu] hizmetçilere emanet etti ve araba gözden kaybolana kadar [arabanın] ardından baktı.”

(44) *Ular ketiwatqanda Wang aghicha xénim bu öylerni deyyüyge körsitip turup, külimsiregen halde mundaq dédi* (Xueqin, 2012:70).

Ttü. “Onlar giderlerken, Wang hanım hazretleri evleri Deyyü’y’e göstererek tebessümle şöyle dedi.”

- (45) *Tashqariqi öyde toplishop turghan xizmetkar ayallar we dédeklerning köp bolishigha qarimay, shunchilik jimjitliq höküm sürdiki, hetta birer yötelgen awazmu anglanmaytti* (Xueqin, 2012:71).

Ttü. “Dışardaki odada toplamış kadın hizmetçiler ve cariyelerin her ne kadar çok olsa da öylesine bir sessizlik hüküm sürdü ki, tek bir öksürük sesi dahi duyulmuyordu.”

- (46) *U xéli köwrükning üstide etrapqa uzaq qarap turghandin kéyin, köwrüktin chüshüp etrapqa nezer tashlidi* (Cheng'en, 2012a:6).

Ttü. “O köprünün üstünde etrafa hayli uzun bir süre baktıktan sonra köprüden inip etrafa göz gezdirdi.”

Yukarıdaki örnekler incelendiğinde, eylemin hangi pozisyonda yapıldığı net olarak belli değildir. Öyleyse, eylemin hangi pozisyonda yapıldığını nasıl anlayabiliriz? Sorunun cevabı konuşma veya metnin içerisindeki birtakım yapılar sayesinde ortaya çıkmaktadır. Örneğin, yukarıdaki cümlelerde geçen (42) *derwazisining aldida* “kapısının önünde”, (43) *derwazisigiche uzitip chiqip* “kapısına kadar yolcu edip”, (44) *ketiwatqanda* “giderken veya gitmekteyken” (46) *köwrükning üstide* “köprünün üstünde” gibi süreç veya lokasyon hakkında bilgiler veren yapılar eylemin “ayakta” gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu yapılar cümleden çıkarıldığında eylemin sürekliliği sabit kalmasına karşın, eylemin hangi pozisyonda yapıldığıyla ilgili bilgi ortadan kalkmaktadır.

b. Eylemin sürekli tekrarlandığını veya eylemin devam ettiğini belirtir.

- (47) *Ademler sharq we gherb yaqtiki yan derwazilardin kirip-chikip turatti* (Xueqin, 2012:56).

Ttü. “Doğu ve Batı taraftaki yan kapılardan insanlar girip çıkıp duruyordu.”

- (48) *Bir dédek qiz uning aldigha kélip, külüp turup...* (Xueqin, 2012: 68).

Ttü. “Bir cariye onun yanına gelip güle güle...”

- (49) *Merhum jiya juning ayali Li Wen qedehlerni tutup turatti* (Xueqin, 2012:71).

Ttü. “Merhum Ciya Cu’nun karısı Li Wen kadehleri tutuyordu.”

- (50) *Tartinmighin, -dédi jiya ana külüp turup...* (Xueqin, 2012:71).

Ttü. “Çekinme, -dedi Ciya ana güle güle...”

- (51) *Jénim moma! –dédi Bawyüy Jiya anigha yalwurup turup...*

Ttü. “Nineciğim, -dedi Bavyüy Ciya Anaya yalvara yalvara...”

- (52) *Andin aliqanlirini hordap turup...* (Cheng'en, 2012a:6)

Ttü. “Ardından avuçlarına üfleye üfleye...”

- (53) *Tash maymun külüp turup sözni dawamlashturdi* (Cheng'en, 2012a:6).

Ttü. “Taş maymun güle güle sohbete devam etti.”

- (54) *Shu qeder erkin-azade yashap turup, yene qandaq kelgüsidin endishe qilidila?* (Cheng'en, 2012a:10)

Ttü. “Böylesine özgürce yaşayıp dururken yine nasıl oluyor da gelecekte endişe ediyorsunuz?”

- (55) *Bala ghulman külüp turup soridi* (Cheng'en, 2012a:16).

Ttü. “Köle çocuk güle güle sordu.”

(56) *Sun Wukung sürini yadlap, epsunnu oqup turup, birla silkinip bir tüp qarighaygha özgerdi* (Cheng'en, 2012a:30).

Ttü. “Sun Wukung sihirli sözleri/sureyi aklından geçirerek, efsunu tekrarlayarak silkinip bir çam ağacına dönüştü.”

- c. Eylemin belli bir süreç içinde geçerlilik gösterdiğini belirtir. *tur-* yardımcı fiili bu anlamı verdiğiinde genel olarak beraberinde süreç bildiren bir bağlam veya süreç belirteçleriyle birlikte kullanılır.

(57) *Deyyüy qizni bolsa hazirche kök shayi shirmellik hucrigha orunlashturup qoyunglar, qishning ayighini shu hucrida ötküzüp tursun, bahar kелgende yene bashqa öyge köchürüp qoyarsiler* (Xueqin, 2012:78).

Ttü. “Deyyüy kızı ise şimdilik mavi perdeli odaya yerleştirin, kışı bu odada geçirsin, bahar gelince başka bir odaya taşırsınız.”

(58) *Shundaq qilip, deyyüy xushlashti, Shing aghicha xénimmu deyyüyni murasim derwazisighiche uzitip chiqip xizmetkarlarga taplidi we mepe közdin ghayb bolghuche qarap turdi* (Xueqin, 2012:65).

Ttü. “Böylece, Deyyüy vedalaştı. Şing hanım efendi de Deyyüy’ü merasim kapısına kadar yolcu edip hizmetçilere emanet etti ve araba gözden kaybolana kadar [arabanın] ardından baktı.”

(59) *Bu gep mushu yerde turup tursun* (Cheng'en, 2012b:266).

Ttü. “Bu söz burada duradursun.”

(60) *Undaq bolsa siler aram élip oynap turunqlar, men bérip uni tepip kéley* (Cheng'en, 2012a:34).

Ttü. “Öyleyse, siz dinlenip eğlenedurun, ben gidip onu bulup geleyim.”

Yukarıdaki örnek cümlelerde geçen (57) *qishning ayighi* “kışı/kış mevsimini”, (58) *közdin ghayb bolghuche* “gözden kaybolana kadar” gibi süreç belirten yapılar eylemin hangi süreç boyunca devam ettiğini belirtmektedir. Aynı şekilde, (59), (60) numaralı örneklerde eylemin hangi süreç içerisinde devam edeceği belirli olamamasına karşın eylemin bir süre boyunca devam edeceği açıktır.

d. *-p tur-*, eylemin kendisinden ziyade eylemin sonucunun devam ettiğini belirtmek için de kullanılır. Bu durumda *-p tur-*, eylemin sonucu olan durumun devamlılığını gösterir.

(61) *Qarisam besh qizil gösh tövrük köküch tumangha qaplinip turuptu* (Cheng'en, 2012a:121).

Ttü. “Bir de baktım ki, etten yapılmış beş kızıl direk mavimsi dumanlara kaplanmış duruyor.”

(62) *Hüner dése mende éship-téship turuptu* (Cheng'en, 2012a: 119).

Ttü. “Yetenekse bende bol bol var.”

(63) *Sakyamunigha tawap qilip, Budda nomini ekélishni muqeddes emir dep bilgen tang sengzang buni qetiy ret qilip turuwaldi* (Cheng'en, 2012b:262).

Ttü. “Sakiyamuni’ye ibadet edip, Buda öğretilerini/kitaplarını getirmeyi emir kabul eden Tang Senzang bunu kati suretle reddetti.”

(64) *Uning yüzi perdazlap qoyghandek téximu échilip ketken, lewliri englik sürgendek qipqizil idi, kashlirida shuxuq, sözleshlide yoshurun tebessüm eks étip turatti* (Xueqin, 2012:74).

Ttü. “Onun yüzü sanki cilalanmış gibi daha da açılıp gitmiş, dudakları ruj sürülmüş gibi kıpkızıl idi, kaşları gergin, konuşmalarında gizli bir tebessüm aksediyordu.”

- (65) *Shuan o közini yumup, tügülüp turup, birla sekridi de, sharqiratma ichige shunghup chüshti* (Cheng'en, 2012a:5).

Ttü. “O an közünü yumarak eğilip bir sıçradı ve şelalenin içine dalıp gitti.”

- (66) *...Közini yumup turup birla sekrep sharkiratma sirtigha chiqti* (Cheng'en, 2012:6).

Ttü. “Közlerini yumup bir sıçrayıp şelalenin dışına çıktı.”

- (67) *Maymun padshah qarighaydin sekrep chüshüp, uning aldigha keldi ve égilip turup mundaq dedi* (Cheng'en, 2012a:15).

Ttü. “Maymun padişah çam ağacından atlayıp onun yanına geldi ve eğilerek şöyle dedi.”

- e. Eylem, *haman* “her zaman”, *pat-pat* “sıkça”, *qayta-qayta* “art arda” gibi zaman ifadeleriyle birlikte kullanıldığında ise genellikle alışkanlık bildiren bir eylemi ifade eder.

- (68) *Bayyüy her küni etigende ornidin turup turatti* (Xueqin, 2012:8).

Ttü. “Bavyüy her sabah erkenden uyanıyordu.”

Ttü. “Bavyüy her sabah erkenden yataktan kalkıyordu”

- f. *-p tur-* negatif yapılarda kullanıldığı zaman ise farklı anlamlara gelmektedir.
- *-p turma-* şeklinde kullanıldığında, eylemin belirli bir süre boyunca geçerlilik göstermediğini belirtir.

Yani, yukarıda belirtilen “a, b, d, e” maddelerindeki anlamları geçersiz geçersiz kılar. Örneğin:

(69) *Men öyge kelgüche siler yaxshirak olturup turmidinqiz*
(Xueqin, 2012:89).

Ttü. “Ben eve gelene kadar düzgünce oturup durmadınız.”

Ttü. “Ben eve gelene kadar düzgünce durmadınız”

Verilen örneği incelediğimizde, eylemin geçersizlik süresinin *kelgüche* “gelene kadar” zaman belirteciyle sağlandığı görülecektir. Yani, bir anlamda negatif yapıdaki eylemin bitiş noktasını nitelemektedir.

- *-may tur-* şeklinde kullanıldığında ise eylemin sürekli olmayan bir halini ifade eder.

(70) *Uning betqiliqlikini bilmey turup, uning heqqida gep qilmak togrı emes.*

Ttü. “Onun edepsizliğini bilmeden onun hakkında konuşmak doğru değil.”

2.1.3. -p yür-

yür- fiili sözcük olarak “yürümek” anlamını taşır.

(71) *U bir mollaq étip üch chaqirim yol yürüptu.*

Ttü. “O, bir takla atıp üç kilometre yol gidiyordu.”

yür- fiili Yeni Uygurcada yalnız *-p* zarf-fiil yardımıyla esas fiile bağlanır. Yardımcı fiil olarak kullanıldığında artık durum belirten bir isim talep etmez ve genel süreklilik, tekrar ve alışkanlık kılınışını işaretlemeye yardımcı olur. *yür-* fiilinin zarf-fiil *-p* yardımıyla esas fiile bağlanarak, esas fiile kattığı anlamları şöyle özetleyebiliriz:

- a. Genel olarak yürüme pozisyonunda sürekli bir eylemi belirtmenin yanı sıra, herhangi bir pozisyonda sürekli bir eylemi niteleyebilir.

(72) ...*dégen xewerni anglighandin kéyin, terep-terepke qatrap, amal izdep yüretti*. (Xueqin, 2012:52).

Ttü. "...şeklindeki haberi duyduktan sonra, oraya buraya koşturup, çare arayıp duruyordu."

(73) *Kim u, bu yerni parakende qilip yürgen*? (Cheng'en, 2012a:15)

Ttü. "Burayı parçalayıp duran da kim?"

(74) *Pékir déngizlarda leylep, tagh-dalalarda sersan bolup aylinip yürgili on yildin ashti* (Cheng'en, 2012a:17).

Ttü. "Fakir kulunuz dalgalar arasında salınıp, dağ ve ovalarda avare misali dolanıp duralı on yıldan fazla oldu."

(75) *Sen némisgqa sözümgə qulaq salmay shilting étip yürisen*? (Cheng'en, 2012a:20)

Ttü. "Neden sözlerime kulak vermeyip yaramazlık yapıp duruyorsun?"

b. Bir eylemin tekrar sayısını gösterir.

(76) *Men ashu kök shayi shirmellik hucrining sirtidiki qariwatqa obdanla jayliship kaldim, yene köchüp yürüşning neme haciti bar?* (Xueqin, 2012:78)

Ttü. "Ben o mavi perdeli odanın dışındaki yatağa güzelce yerleştirdim, tekrar taşınmanın ne gereği var?"

c. *-p yür-* negatif yapıda kullanıldığında bir eylemin sürekli olmayan durumunu ifade eder ve "a" ile "b" maddelerindeki anlamı olumsuzlama için kullanılır. Dolayısıyla (80) numaralı örnek cümleyi olumsuz olarak şöyle tasarlayabiliriz.

**Ustazim, men shilting étip yürmidim.*

Ttü. * "Üstadım ben yaramazlık yapmadım"

Bununla birlikte, eylemin uzun süreli olmayan bir sürekli performans durumunu belirtmek için kullanılır (Tömür, 2011:377-378). Yaptığımız çeviri çalışmalarında bu durumu açıklamak için herhangi bir örnek tanımlayamadığımız için, konuya açıklık getirmesi adına şu örneği verebiliriz:

(77) *Unimay yürüp, axir unidi* (Tömür, 2011:378).

Ttü. “Uzun süre kabul etmemesine rağmen, en sonunda kabul etti.”

2.1.4. -p oltur-

oltur- fiili sözcük olarak “oturmak” anlamına gelir. Bağımsız bir fiil olarak kullanıldığında, beraberinde datif hal bildiren bir isim talep eder.

(78) *U, yolning chetige olturup, mektepke kelgen hamrahlirini kütetti* (Xueqin, 2012:125).

Ttü. “O, yol kenatına kenarına oturmuş, okula gelen arkadaşlarını bekliyordu.”

Türk dilinde, *-p* zarf-fiiliyle birleştiğinde süreklilik, tekrarlık, sıklık kılınış türlerini işaretleyen *ol(t)ur-* yardımcı fiili, her zaman canlı ve insan öznelerle kullanılmaktadır ve *tur-* veya *yür-*’den farklı olarak, birleşik yapılarda çoğu durumda esas sözcük anlamını yansıtmaktadır. Bu nedenle, *-p oltur-* yapısı eylemin otururken gerçekleştirildiğini gösterebilir. Dolayısıyla, yapılacak çeviri çalışmalarında bu durumun dikkate alınması gereklidir. Örneğin:

(79) *Bir chette anqlap olturghan Sun Wukung xushalliqtin qulaqlarini oynitip, pokanlirini qashlap, köz-qashlirini yimirip özini tutuwalmay oynaqlap ketti* (Cheng'en, 2012:19).

Ttü. “Bir köşede dinlemekte olan Sun Wukung neşesinden kulaklarını oynatıp göbeğini kaşıyıp, kaşını gözünü oynatıp eğlenceye daldı.”

Ttü. “Bir köşede [oturmuş] dinlemekte olan Sun Wukung neşesinden kulaklarını oynatıp göbeğini kaşıyıp, kaşını gözünü oynatıp eğlenceye daldı.”

- (80) *Sun Wukung ustazni oyghitishqa jüret qilalmay, kariwat yénida yükünüp olturdi* (Cheng'en, 2012:23).

Ttü. “Sun Wukung üstadı uyandırmaya caseret edemeyip, yatağın yanına diz çöktü.”

Ttü. “Sun Wukung üstadı uyandırmaya caseret edemeyip, yatağın yanına diz çök[üp otur]du.”

- (81) *Muhterem ustazim, men bu yerde silini kütüp olturdum, hichkim bilen parang sélishmidim,-dédi* (Cheng'en, 2012:31).

Ttü. “Muhterem üstadım, ben burada sizi bekliyordum, kimseyle konuşmadım.”

Ttü. “Muhterem üstadım, ben burada [oturmuş] sizi bekliyordum, kimseyle konuşmadım.”

- (82) *Padishah qetiy unimastin, közliridin yash tökken halde tizlinip olturup mundaq dédi* (Cheng'en, 2012b:261).

Ttü. “Padişah kati suretle kabul etmeyip, gözlerinden yaşlar dökülür halde diz çöküp şöyle dedi.”

Ttü. “Padişah kati suretle kabul etmeyip, gözlerinden yaşlar dökülür halde diz çöküp [oturarak] şöyle dedi.”

- (83) *Bayyüy deyyüyge téximu yéqinrak sürülüp olturup, uningha yene bir qétim diqqat bilen nezer tashlidi* (Xueqin, 2012:76).

Ttü. “Bavyüy Deyyüy’e daha da yaklaşarak, ona bir kere daha dikkatle göz gezdirdi.”

Ttü. “Bavyüy Deyyüy’e daha da yaklaş[ıp otura]rak, ona bir kere daha dikkatle göz gezdirdi.”

Yukardaki örneklerde görüleceği gibi, *-p oltur-* yapısı (84) *angli-* “anlamak”, (85) *yükün-* “diz çökmek”, (86) *küt-* “beklemek”, (87) *tizlen-* “diz çökmek”, (88) *sürül-* “yaklaşmak” fiillerinin sürekliliğine atıfta bulunuyor olsa da bu eylemin hangi pozisyonda yapıldığını da göstermektedir. Bu bağlamda, verdiğimiz Ttü.’ne çeviri önerilerinden ilkinde sürekliliği, ikincisinde ise sürekliliğin yanında eylemin hangi pozisyonda yapıldığını vermeye çalıştık. Görünen o ki, her iki öneri de kaynak dildeki gerçekliği hedef dile yansıtmada geçerli kabul edilebilir. Yapılacak çeviri çalışmalarında bunlardan hangisinin tercih edileceği bağlam ve kaynak dildeki yapının uygunluğu gibi konularla da ilintili olacaktır.

oltur- fiili temel kelime anlamını yalnızca olumsuz yapıda kullanıldığı durumlarda bütünüyle kaybeder ve böyle bir kullanım da eylemin uzun bir süre devam ettiğini ifade eder (Ablahat, 1995:64, Tömür, 2011:376). Bu nedenle, konuşmacı veya eylemi yapan, eylemi yapmakla uğraşmak istemediğinde ya da eylemi yapmak için çok fazla zaman harcamak istemediğinde, aşağıdaki cümlelerde örneklenen kullanım sağlanmaktadır.

(84) *Hazir parangliship olturidighan wakit emes, ketip Wang Aghicha hénim bilen körüsheyli* (Xueqin, 2012:176).

Ttü. “Şimdi sohbet edilecek zaman değil, gidip Wang hanım ile görüşelim.”

(85) *Uning qolida tizimlik bar edi, lekin u tizimlikke qarap olturmayla, tilighe kimning ismi kelse shuning ismini atidi* (Xueqin, 2012:176).

Ttü. “Elinde liste vardı, fakat listeye bakmadan aklına kimin ismi geldiyse onu söyledi.”

2.1.5. -p kel-

kel- fiili bağımsız bir sözcük olarak “gelmek” anlamını taşır ve bağımsız bir fiil olarak kullanıldığında beraberinde datif veya ablatif durumda bir isim talep eder.

(86) *Bizningkige bir taz rahip kelgenidi.*

Ttü. “Bizim eve kel bir rahip gelmişti.”

kel- fiili yardımcı fiil olarak yalnızca *-p* zarf-fiil ekiyle birleşmektedir. Türk dilinde süreklilik, alışkanlık gibi kılınış türlerinin göstermesinin yanında, *-p* zarf-fiil ekiyle birlikte kullanıldığında aşağıdaki anlamları belirtir.

- a. Eğer ana yüklem bir hareket bildiren fiil ise örneğin; *yügür-* “koşmak”, *kir-* “girmek” vb. datif veya ablatif durumda bir isim gerektirir ve eylemin konuşmacı yönünde geliştiğini gösterir.

(87) *Bu maymunlar bir haza oynighandin kéyin, yuyunush üçhün jilghigha yétip kelishti* (Cheng'en, 2012a:2).

Ttü. “Bu maymunlar bir müddet eğlendikten sonra, yıkanmak için dereye geldiler.”

(88) *"Bu su qeyerdin ékip kelgendu?"* (Cheng'en, 2012a:4).

Ttü. “Bu su nerden geliyor?”

(89) *Ular su chiqiwatqan jaygha yétip kélishti* (Cheng'en, 2012a:4).

Ttü. “Onlar suyun kaynamakta olduğu yere geldiler”

(90) *U janubiy jambudwipa zéminida sheher-sépillarni, sehra-yézilarni aylinip, sekkiz-toqquz yilning qandaq ötüp ketkenligini sezmey qaldi, manga-manga gherbiy déngizgha kélip qaldi we shu diyarda choqum ewliya-enbiyalar bolsa kérek, dep oylap, özi sal yasap, gherbiy déngizdin ötüp, gherbiy Guda zéminigha yétip keldi* (Cheng'en, 2012a:13).

Ttü. “O, Güney Cambudwipa topraklarıda şehirleri kasabalar ve köyleri dolanarak sekiz dokuz yılın nasıl geçtiğini anlamadı, gide gide batı denizine ulaştı ve bu diyarda mutlaka evliya vardır, diye düşünüp, kendi elleriyle bir sal yaparak, batı denizinden geçip Batı Guda topraklarına geldi.”

- (91) *Essalamueleyküm, ewliya ata!- dédi maymun padshah uning aldigha yétip kélip* (Cheng'en, 2012a:14).

Ttü. “Merhaba evliya baba! –dedi maymun padişah onun yanına gelip.”

- (92) *U yerdin bu yerge kélish üçün ikki déngizdin we jenubiy jambudwipadin ötidighan tursa qandaq yétip kéleliding?* (Cheng'en, 2012a:17)

Ttü. “Orada buraya gelmek için iki denizden ve Güney Cambudvipa’dan geçmen gerekiyor, nasıl oldu da gelebildin?”

- (93) *Mubarek dergahlirigha téxi hazirla yétip kélishim* (Cheng'en, 2012a:17).

Ttü. “Mübarek dergahınıza daha şimdi geldim”

- (94) *Jiya ana kirip kelgen bawyüynü körüp, külimsirep;...* (Xueqin, 2012:75).

Ttü. Ciya Ana gelmekte olan Bayvüy’ü görüp gülümseyerek;..”

- (95) *Balilirim, qurup qalghan qarighaydin késip kélip manga bir sal yasap béringlar* (Cheng'en, 2012a:12).

Ttü. “Evlatlarım kurumuş çam ağacından kesip gelip bana bir sal yapın.”

- b. Modern Türk yazı dillerinde ve ağızlarında ana fiilin hareket fiillerinden seçilmediği durumlarda, *-p kel-* yapısı ana fiildeki eylemin uzun bir süre önce

başlamış olduğunu ve konuşma anında da sürmekte olduğunu gösterir (Tömür, 2011:373).

- (96) *...özliri yash qurami boyiche retke tizilip kélip...* (Cheng'en, 2012a:12).

Ttü. "...kendileri yaş düzenine uygun olarak sıralanıp gelip..."

- (97) *Shamal bilen türülüp kelgen is-tütekler uning közlerini qizartiwetti* (Cheng'en, 2012a:114).

Ttü. "Rüzgarla birlikte toplanıp gelen dumanlar onun gözlerini yaktı."

- (98) *Deyyüy textirawanda oturup sherge kirgendin bashlap, shayi perde nezer tashlap keldi, kocha-restiler shunche zich idiki, bashqa sheherlerge sélishturup bolmasliq derijide idi* (Xueqin, 2012:56).

Ttü. Deyyüy tahtıravanda şehre girdiği andan beri tahtıra vanın perdesinin ardından şehre göz gezdirerek geliyordu, sokaklar o kadar kalabalık idi ki, bu şehri başka şehirlerle karşılaştırmak mümkün değildi."

-p kel-, -wat- biçimbirimiyle birlikte kullanılabilir. Böyle bir durumda da bir eylemin veya durumun geçmişte başladığını ve halen devam etmekte olduğunu belirtir (Ablahat, 1995:68).

- (99) *...Yashinip qalghan anamni béqip kéliwatimen* (Cheng'en, 2012:14).

Ttü. "Yaşlı anneme bakıp duruyorum."

- c. -p kel- olumsuz yapıda kullanıldığında bir eylemin sürekli olarak başladığını fakat yapılmadığını ve bu durumun belirli bir zamana kadar sürekli olarak devam ettiğini ifade eder.

(100) *Siz qizimizning aghzigha ilim sélish yolida köp aciz singdürdingiz, emma sizge hazirgiche öz teshekkürimni izhar qilish pursitige ige bolalmay kéliwatattim* (Xueqin, 2012:53).

Ttü. Siz, kızıma ilim öğretmek için çok emek harcadınız, fakat size şimdiye kadar teşekkürlerimi sunma fırsatına sahip olamamıştım.

(101) *Barghan kishi hayal bolmay yenip kélip; “ulugh bégim, yéqinidin buyan tawim bolmay kéliwatidu, xénim qiz bilen körüşsek her ikkimizningla köngli buzulup qalarmikin, hazirche körüşüshtin éhtiyat qiliwatimen* (Xueqin, 2012:65).

Ttü. Giden adam çok geçmeden geri gelip; ulu beyim, son zamanlarda keyfim pek yerinde değil, hanım kızımızla görüşürsek her ikimizin de canı sıkılabilir, şimdilik görüşmekten ihtiyat duyuyorum.”

Örneklerden anlaşılacağı üzere, *-p kel-* birleşmesi burada *-p yür-*’e benzer biçimde kullanılmaktadır. Yani olumsuz durumdaki eylemin belirli bir süreye kadar yapılamadığını, süreç belirteçleriyle birlikte sağlamaktadır.

2.1.6. -p bar-

bar- fiili bağımsız bir sözcük olarak "gitmek" anlamına gelir ve bağımsız fiil olarak kullanıldığında beraberinde datif durumunda bir isim gerektirir.

(102) *U her küni sheherge baridu.*

Ttü. “O her gün şehre gider.”

bar- fiili yardımcı fiil olarak yalnızca *-p zarf-fiil* ekiyle birleşir ve *-p bar-* birleşmesi Türk dilinde birleştiği ana fiilin de niteliğine bağlı olmak üzere süreklilik, başlama, tezlik, yaklaşma gibi kılınış türlerini işaretlemektedir.

Örnek tanıklamak için yaptığımız çalışmalarda *-p bar-* birleşmesiyle kullanılan örneklerle çok sık rastlamadık. Bu yüzden, konunun açıklanması için kısıtlı sayıdaki örneği kullanacağız. *-p bar-* yapısını eklendiği esas fiile kattığı anlamları şöyle açıklayabiliriz:

- a. Kullanılan esas fiil bir hareket fiiliyse, bir hareket fiili ile birlikte kullanılacak olan tümlecin datif halde olması gerekir ve bu, konuşmacının zıt yönüne doğru sürekli bir hareketin meydana geldiğini gösterir. Ana fiildeki hareketin öznenen, konudan ve diğer söylem noktalarından uzaklaşmasını işaret ederek fiilisel yönelim kategorisini işaretleyen *-p bar-* yapısı, bu görevi yerine getirirken ana fiil genellikle bir noktaya hareketi ifade eden bitimli *chüsh-* “inmek”, *ket-* “gitmek”, *chiq-* “çıkmaq”, *kir-* “girmek” gibi bir dizi hareket bildiren fiilerden seçilir (Ablahat, 1995: 69-72).

(103)*Sili körüngen awu yol bilen jenubqa qarap yette-sekkiz chaqirim mangsile, uning öyige ketip barisiz* (Cheng'en, 2012a:15).

Ttü. “Şu gördüğünüz yolu takip edip, güneye doğru yedi sekiz kilometre giderseniz, onun evine gidersiniz.”

- b. Esas fiil bir hareket fiili değilse, hal bildiren bir isim gerektirmez ve sürekli olarak devam eden bir eylem veya durum olduğunu gösterir.

(104)*Deyyüy kündin-künge saqiyip barghan idi* (Xueqin, 2012:84).

Ttü. “Deyyüy günden güne iyileşiyordu.”

- c. *-p bar-* Yeni Uygurca'da sözlü ve yazılı olarak az kullanılan yardımcı fiillerden biridir. Çoğunlukla eylemi sürekli olarak gelişen bir süreç olarak sunan *ös-* “büyümek”, *ilgerili-* “ilerlemek”, *ash-* “aşmak” gibi fiillerle birlikte kullanılır.

(105)*Chechekler ösüp barghan idi* (Xueqin, 2012:97).

Ttü. “Çiçekler yetişmeye devam ediyordu/büyüyordu.”

Yukarıda belirtilen birkaç fiilde eylemin veya durumun nihai sonuç noktasının tanımlanabileceği mutlak veya somut bir ölçü yoktur. Bu nedenle, bu fiiller ve *bar-* yardımcı fiiliyle birlikte, genellikle yavaş yavaş gelişen bir süreci ifade etmek için kullanılır.

2.1.7. -p ket-

ket- fiili sözcük olarak "terk etmek, ayrılmak" anlamlarına gelir ve bağımsız fiil olarak kullanıldığında beraberinde datif ya da ablatif bir isim talep eder.

(106) *Bavyüy kariwattin turup deyyüyning hujrisigha ketti* (Xueqin, 2012:86).

Ttü. "Bavyüy yatağından kalkıp Deyyü'ün odasına gitti."

(107) *U hamrahlari bilen mektepke ketti* (Xueqin, 2012:215).

Ttü. "O, arkadaşlarıyla birlikte okula gitti."

ket- fiili, Yeni Uygurcada esas fiile yalnızca *-p* zarf-fiil eki alarak birleşir ve yardımcı fiil olarak kullanıldığında farklı anlamlara gelmektedir. Ancak örnekler incelendiğinde, *-p ket-* birleşmesinde genel olarak esas anlamını taşıdığı görülmektedir. Bununla birlikte, bu yapı Johanson'un önerdiği zarf-fiil seviyelerinden olan ve gramerleşme olgusunun yoğun olarak görüldüğü Seviye 4 (bk. *Zarf-Fiil Kavramı*) özellikleri göstermesinin yanında Seviye 2 ve Seviye 3 özelliklerini de göstermektedir. Dolayısıyla Yeni Uygurcada bu fiil birleşmesinde yer alan iki fiili birbirinden bağımsız iki ayrı fiil olarak kabul etmek ve Ttü.'ne bu şekilde çevirmek de mümkün görünmektedir. Örneğin:

(108) *Ghulmanlar buyruqqa binaen Sun Wukungni bashlap chiqip ketti* (Cheng'en, 2012a: 19).

Ttü. "Köleler emre binaen Sun Wukung'u yanlarına alarak çıkıp gittiler."

Ttü. “Köleler emre binaen Sun Wukung’u yanlarına alıp çıktılar ve gittiler.”

Ttü. “Köleler emre binaen Sun Wukung’u da alarak çıktılar.”

(109)*Awliya pishwasi permanni ilkige élip chiqip ketti* (Cheng'en, 2012a: 114).

Ttü. “Evliya pişvası fermanı eline alarak çıkıp gitti.”

Ttü. “Evliya pişvası fermanı eline alıp çıktı ve gitti.”

Ttü. “Evliya pişvası fermanı eline alarak çıktı.”

(110)*Tagh üstige qarap yürüp ketti* (Cheng'en, 2012b:264).

Ttü. “Dağa doğru yürüyüp gitti.”

Ttü. “Dağa doğru yürüdü ve gitti.”

Ttü. “Dağa doğru yürüdü.”

Örnekler incelendiğinde, Ttü.’ne çeviri için verilen önermelerin tamamının geçerli olduğu görülecektir. Ancak *–p ket-* yapısının eylemin başlangıç noktasına da işaret ettiği unutulmamalıdır.

ket- fiilinin *–p* zarf-fiili yardımıyla esas fiile bağlandığında içeriğe kattığı anlamları şöyle sıralayabiliriz;

- a. Esas fiilin hareket bildiren fiil olduğu durumda eylemin konuşan kişinin aksi yöne doğru bir hareket içinde olduğunu gösterir.

(111)*Bu chaghda Tang Senzeng, Ju Baci, Shasinglar aldida yürüp ketti* (Cheng'en, 2012b:272).

Ttü. “Bu sırada Tang Senzang, Cu Baci, Şasing önde yürüyorlardı.”

(112)*U meni rahip qilip élip ketmekchi boluwidi, ata anam zadila unimidi* (Xueqin, 2012: 60).

Ttü. “o şeyh beni rahibe yapıp alıp gitmek istedi, [fakat] annem ve babam buna razı gelmediler.”

(113)*Derweqe, u salni özi yalghuz heydep, payansiz déngizda dolqunlar üstide leylep, jenubiy jambudwipagha qarap turup ketti* (Cheng'en, 2012a: 12).

Ttü. “Velhasılı, salı kendi başına sürüp, uçsuz bucaksız denizde dalgalar arasında salınarak Güne Cambudwipa'ya doğru gitti.”

(114)*Ciya Yüysun Lén Zishingning meslihetini qabil qildi –de, uning bilen xushliship gaytip ketti* (Xueqin, 2012: 53).

Ttü. “Ciya Yüysun Len Zişing'in önerisini kabul etti ve onunla vedalaşıp geri döndü.”

(115)*Shing aghiche xénim ikki émikanigha deyyüyni baya élip kelgen mepide élip kétishke buyrudi* (Xueqin, 2012:65).

Ttü. “Şing hanım iki dadıya Deyyüy'ü az önce alıp geldikleri arabayla götürmelerini emretti.”

(116)*Men xotunumni achikip kétip, sheher sirtida addiy puqra bolushqa razimen.* (Cheng'en, 2012b:262).

Ttü. “Karımı da alıp gidip, şehir dışında sıradan bir vatandaş olmaya razıyım.”

b. *qapla-* kaplamak veya *bas-* “işgal etmek, baskı yapmak” gibi bir fiil ile birleştğinde ise eylemin meydana geldiği alanı belirtmek için kullanılır.

(117)*Etrapni chimenzarlik bilen nélüper chehekleri qaplap ketkenidi* (Xueqin, 2012: 93).

Ttü. “Etrafı çimenler ve nilüfer çiçekleri kaplamıştı.”

- c. Bir eylemin ortalama limiti oldukça öznelidir. Bu, tamamen belirli bir eylem ya da olay hakkında bir konuşmacının görüşüne bağlıdır. Bir konuşmacı, birisinin bir olaya aşırı tepki verdiğini hissettiğinde, “çok, son derece fazla, aşırı” vb. gibi kavramları ifade etmek maksadıyla kullanmak istediği fiilden hemen sonra -p ket- yardımcı fiilini ekler.

(118) *Buningdin qorqup ketken toqquz eqrep ishiq-dérizilirini mehkem taqiwélishdi* (Cheng'en, 2012a:115).

Ttü. “Bundan oldukça fazla korkan Dokuz Işıklar, kapı ve pencerelerini sıkıca kapattılar.”

(119) *Acep tinmey waqirip kettighu?* (Cheng'en, 2012b:265)

Ttü. “Neden durmadan böyle bağıırıp duruyor?”

(120) *Buni anglighan maymunlarning xushallıqtin gülqeqeliri échilip kétishti* (Cheng'en, 2012a: 9).

Ttü. “Bunu duyan maymunların mutluluktan ağzı kulaklarına vardı.”

(121) *Pir üstaz külüp ketip:...* (Cheng'en, 2012a: 18).

Ttü. “Pir Üstad gülerek;...”

(122) *Uningha anchila perwa gilip ketmisingizmu bolidu.* (Xueqin, 2012: 69)

Ttü. Ona bu kadar fazla önemiyet vermeseniz de olur.

(123) *Yüzi perdazlap qoyghandek téximu échilip ketken, lewliri englik sürgendek qipqizil idi, kashlirida shuxuq, sözleshlide yoshurun tebessüm eks étip turatti* (Xueqin, 2012: 74).

Ttü. “Onun yüzü sanki cilalanmış gibi iyice açılmış, dudakları ruj sürülmüş gibi kıpkızıl idi, kaşları gergin, konuşmalarında gizli bir tebessüm aksediyordu.”

Burada dikkat edilmesi gereken husus, kaynak dildeki bazı yapıların hedef dilde yeterince uygun karşılığının bulunmamasıdır. Her ne kadar fiili derecelendirmek için bir zarf kullanmak yeterli gibi görünse de kimi zaman anlamı vermek için etkili olamamaktadır. Örneğin:

(124)*Pir üstaz külüp ketip;...* (Cheng'en, 2012a: 18).

Ttü. "Pir Üstad gülerek;..." (?)

şeklindeki bir çeviri cümlesi, ne eylemin aniden ortaya çıkışını ne de eylemin ortalama limitini yansıtmaktadır. Buradan hareketle, eylemin bir anda ortaya çıkışını nitelemek adına, bu örnek için aşağıdaki şekilde bir çevirinin daha uygun olacağı kanısındayız:

Pir üstaz külüp ketip;... (Cheng'en, 2012a: 18)

Ttü. "Pir Üstad birden kahkahayı basıp;..." (?)

-p ket-’in bahsi geçen yapılardan hangisini yansıttığı, yine -p ket- yapısının bağlı bulunduğu metin ya da konuşmanın bağlamından bağımsız değildir. Bu sebeple bağlamın içerisinde geçen (128) *tehi*, (127) *anchila*, (124) *tinmey* gibi fiili derece yönüyle niteleyen zarfların hedef dilde, yani Ttü’de var olan karşılıklarının kullanılması uygun olacaktır.

Yine yukarıdaki örnekte (124) görüleceği üzere, -p ket- birleşmesi esas fiildeki eylemin ortaya çıkış anına yani, başlangıç noktasına da işaret etmektedir. Dolayısıyla bu cümle için:

Pir üstaz külüp ketip;...

Ttü. "Pir Üstad gülmeye başlayarak;..." (?)

şeklindeki bir çeviri de hedef dilde geçerli ve tutarlı olacaktır.

d. Bir eylemin aniden, hızlı bir şekilde, istemsiz olarak gerçekleştiğini ve eylemin tamamlandığını gösterir.

(125)*Uningha yéqinlishishqa cüret qilalmighan güldürmama*

malaikiliri nime qilarini bilmey warqiriship-jarqiriship ketti
(Cheng'en, 2012a:116).

Ttü. “Ona yaklaşmaya cesaret edemeyen gök gürültüsü melekleri ne yapacaklarını bilemeyip bağırışıp çağırıştılar.”

(126)*Andin u qarighay shéxigha sekrep chikip, qarighay uruqini üzüp yep, oyungha chüshüp ketti* (Cheng'en, 2012a:15).

Ttü. “Ardından çam ağacının dalına zıplayarak çıkıp çam ağacı meyvesi yeyip farkında olmadan eğlenceye daldı.”

(127)*Padishah aliyliri shu qeder gayghurup ketken bolsila rasttinla zahidliqqa köngülliri tartip qaptu* (Cheng'en, 2012a:11).

Ttü. “Padişah hazretleri, bu kadar fazla kaygılandıysanız, siz kesin kendinizi zahidliğe kaptırmışsınız.”

(128)*Xisledar qesrining aldida bir meydan élishish bashlinip ketti*
(Cheng'en, 2012a:115).

Ttü. “Hisletdar sarayının önünde bir meydan savaşı başladı.”

e. Bütünüyle tamamlanmış bir eylemi gösterir.

(129)*Uning közidin chaqnap chiqqan altun nur kewkebistanni téship ötüp ketti* (Cheng'en, 2012a:2).

Ttü. “Onun gözlerinden çıkan altın renkli ışık Tanrılar Diyarını aşmış gitti.”

(130)*Közünü yumup achquche ghar ichide uning yette-sekkiz yili ötüp ketti* (Cheng'en, 2012a:19).

Ttü. “Göz açıp kapayıncaya kadar, mağara içinde yedi sekiz yıl geçti.”

(131)*Bu maymun pirunus shaptulini yewaldi, shahane sharabni ichiwaldi, iskir-nayapnimu oqhrilap ketti* (Cheng'en, 2012a: 113).

Ttü. “Bu maymun kutsal şeftaliyi yedi, en değerli şarapları içti, hatta abıhayatı da çalıp gitti.”

(132)*Sun Wukung Budsatwaning alwastini tutup ketkenligini sözlep bergende, hemmeylen ich-ichidin xushal bolushti* (Cheng'en, 2012b:261).

Ttü. “Sun Wukung Budsatvanın albastıyı yakalayıp gittiğini anlattığında, herkes içten içe mutlu oldu/neşelendi.”

(133)*Bu singlingdimu esliy qashtash bar idi, lékin hammang wapatt bolghan chéghida, singlingdin ayrulghusi kelmey, nailaj qashtashni bolsimu öziğe hamrah qilish üçün bille élip ketken* (Xueqin, 2012:78).

Ttü. “Aslında kız kardeşinde de bir yeşim taşı vardı, fakat halan ölmek üzereyken kız kardeşinden ayrılması gelmemiş, bu yüzden yeşim taşını kendisine yaldaş olması için yanında alıp gitmiş.”

f. *-p ket-* negatif yapılarda kullanıldığında da birbirinden farklı anlamlar taşımaktadır.

- *-p ketme-* şeklinde kullanıldığında esas fiildeki eylemi olumsuzlaştırır. Bu durumu açıklamak için yukarıda verdiğimiz olumlu şekillerden birini *-ma-* eki yardımıyla olumsuzlayabiliriz.

(134)* *Padishah aliyli shu qeder gayghurup ketmigen bolsila rasttinla zahidliqqa köngülliri tartmighan bolsa kerek.* (Cheng'en, 2012a:11).

Ttü. “Padişah hazretleri, o kadar kaygılanmıyorsanız, gerçekten de kendinizi zahidliğe kaptırmamış olsanız gerek.”

- *-mAy ket-* şeklinde bir kullanımda ise eylemin beklenen veya istenen sonucunun ortaya çıkmadığını ifade eder. Genellikle konuşmacı eylemin sonucuna varmak istediğinde kullanılır, ancak eylem yoğun olarak gerçekleştirilse bile eylem hala devam eden, tamamlanmamış bir yapıdadır.

(135) *Tügimey ketti.*

Ttü. “Bitmedi gitti.”

(136) *Bu qandaq kesel, saqaymay ketti.*

Ttü. “Bu nasıl bir hastalık, iyileşmedi gitti.”

Yukarıda verdiğimiz negatif yapıdaki örnekler belki de Ttü.’de tam olarak karşılığını bulan nadir örneklerdendir. Eylem her ne kadar gerçekleşmiş gibi görünse de eylemin beklenen sonucu halen ortaya çıkmamıştır.

2.1.8. *-wet- < (-p et-) veya (-p ewet-)*

-wet- ekinin kökeni üzerine farklı görüşler mevcuttur. Hamit Tömür bu ekin kaynağı olarak *et-* fiilini göstermektedir. Buradaki *et-* fiili ilk bakışta *tamaq et-* birleşmesindeki *et-* “yapmak” fiili ile aynı fiilmiş gibi görünmektedir. Bu sebeple uygur gramer kitaplarının çoğunda bu ekin kaynağı olarak *et-* fiili kabul edilmiştir. Ancak anlam bakımından ortada olan eksikliklere bakıldığında yardımcı fiil görevindeki *et-* ile *tamaq et-*’teki yapıların birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Yardımcı fiil görevindeki *et-* bir yönüyle yardımcı fiil görevinde kullanılan *tashla-* fiiliyle aynı anlamı taşımaktadır (2011:367-369).

(137) *Sun Wukung uning yene tirilip qélishidin ensirep, put- qollarini çéqip, köküm-talqan qilip yanjip yol boyigha chéchip tashlidi.*

Ttü. “Sun Wukung onun tekrar dirilmesinden endişelenip, ellerini- ayaklarını koparıp paramparça ederek yol kenarına fırlattıp attı.”

(138)*Sun Wukung uning yene tirilip qélishidin ensirep, put- qollarini çéqip, köküm-talqan qilip yanjip yol boyigha chéchiwetti*
(Cheng'en, 2012b:272).

Ttü. “Sun Wukung onun tekrar dirilmesinden endişelenip, ellerini- ayaklarını koparıp paramparça ederek yol kenarına fırlattıverdi.”

Bu özelliği dikkate alacak olursak bu yardımcı fiilin kaynağının *at-* fiili olduğunu düşünmek olasıdır. Bu yardımcı fiilin ekleşme sürecinde yaşadığı değişimi şöyle açıklayabiliriz:

**-p at- > -p et- > *-b et- > -wet-* (Tömür, 2011:367)

Sovyet Türkologlarından Emir Necipoviç Necip, *Modern Uigur* adlı eserinde bu fiilin kaynağı olarak *ewet-* fiilini göstermiştir. Çünkü birçok Türk dilinde burada bahsi geçen *ewet-*’e karşılık gelen Özb. *Yuber-* Kzk. *Jiber-* gibi yapılar kullanılmaktadır (1971:315).

Bu yardımcı fiil *-p* zarf-fiil eki ile birleştiğinde, zarf-fiildeki *p* sesi *w* sesine dönüşür. Bunun bir **p > *b > w* kademeli değişimiyle ortaya çıktığı tasarlanabilir;

**-p ewet- > *-b ewet- > *-wewet- > -wet-*

Ablahat konuyla ilgili çalışmasında her ne kadar Tömür’ün düşüncesini temel alsada Necip’in düşüncelerine de yer vermiştir (Ablahat, 1995:82).

-wet- yapısının eklendiği esas fiile kattığı anlamları şöyle açıklayabiliriz;

-wet- yapısı *ket-* yardımcı fiiliyle benzer özellik taşımaktadır. Aralarındaki tek fark *ket-* fiilinin geçişsiz, *-wet-*’in ise geçişli fiillerle kullanılıyor olmasıdır (Tömür, 2011: 368). Örneğin:

(139)*Ularni köchürüwetti.*

Ttü. “Onları göç ettirdi (veya taşıdı)”

(140)*Ular köchüp ketti.*

Ttü. “Onlar göç etti.”

- a. Eylemin aniden, hızlı bir şekilde veya istemsizce ortaya çıktığını ve eylemin tamamlanmış olduğunu gösterir.

(141)*Sun Wukung unimu birla ittirip tik mollaq chürüwétip qutulup chiqti* (Cheng'en, 2012a:115).

Ttü. “Sun Wukung onu da bir itip diklemesine takla ativerip kurtuldu.”

(142)*Güldürmama serkerdiliri cengni derhal toxtatsun, bergah échiwétip ewliya ezem méning aldimgha élip kélinsun* (Cheng'en, 2012a:118).

Ttü. “Gök gürültüsü komutanları savaşı hemen bıraksın, hemen bergah açılıp Sun Wukung huzuruma/önüme getirilsin.”

(143)*Sun Wukung uning yene tirilip qélishidin ensirep, put- qollarini çéqip, köküm-talqan qilip yanjip yol boyigha chéchiwetti* (Cheng'en, 2012b:272).

Ttü. “Sun Wukung onun tekrar dirilmesinden endişelenip, ellerini- ayaklarını koparıp paramparça ederek yol kenarına fırlattıverdi.”

(144)*Ah baghrim! –dep höngrep yighliwetti* (Xueqin, 2012:58).

Ttü. “Ah canım! –deyip hıçkırığa hıçkırığa ağlayıverdi.”

(145)*Shuningdin kéyin tash maymun büyük padshahliq textide olturup, tash dégen söznü tashliwétip, bara-bara hörjamal maymun padshahi dep atilidighan boldi* (Cheng'en, 2012:9).

Ttü. “O andan sonra taş maymun büyük padişahlık tahtına oturup, taş sözünü hemen bir kenara atıp, zamanla hürce mal maymun padişahı diye anılır oldu.”

(146)*Buningdin köre, men uni apirip rem ochiqida köydürüp, iskir-nayapni chiqiriwalay, özini külge aylandurup tashliwétey!* (Cheng'en, 2012a:114)

Ttü. “Madem öyle, onu götürüp element ocağında yakarak, abı hayatı hemen çıkarayım ve onu küle çevirivereyim.”

(147)*Shamal bilen türölüp kelgen is-tütekler uning közlerini qizartiwetti* (Cheng'en, 2012a:114).

Ttü. “Rüzgarla birlikte gelen dumanlar onun gözlerin kızarttı.”

(148)...*sen maymunning térisini tetür soyup, put-qolungni chéqip, menggü besh kötürelmes qiliwétimen!* (Cheng'en, 2012:32)

Ttü. “Senin derini yüzüp, elini ayağını koparıp, sonsuza kadar belini doğrultamaz hale sokarım.”

Yukarıda verilen tüm açıklamalar ve örnekler incelendiğinde –wet- biçimbiriminin gramerleşme sürecinin bir çıktısı olarak –p at- veya –p et- fiilinden ortaya çıktığı ve bu yapının Ttü.’deki –(i)ver yapısına benzer olduğu görünmektedir. Ancak kaynak dildeki anlamsal özelliklerini yansıtmada hedef dildeki –(i)ver biçimbirimi her zaman yeterli gelmemektedir (bk. (142), (145), (147), (148)). Bu bağlamda, yapılacak çeviri çalışmalarında, gerekli görüldüğü takdirde *birden*, *birdenbire*, *aniden*, *o anda*, *ne olduğunu anlamadan* gibi zarf yapılarının kullanılması doğru olacaktır.

2.1.9. -p tashla-

tashla- fiili sözcük olarak “atmak, fırlatmak” anlamına gelir. Bağımsız bir fiil olarak kullanıldığında beraberinde bir akuzatif halde isim kullanımını gerektirir.

(149)*Üstelning üstide turghan kitabni élip, bir haza okughandin kiyin onu bir yakka tashlidi.*

Ttü. “Masanın üzerinde duran kitabı alıp bir müddet okuduktan sonra onu bir kenara atıverdi.”

Bununla birlikte, *tashla*- fiili *-p* zarf-fiil ekiyle bir araya geldiğinde, esas anlamını kaybeder. Bu noktadan sonra, hal bildiren bir isim talep etmez.

tashla- fiili *-p* zarf-fiil eki yardımıyla esas fiile bağlandığı durumlarda şu anlamları taşır:

a. Bir eylemin aniden, hızlı veya istemsiz bir şekilde gerçekleştiğini gösterir.

(150)*Qizlirim ichide séning ananggha hemmidinmu bek amraq idim, tuyuqsiz mendin burun wapat boldi–dédi de, deyyüyning qoligha ésilip höngrep yighlap tashlidi* (Xueqin, 2012:59).

Ttü. “Kızlarım içinde en fazla senin annene düşkündüm, ansızın benden önce vefat etti,- dedi ve Deyyüy’ün eline sarılıp birden hüngür hüngür ağlamaya başladı.”

b. Eylemin tamamlandığını gösterir.

(151)*Jahanni bara-bara sharkiy purwawidiha, gherbiy guda, jenubiy jambudwipa, shimaliy kurudwipa dep töt chong iklimgha bölüp tashlidi* (Cheng'en, 2012a: 1).

Ttü. “Dünyayı zamanla Doğu Purwawidiha, Batı Guda, Güney Cambudwipa, Doğu Kurudwipa diye dört büyük bölgeye ayırdı.”

(152)*Sheyh padishahning üstbéshidiki rahibliq kiyimlerini saldurup tashlap, shahliq taj-tonlirini kiygüzüp qoydu* (Cheng'en, 2012b:261).

Ttü. “Şeyh, padişahın üstündeki rahip kıyafetlerini çıkarıp, ona şahlık kıyafetlerini giydirdi.”

- c. *-p tashla-* negatif yapıda (*-p tashlima-*) şeklinde kullanılır. Yaptığımız çeviri çalışmalarında herhangi bir örnek tanımlayamadığımız için konunun anlaşılması açısından şu örneği vermek doğru olacaktır:

(153)**Uning Chirayi bek küliklik, uni körgende külüp tashlima!*

Ttü. Onun görünüşü çok komik, onu gördüğünde sakın gülme!

2.1.10. -p qal-

qal- fiili sözcük olarak "kalmak" anlamına gelir ve bağımsız yapıda bir fiil olarak kullanıldığında beraberinde datif ya da lokatif bir isim talep eder.

(154)*Manga qalghini shu!*

Ttü. “Bana kalanı işte bu!”

qal- fiili Yeni Uygurcada yalnızca –p zarf-fiili yardımıyla esas fiile bağlanır. Geçişsiz fiillerin birçoğuyla ve bazı geçişli fiillerle birleşir, dolayısıyla kullanım sıklığı yüksektir ve aşağıdaki sıralanan anlamlara işaret eder:

- a. Esas fiildeki eylemin beklenmedik, ani ve tesadüfi bir şekilde gerçekleştiğini ima eder. Böylesi bir durumda genellikle aniden, beklenmedik bir şekilde, vb. gibi bir çeşit zarfın ya da böyle bir arka plan veren uygun bir bağlamın eşlik etmesi gereklidir;

(155)*Bu sözni anglap alwasti gorqup qaldi we sun wukungning bosh emeslikini bilip, könglige püküp qoydi* (Cheng'en, 2012b:296).

Ttü. “Albastı bu sözleri duyuncan birden korkuya kapıldı ve Sun Wukung’un boş biri olmadığını anlayıp, aklının bir köşesine kazıdı”

(156)*U Jiya Yüysun bilen uchriship qalip, uningha bu xush xewerni yetküzüşke aldiridi* (Xueqin, 2012:52).

Ttü. “O, hiç hesapta yokken Ciya Yüysun ile karşılaşınca, bu güzel haberi vermek için acele etti.”

(157)*Deyyüy kirgen ayalni neme dep atishini bilelmey hoduqup qaldi* (Xueqin, 2012:61).

Ttü. “Deyyüy, gelen kadına nasıl hitap edeceğini bilemeyince, telaşlandı.”

(158) *“ulugh bégim, yéqinidin buyan tawim bolmay kéliwatidu, xénim qiz bilen körüşsek her ikkimizningla köngli buzulup galarmikin, hazirche körüşüshtin éhtiyat qiliwatimen”-dédi.* (Xueqin, 2012:65).

Ttü. “Ulu beyim son zamanlarda pek keyfim yok, hanım kızla görüşürsek ikimizin de canı sıkılabilir, şimdilik onunla görüşmeye ihtiyatla bakıyorum.”

(159)*Sen yaxshiliqche ésiwal, séning bu betqiliqingni anang bilip galmisun!* (Xueqin, 2012:78)

Ttü. “Güzelce as bakalım, senin bu yaramazlıklarından annenin haberi olmasın.”

(160)*Bir küni, u maymunlar bilen xushal ziyapette olturup, birdinla hesret chékip, yash töqüp kaldı* (Cheng'en, 2012:10).

Ttü. “Bir gün, maymunlarla birlikte ziyafet içerisindeyken, birdenbire iç çekip gözyaşı döktü.”

(161)*Pir ustaz yene mübarek munberidin orun élip, shakirtlarigha budda nomidin tepsir éytiwétip, ushtumtut sun wukungni chaqirip qaldi* (Cheng'en, 2012).

Ttü. “Pir üstad yine kutsal minberine oturmuş, öğrencilerine Buda kitabından öğretiler okuyorken birdenbire Sun Wukung’a seslendi.”

(162)*Aghzingdin birer éghiz söz chiqip ketkenlikini bilipla qalsam, put-qolungni chéqiwetimen* (Cheng'en, 2012:32).

Ttü. “Ağzından tek bir söz çıkığını duyarsam, kolunu bacağını kırarım.

(163)*Buni körüp qalghan pir üstaz Sun Wukunggha qarap;...* (Cheng'en, 2012:20).

Ttü. “Bunu gören pir üstad Sun Wukung’a dönüp;...”

Yukarıda verilen örnekler incelendiğinde *–p qal-*’ın eklendiği esas fiile (160), (161) numaralı örneklerde *anilik*, (156) numaralı örnekte *tesadüfilik* (158), (159) numaralı örnekte *ihtimal*, *istemden ortaya çıkma*, (155), (157), (162), (163) numaralı örneklerde *istemedden ortaya çıkma* anlamını kattığı görülmektedir.

b. Kesinlik bildirir.

(164)*Jaza mudditi toshqanda haman uni qutuldiridighan adem ciqip qalar* (Cheng'en, 2012a:124).

Ttü. “Ceza süresi doldunda mutlaka onu kurtaracak biri çıkar.”

(165)*Singlimizni bir-ikki kün ichide choqum kélip qalar dep, aldin hazirliq körüp qoyghanidim* (Xueqin, 2012:63).

Ttü. “Kız kardeşimiz bir iki gün içinde kesin gelir diye önceden hazırlık yapmıştım.”

c. Eylemin tamamlandığını gösterir.

(166)*Mana bugün tang sezangmu kélip qaldi* (Cheng'en, 2012b: 264).

Ttü. “İşte bugün Tang Senzang da geldi.”

(167)*Jénim moma! –dédi Bawyüy Jiya anigha yalwurup turup- men ashu kök shayi shirmellik hucrining sirtidiki qariwatqa obdanla*

jayliship kaldim, yene köchüp yürüşning neme haciti bar?
(Xueqin, 2012:78)

Ttü. “Nineciğim! –dedi Bavyüy Ciya anaya yalvara yalvara, - Ben bahsettiğiniz o mavi perdeli odanın dışındaki yatağa güzelce yerleştim, tekrar taşınmama ne gerek var”

(168)*Manga-manga gherbiy déngizgha kélip qaldi we shu diyarda choqum ewliya-enbiyalar bolsa kérek, dep oylap, özi sal yasap, gherbiy déngizdin ötüp, gherbiy Guda zéminigha yétip keldi* (Cheng'en, 2012:13).

Ttü. “Gide gide batı denizine ulaştı ve burada kesin evliya vardır diye düşünüp, kendi başına bir sal yaparak Batı denizinden geçip Batı Guda topraklarına vardı.”

(169)*Ata-anang bolmisa, derextin tughulup qalghanmiding?*
(Cheng'en, 2012:17).

Ttü. “Anan-baban yok mu, ağaçtan mı dünyaya geldin?”

d. *-p qal-* birleşmesi negatif yapılarda kullanıldığında, farklı anlamlara işaret eder:

- Öznenin eylemi gerçekleştiremediğini belirtir.

(170) *U janubiy jambudwipa zéminida sheher-sépillarni, sehra-yézilarni aylinip, sekkiz-toqquz yilning qandaq ötüp ketkenligini sezmay qaldi, manga-manga gherbiy déngizgha kélip qaldi we shu diyarda choqum ewliya-enbiyalar bolsa kérek, dep oylap, özi sal yasap, gherbiy déngizdin ötüp, gherbiy Guda zéminigha yétip keldi* (Cheng'en, 2012:13).

Ttü. “O, Güney Cambudwipa topraklarında şehir, kasaba ve köyleri dolaşırken, yedi sekiz yılın nasıl geçtiğini anlamadı, gide gide batı denizine ulaştı ve burada kesin evliya vardır diye

düşünüp, kendi başına bir sal yaparak Batı denizinden geçip
Batı Guda topraklarına vardı.”

- Olumsuz yapıdaki eylemin kesinliğini belirtir.

(171)*Untup qalmidim.*

Ttü. “Unutmadım.”

- Olumsuz fiili olumsuzlama yoluyla olumlu bir mana verir.

(172) Anglanmay kalmidi.

Ttü. “Anlaşıldı.”

-*p qal-* yapısı, Yeni Uygurcada geniş bir işlev alanına sahiptir. Tüm açıklamalar dikkate alındığında, bu yapının *bitmişlik* belirttiği düşünülmektedir. Ancak bu bitmişlik eylemin sonucuna vurgu yaptığından, eylemin sonucunun halen devam ettiği gibi bir düşünce ortaya çıkmaktadır. Nitekim Ablahat bu konuda, -*p qal-* yapısı eylemin sonucuna işaret eder, bununla birlikte bu sonucun yeni bir eylem gerçekleşene kadar sürdüğünü de gösterir diyerek, -*p qal-* yapısının *bitmişlik* nitelemesinin yanında *sonucun sürekliliğini* de belirttiğini söylemiştir (1995: 91-99).

2.1.11 -p qoy-

qoy- fiili sözcük olarak "koymak" anlamına gelir ve bağımsız bir fiil olarak kullanıldığında, beraberinde akuzatif veya datif hal bildiren bir isim talep eder.

(173)*U gürzisini quliqigha koydi.*

Ttü. “O, sopasını kulağına koydu.”

qoy- fiili Yeni Uygurcada yalnızca bir -*p* zarf-fiil ekiyle bir araya gelerek birleşik fiil halini alabilir. Kullanım sıklığı çok yüksektir. Neredeyse tüm ettirgen veya geçişli fiillerle ve bazı geçişsiz ya da dönüşlü fiillerle birleşebilir. Böyle bir kullanımda taşıdığı esas anlam alanını kaybeder.

qoy- fiili –*p* zarf-fiil eki yardımıyla esas fiile bağlandığında şu anlamları ifade eder.

- a. Genellikle bir eylemin bir başarısı veya sonucu olduğunu ifade eder. Bir konuşmacı, bir eylemin sonucunu veya bir eylemin başarısını vurguladığında bu yapıyı kullanır.

(174)*Xetni yézip bolghandin kéyin moyini yighishturdi we edepsizlik bilen birinchi tüwrükning tüwige maymun pediside siyip qoydi* (Cheng'en, 2012a:121).

Ttü. “Yazı yazmayı bitirdikten sonra tüylerini topladı ve edepsiz bir şekilde ilk direğin dibine işedi.”

(175)*Bu sözni anglap alwasti qorqup qaldi we sun wukungning bosh emeslikini bilip, könglige püküp qoydi* (Cheng'en, 2012b:296).

Ttü. “Albastı bu sözleri duyunca korkuya kapıldı ve Sun Wukung’un boş biri olmadığını anlayıp, aklının bir köşesine kazıdı”

(176)*Oghlum, atqa mingiwalghin, men séni apirip qoyay, -dédi Tang Senzang* (Cheng'en, 2012b:270).

Ttü. “Evladım, hadi ata biniver, seni götüreyim.”

(177)*Silini katta ziyapet bilen uzitip qoyayli* (Cheng'en, 2012a:11).

Ttü. “Sizi büyük bir ziyafetle yolcu edelim”

(178)*Xuddi uningha amet kushi qonghandek, u salgha chiqishi bilen teng sherkiy jenub shimali chikip, uni gherbiy shimaldiki qirghaqqa ekélip qoydi* (Cheng'en, 2012a:13).

Ttü. “Sanki ona talih kuşu konmuşçasına, sala çıkar çıkmaz güneydoğu rüzgarı esmeye başlayıp, onu güneybatıdaki kıyıya getirdi.”

(179)*Men sanga qeddi-qemeingge xas halde “Sun” (maymun) dep isim goyup qoyay (Cheng'en, 2012a:18).*

Ttü. “Sana görünüşüne uygun olarak “Sun” (maymun) ismini koyayım.”

(180)*Sanga epsunni ögitip qoyay (Cheng'en, 2012a:27).*

Ttü. “Sana efsunu öğretiyim.”

b. a'daki anlamına ek olarak, eylemin tamamlanmasını da sağlayabilmektedir.

(181)*Tépilmighan bolsa héchkisi yok, -dédi Wang aghiche xénim, - özingiz bilip bir-ikki top alghach chiqip singlingizgha kiyim pichturup qoyung (Xueqin, 2012:63).*

Ttü. “Bulunmadıysa önemli değil, -dedi Wang hanım, -Kendi zevkinize göre bir iki top [kumaş] alıp kızkardeşinize kıyafet diktirin.”

(182)*Shu peytte émikana kirip keldi we deyyüyni qaysi hucrigha orunlashturup qoyushni soridi (Xueqin, 2012:78).*

Ttü. “Bu sırada dadı geldi ve Deyyü'yü hangi odaya yerleştireceklerini sordu.”

(183)*Bawyüynü ichkiridiki qishliq hucrigha köchürüp qoyunqlar, u men bilen bille tursun (Xueqin, 2012:78).*

Ttü. “Bavyü'yü içerdeki kışlık odaya taşıyın, benimle birlikte kalsın.”

c. Eylemin belirli bir plan dahilinde yapıldığını belirtir.

(184)*Asharisini éytsam, keminingiz bu toghrida hazirliq körüp qoyghan (Xueqin, 2012:53).*

Ttü. “Doğrusunu söylemek gerekirse, bendeniz bu konuda önceden hazırlık yaptım.”

(185)*Singlimizni bir-ikki kün ichide kélip qalidu dep, aldin hazirliq körüp qoyghanidim* (Xueqin, 2012:63).

Ttü. “Kardeşimiz bir iki gün içinde mutlaka gelir diye, önceden hazırlık yapmıştım.”

- d. Aniden, beklenmedik bir şekilde, vb. gibi birtakım zarflarla veya böyle bir arka plan veren bir bağlam yardımıyla eylemin aniden, beklenmedik bir şekilde veya istemsizce gerçekleştiğini ima eder.

(186)*Uni renjitip qoydung* (Cheng'en, 2012a:22).

Ttü. “Onu incittin.”

(187)*Yalmawuz külüp koyup mundaq dedi* (Cheng'en, 2012a:37).

Ttü. “Ejderha birden gülüp şöyle dedi.”

(188)*Büzrükwar anamizning könglige malalliq sélip qoyushumni oylimaptimen* (Xueqin, 2012:62).

Ttü. “Ulu annemizi inciteceğimi düşünmemiştim.”

Verilen açıklamalar dikkate alındığında, *-p qoy-*’un işlevsel ve anlamsal olarak *-p qal-* ile benzer özellikler sergilediği görülmektedir.

2.1.12. -p al- > -wal-

al- yardımcı fiili Yeni Uygurcada hem *-p* zarf-fiili hem de *-a* zarf-fiili yardımıyla esas fiile bağlanmaktadır.

Daha önce de değindiğimiz üzere, kimi yapılar gramerleşme süreci içerisinde birtakım fonetik kayıplar vererek ekleşme süreci içerine girmektedirler. Yeni Uygurcada bu duruma örnek oluşturan yapılardan bir diğeri *-p al-* birleşmesidir. *al-* fiili *-p* zarf-fiiliyle birleştiğinde fonetik olarak değişikliğe uğramakta ve *-wal-* şeklini almaktadır. Bu değişiminin *p > *b > w* kademeli değişimiyle ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

-wal- biçimbirimi esas fiile eklendiğinde, esas fiile şu anlamları katmaktadır:

- a. Bir eylemin öznenin yararı veya özne doğrultusunda gerçekleştirildiğini ifade eder.

(189)*Buningdin köre, men uni apirip rem ochiqida köydürüp, iskir-nayapni chiqiriwalay, özini külge aylandurup tashliwétey!*
(Cheng'en, 2012a:114)

Ttü. “Madem öyle, onu götürüp element ocağında yakarak abıhayatı çıkarayım, onu küle çevireyim.”

(190)*Yaxshiliqche ésiwal, séning bu betqiliqingni anang bilip qalmisun!* (Xueqin, 2012:78)

Ttü. “Güzelce asıver, senin bu yaramazlıklarından annenin haberi olmasın”

(191)*Hörjamal maymun padshahi maymunlarga bashlamchiliq qilip, özige wezir, elchilerni belgiliwaldi* (Cheng'en, 2012a:6).

Ttü. “Hürcemal maymun padişahı maymunlara liderlik yaparak kendine vezir ve elçiler belirledi.”

(192)*Biraq, toyin ilmidin azraq maharet öqiniwalsam bolatti*
(Cheng'en, 2012a:20).

Ttü. “Fakat toyin ilminden birazcık öğreniversem güzel olur.”

- b. a'daki anlamı ifade ederken, eylemin bir sonuca ya da bir başarıya sahip olduğunu ima eder. Bu nedenle, bir konuşmacının ana çıkarı, eylemin sonucunu almak olduğunda, -wal- kullanmayı tercih edebilir.

(193)*Hörjamal maymun padshahi maymunlarga bashlamchiliq qilip, özige wezir, elchilerni belgiliwaldi* (Cheng'en, 2012a:6).

Ttü. “Hürcemal maymun padişahı maymunlara önderlik ederek, kendine vezir ve elçiler belirledi.”

(194)*Mana emdi familemnimu tépiwaldim* (Cheng'en, 2012a:18).

Ttü. "İşte şimdi soyadımı da buldum."

- c. Sıklıkla, sonuca ulaşılanın arzu edildiği durumları ifade eder. Bu nedenle, eylemin bilinçli, başarılı, hızlı veya ustaca gerçekleştirildiğini gösterebilir.

(195)*Biraq, toyin ilmidin azraq maharet öqiniwalsam bolatti*
(Cheng'en, 2012a:20).

Ttü. "Fakat toyin ilminden birazcık öğrenirsem güzel olur."

- d. Eylemin bir sonuca ya da bir başarıya ulaştığını ima ederken, sonuç olarak bir eylemin performansının tamamlanmasını da ortaya koymaktadır. Bunun nedeni, bir eylemin sonucunun veya başarısının aynı anda eylemin tamamlandığını veya tamamlanacağını göstermesidir.

(196)*Buningdin qorqup ketken toqquz eqrep ishiq-dérizilirini mehkem tagiwélishdi* (Cheng'en, 2012a:115).

Ttü. "Bu durumdan oldukça fazla korkan Dokuz Işık, kapı ve pencerelerini sıkıca kapattı."

(197)*"Ewliya esliy mushu jaygha mökünüwalghaniken -de!"*
(Cheng'en , 2012a:14)

Ttü. "Evliya aslında burada saklanıyormuş ha!"

(198)*Aldinqi küni ustaz quliqingha pichirlap, üch balayiapettin qutulushni ögitiwatqanidi, hemmisini biliwalghansen?*
(Cheng'en, 2012a:30)

Ttü. "Önceki gün üstad senin kulağına fısıldayarak, sana üç beladan kurtulmanın yolunu öğretmişti, hepsini öğrenebildin mi?"

- e. *-wal-* biçimbirimi negatif yapıda *-walma-* şeklinde kullanılır ve böyle bir kullanımda, yukarıda verilen anlamları olumsuzlama işlevi görür.

(199)*Herqanche towlighan bilen, biri kélip silini mepige sélip*
kötürüwalmaydu (Cheng'en, 2012b:265).

Ttü. “Ne kadar bağılıyor olsa da, biri gelip sizi arabaya atıp götüremez.”

(200)*Ne köydürgüdek isriq qeghizimiz, ne yep-ichküdek ash-nénimiz qalmidi, üstbëshimizni yépishqimu* *yétishelmey-watimiz* (Cheng'en, 2012b:275).

Ttü. “Ne yakacak kadar tütsü kağıdımız ne de yeyip içeceğimiz birşeyimiz kalmadı, üstbaşımızı kapatmaya dahi muktedir değiliz.”

2.1.13. –a al-

al- yardımcı fiilinin Yeni Uygurcada hem –p zarf-fiili hem de –a zarf-fiili yardımıyla esas fiile bağlandığından ve -p zarf-fiili ile birleşirken birtakım fonetik değişiklikler geçirdiğinden yukarıda söz etmiştik.

al- fiili -a zarf-fiiliyle birleştiğinde de bazı fonetik değişimler geçirir, bu değişimleri şöyle açıklayabiliriz:

- Esas fiil ünsüzle bitiyorsa, –a al- biçimi, -ala- şekline dönüşür;

yaz-a al-dim > yaz-ala-dim > yazalidim

- Esas fiil ünlüyle bitiyorsa, -a al- biçimi –yala- şekline dönüşür;

oyna-y-al-dim > oyna-yala-dim > oyniyalidim

-(y)ala- biçimbirimi eklendiği esas fiile şu anlamları katmaktadır;

- a. Bir eylemi gerçekleştirmek için gereken yeteneği ifade eder ve bu işleviyle Ttü'deki –A *bilmek* yardımcı fiiline eşdeğer olarak kabul edilebilir;

(201)*Buningda awwal ewliyalargha taet-ibadet qilisen,*
remmallargha pal achquzisen, shu arqiliq qabahetliktin

saqlinip, saadetke érishish yolini bileleysen (Cheng'en, 2012:21).

Ttü. “Bunda önce evliyalara ibadet eder, falcılara fal açtırırın, bu sayede gūnahtan korunup, mutluluğa ulaşmanın yolunu öğrenebilirsin.”

(202)*Shundaq qilsam uzaq ömür köreleymenmu?* (Cheng'en, 2012:20)

Ttü. “Böyle yaparsam uzun bir hayat sürebilir miyim?”

(203)*Qéni, qaysinglar uning ichige shungup kirip menbesini körüp chiqishqa jüret qilalaysiler?* (Cheng'en, 2012a:4)

Ttü. “Hadi, hanginiz içeriye girip kaynağını öğrenip gelmeye cesaret edebilirsiniz?”

(204)*Bulutlar üstide pervaz qilip, bir mollaq étishimda bir yüz seksen ming chaqirim yüreleymen* (Cheng'en, 2012a:119).

Ttü. “Bulutlar üstünde yolculuk yaparken bir takla atarsam yüz seksen bin kilometre gidebilirim.”

- b. –a al- birleşmesi negatif yapılarda (-al-ma-) şeklinde kullanılır ve “bir şeyi yapamama, bir eylemi yerine getirmek için muktedir olamama” gibi anlamlar taşır.

(205)*Bu alemdimu uzaq turalmaymiz-de!* (Cheng'en, 2012:10)

Ttü. “Bu dünyada da uzun yaşayamayız- he!”

(206)*Bala-çaqilarimni séghinighan bolsammu, lékin ustazning shepqatini téxi qayturalmidim* (Cheng'en, 2012:32).

Ttü. “Çoluk çocuğumu özlemiş olsam da henüz üstadın iyiliklerine karşılık veremedim.”

(207)*Biraq, uning bedinige qilchimu zexmet yetsküzelmidi*
(Cheng'en, 2012a:113).

Ttü. "Fakat, onun vücuduna kılıç dahi zarar veremedi."

(208)*Waycirawana bilen shahzade naja uni qoghlap chüshüpmu boysunduralmidi* (Cheng'en, 2012a:116).

Ttü. "Waycirawana ile şehzade Naca onu kovalayarak peşinden gitseler de onu ele geçiremediler."

(209)*Biraq, ularmu taki hazirghiche uningha yéqinlishalmidi*
(Cheng'en, 2012a:117).

Ttü. "Fakat onlar bile şimdiye kadar ona yakalaşamadılar"

(210)*Mushu maharetlim bilen ersh qesride turushqa münasip bolalmamdinem?* (Cheng'en, 2012a:119)

Ttü. "Bu yeteneklerimle cennet sarayında yaşamaya münasip olamazmıyım?"

(211)*Bashqa dédekler bavyüyning höddisidin chiqalmaydu dep özinin bu aq köngül xizmetchisini bavyüyge bergenidi* (Xueqin, 2012:79).

Ttü. "Diğer cariyeler Bavyüy'ün üstesinden gelemez diye, bu temiz kalpli hizmetçisini Bavyüy'e vermişti."

2.1.14. -p ber-

ber- fiili sözcük olarak "vermek" anlamına gelir ve bağımsız bir fiil olarak kullanıldığında, akuzatif veya datif bir isim talep eder.

(212)U kitabni manga berdi.

Ttü. "O kitabı bana verdi."

ber- fiili Yeni Uygurcada hem *-p* hem de *-a* zarf-fiil eklerini alarak esas fiile bağlanabilir.

-p zarf-fiil eki alarak esas fiile bağlandığında şu anlamlara gelmektedir:

a. Eylemin başka birinin veya bir şeyin yararı için gerçekleştiğini belirtir.

(213)*Balilirim, qurup qalghan qarighaydin késip kélip manga bir sal yasap béringlar* (Cheng'en, 2012a:12).

Ttü. “Evletlarım, kurumuş çam ağaçlarından kesip gelip, bana bir sal yapın.”

(214)*İkkisi salamliship bolghandin kéyin, Cang Ruguy bu xewerni Ciya Yüysungha sözlep berdi* (Xueqin, 2012:52).

Ttü. “İkisi selamlaştıktan sonra, Cang Ruguy bu haberi Ciya Yüysun’a anlattı.”

(215)*Sun Wukung Budsatwaning alwastini tutup ketkenligini sözlep bergende, hemmeylen ich-ichidin xushal bolushti* (Cheng'en, 2012b:261).

Ttü. “Sun Wukung, Budsatva’nın albastıyı yakaladığını anlattığında, herkes içten içe mutlu oldu.”

(216)*Yurun sultan buni anglap, alte kütwal bilen alte chighinaqqa Sun Wukungni boshitip awliya pishwasigha tapshurup bérishni buyurdi* (Cheng'en, 2012a:114).

Ttü. “Yurun Sultna bunu duyunca Kutsal savaşçılar Jia ve Ding'lere Sun Wukung'u çözülüp evliya pişvasına teslim edilmesini emretti.”

(217)*Men béríp-kélip boldum, sili yurun sultangha béríp éytsila, u seltenet qesrini manga ötünüp bersun!* (Cheng'en, 2012a:121)

Ttü. “Ben gidip geldim, siz Yurun Sultan’a gidip söyleyin, sarayı bana teslim etsin.”

- b. *-p ber-* birleşmesi negatif yapılarda yalnızca *-p berme-* şeklinde kullanılır ve yukarıda bahsedilen anlamı olumsuzlama görevini üstlenir.

(218)*Cang Ruguy bu xewerni Jiya Yüysungha sözlep bermidi*
(Xueqin, 2012:52).

Ttü. “Cang Ruguy bu haberi Ciya Yüysun’a anlatmadı.”

Yukarıdaki örnekler incelendiğinde, *-p ber-* birleşmesinin esas fiile bitmişlik yapısı kazandırdığını ve eylemin bütünüyle tamamlandığını gösterdiği görülmektedir.

2.1.15. *-a ber-*

ber- fiilinin her iki zarf-fiil ekiyle birleşebildiğine ve *-p* zarf-fiil ekiyle birleşimi sonucu ortaya çıkan anlamlara yukarıda değinmiştik.

-ber- fiili *-a* zarf-fiil eki yardımıyla esas fiile bağlandığında bazı ses değişikliklerine uğramaktadır:

- Eğer esas fiil bir ünsüzle bitiyorsa, bu fiilin *-a* zarf-fiil ekiyle birleşimi sırasında yardımcı fiilin ilk sesi *w-* ye dönüşür: *-a ber- > -a wer- > -iwer-*

yaz-a ber- > yaz -a wer- > yaz-iwer-

- Eğer esas fiil bir ünlüyle bitiyorsa, zarf-fiil *-a*, *-y* olarak değişir: *-a wer- > *-y ber- > -wer-*

ishle- y ber- > ishle-y wer- > ishle-wer-

- a. Gramerleşmiş bir morfolojik biçim olarak *-wer-*, aşağıdaki cümle örneklerinde de görüldüğü gibi, bazı engellere veya kısıtlamalara rağmen bir eylemin sürekli olarak gerçekleştirildiğini ifade eder.

(219)*Alwastı keldi dewatating, yene méngiwérimizmu?-dédi tang*
Senzang (Cheng'en, 2012b:264).

Ttü. “Albastı geldi deyip duruyordun, yürümeye devam edelim mi?”

(220)*Ustazim, bundaq toplashlar bilen karliri bolmay, yollirigha méngiwersile* (Cheng'en, 2012b:265).

Ttü. “Üstadım, böyle bağırımlarla falan ilgilenmeyin, yolunuza devam edin.”

(221)*Karimiz bomisun, méngiwéreyli!* (Cheng'en, 2012b:266)

Ttü. “Boşverin, gidelim”

(222)*Ustazim, ésiqliq turuwérip put-qollarim uyushup qaptu, béliñnimu kötürelmeywatimen* (Cheng'en, 2012b:270).

Ttü. “Üstadım aslı durmaktan, ellerim ayaklarım uyuşmuş, hatta belimi bile doğrultamıyorum.”

- b. –wer- biçimbirimi negatif yapılarda –wer-me- şeklinde kullanılır ve sürekli bir eylemin kesintiye uğradığına veya ortadan kalktığına işaret eder.

(223)*Bavyüy Deyyüye karap, -yighliwérmisila!- değen idi.*

Ttü. “Bavyüy Deyyü’e bakıp, -ağlamayın! –demişti.

2.1.16. -p chiq-

chiq- fiili sözcük olarak “dışarı çıkmak, çıkmak” anlamlarını taşımaktadır. *chiq-* fiili Yeni Uygurcada yalnızca -p zarf-fiil yardımıyla esas fiile bağlanır. Yardımcı fiil olarak kullanıldığında esas fiile kattığı anlamlar şu şekildedir:

- a. Bir hareket fiiliyle kullanıldığında sözcüksel anlamını korur ve beraberinde datif veya ablatif durumda bir isim talep eder. Böyle bir kullanımda -p *chiq-* bir eylemin bir yöne doğru gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

(224) *Uning közidin chaqnap chiqqan altun nur kewkebistanni téship ötüp ketti* (Cheng'en, 2012a:2).

Ttü. “Onun gözünden parılayarak çıkan altın renkli ışık, Tanrılar Diyarı’nı aşmış gitti.”

(225) *Shu esnada top arisidin dökkek hödüne maymun sekre
chiqip, chirqiraq awaz bilen mundaq dédi* (Cheng'en, 2012:10).

Ttü. “Bu esnada topluluk arasından bir şebek zıplayarak çıkıp, tiz bir sesle şöyle dedi;”

(226) *Pir üstaz köpchilikni Sun Wukungni bashlap chiqip, xanilarni aylandurushni buyurdu* (Cheng'en, 2012:19).

Ttü. Pir üstad kalabalığa Sun Wukung’u da yanlarına alarak gidip odaları dolaştırmalarını emretti.

(227) *Axir ustazining himmet körsetkenlikige, chonqur teshekkür éytip, arqa eshik bilen gaytip chiqip etrapqa nezer saldi* (Cheng'en, 2012:25).

Ttü. En sonunda üstadının iyiliğine teşekkür edip, arka kapı üzerinden geri çıkıp etrafa göz attı.”

(228) *Shuan qiya tashlar arasidin, gül-giyahlarning arasidin we derxliklerdin sansizlighan chong-kichik maymunlar étilip chiqip, Sun Wukungning etrapigha olashti we bashlarini töwen sélishqan halde;* (Cheng'en, 2012:33).

Ttü. “O an taşların, çiçeklerin, çalıların arasından ve ağaçlardan büyük küçük yüzlerce maymun çıkıp, Sun Wukung’un etrafına toplandı ve başlarını öne eğmiş halde;

(229) *Buni qoghlap chiqaringlar!* (Cheng'en, 2012:16)

Ttü. “Bunu kovun.” veya “Bunu kovup çıkarın.”

b. Hareket fiilinden başka bir fiil ile kullanıldığında ise *chiq-* fiilinin temel anlamı kısmen ya da tamamen kaybolur ve artık hal bildiren bir isim talep etmez. Bu durumda ise şunları ifade eder:

- Nesne tekil ise, bir eylemin baştan sona sonuna kadar kapsamlı bir şekilde gerçekleştirildiğini ve sonuç olarak bir eylemin sonucunu veya tamamlandığını belirtir.

(230)*Sun Wukung unimu birla ittirip tik mollaq chürüwétip qutulup chiqti* (Cheng'en, 2012a:115).

Ttü. "Sun Wukung onu da itip bir takla atarak kurtuldu."

(231)*Aldigha uchrighan nersini urup chiqip, pelek ordilirini qalaymiqan qilishiqa bashlidi* (Cheng'en, 2012a:115).

Ttü. "Önüne çıkan herşeyi parçalayıp, gökyüzü saraylarını birbirine katmaya başladı."

(232)*Shing aghicha xénimmu deyyüyni murasim derwazisighiche uzitip chiqip xizmetkarlarga taplidi we mepe közdin ghayb bolghuche qarap turdi* (Xueqin, 2012:65).

Ttü. "Şing hanım da Deyyü'yü merasim kapısına kadar yolcu edip onu hizmetçilere emanet etti ve araa gözden kayboluncaya kadar arabanın ardından baktı."

- Nesne çoğul ise, eyleminin çoğul nesnenin her bir üyesini içerdiğini ve bir eylemin bir sonuca sahip olduğunu veya tamamlandığını ima eder.

(233)*Kitablarni ikki yil ichide yezip chiqqan* (Xueqin, 2012:8).

Ttü. "Kitapları iki yılda yazıp bitirmiş."

c. *-p chiq-* birleşmesi negatif yapıda *-p chiq-ma-* şeklinde kullanılır ve esas fiildeki eylemin yapılamadığını gösterir. Yaptığımız çalışmalarda bu yapıda bir örneğe rastlayamadık. Bu sebeple (233) numaralı örnekten hareketle şöyle bir cümle tasarlayabiliriz:

(234) *Texi bir kitabmu yezip chiqmidim.*

Ttü. “Hala bir kitap bile yazamadım”

2.1.17. -p öt-

öt- fiili sözcük olarak "geçmek, içinden geçmek" anlamlarını taşır ve yardımcı fiil olarak kullanıldığında, esas fiile yalnızca *-p* zarf-fiil yardımıyla bağlanır. Yeni Uygurcada çok düşük bir frekans değerine sahip olan *-p öt-* birleşmesi eklendiği esas fiile şu anlamları katmaktadır:

- a. *mang-* “yürümek”, *yügür-* “koşmak” gibi belli hareket fiilleri ile kullanıldığında, ablatif durumda bir isim talep eder ve sözcük anlamını korur.

(235) *Ustaz, gherbiy diyardin qaytqanda ghérip diyarimizdin mengip ötüşni untumisila, -dédi Padshah* (Cheng'en, 2012b:262).

Ttü. “Üstad, batı diyarından dönerken garip diyarımızdan geçmeyi unutmayın, -dedi Padişah.”

- b. Konuşma eylemi fiilleri ile kullanıldığında, hal bildiren bir isim talep etmez ve söz konusu bu ifade kısa bir sürede gerçekleştirilen bir eylemi gösterir.

(236) *Alem bina bolghandin kéyin üch sultan jahan sorap ötüp, besh xaqa zamanisigha kelgende...* (Cheng'en, 2012:1).

Ttü. “Dünya inşa edildikten sonra üç sultan dünyada hüküm sürüp zaman beş hakan zamanına geldiğinde...”

2.1.18. -p yet-

yet- fiili sözcük olarak “ulaşmak” anlamına gelmektedir. Bağımsız bir fiil olarak kullanıldığında beraberinde datif hal bildiren isim talep eder.

-p yet- az sıklıkta kullanılan bir biçimdir. Hareket fiillerine ek olarak, *oyla-* “düşünmek, anlamak”, *tonu-* “tanımak” gibi sadece düşünceyi ifade eden birkaç

fiile birleşik yapı oluşturur. Böyle bir kullanımda, orijinal sözcük anlamını kaybeder, herhangi bir hal bildiren isim talep etmez ve eylemin uç noktaya ulaştığını gösterir.

(237)*Bolmisa u mening xupiyane sirlirimni chüshinip yételermidi?*

(Cheng'en, 2012a:24)

Ttü. “Böyle olmasaydı benim içimde saklı sırlarımı anlayabilir miydi?”

2.1.19. -p sal-

sal- fiili sözcük olarak “içine koymak, bir şeyin içine koymak” anlamlarını taşır ve bağımsız bir fiil olarak kullanıldığında, datif bir isim talep eder.

Bununla birlikte, -p zarf-fiil eki yardımıyla esas fiile bağlandığında herhangi bir hal bildiren isim talep etmez ve sözcük anlamını kaybeder. Az kullanılan formlardan biridir, genellikle; *ur-* “dövmek”, *depsi-* “adım atmak”, *tilla-* “küfür etme” gibi esas fiillerle kullanılır. -p sal- bu gibi fiillerle kullanıldığında eylemin istemsizce ortaya çıktığını ve ani performans sergilediğini gösterir.

(238)*Herqanche bala-qaza téridighan chaghdimu, méning shagirtim ikenlikingni birerige tinip salma, aghzingdin birer éghiz söz chiqip ketkenlikini bilipla qalsam, sen maymunning térisini tetür soyup...* (Cheng'en, 2012a:32).

Ttü. “Başına herhangi bir kaza bela geldiği zamanda bile benim öğrencim olduğunu kimseye belli etme, ağzından tek bir söz çıktığını dahi duyarsam senin derini soyup...”

(239)*Sun Wuqung uning sözige pisentmu qilmastin gürzisini uningha qaritip saldi* (Cheng'en, 2012a:115).

Ttü. “Sun Wukung onun sözlerine aldırış etmeden gürzünü ona doğru savurdu.”

2.1.20. -p kör-

kör- fiili sözcük olarak “görmek” anlamına gelir ve bağımsız bir fiil olarak kullanıldığında akuzatif bir isim talep eder. Yeni Uygurcada yalnızca *-p* zarf-fiil yardımıyla esas fiile bağlanır. Yardımcı fiil olarak kullanıldığında esas fiile, “bir şeyi deneme veya test etme” anlamlarını katar. Bu işleviyle *-p baq-* birleşmesiyle paralellik göstermektedir.

Yaptığımız çeviri çalışmalarında bu yardımcı fiili örneklendirebilecek bir kullanımı tanımlayamadık. Uygur dili üzerine çalışmalar yapan Tömür bu fiilin kullanımı üzerine herhangi bir bilgi vermemektedir.

Ablahat ise tek bir örnek vererek yukarıdaki düşüncüyü açıklamaya çalışmıştır:

(240)*Pikirim togrimu-yok estayidil oylinip körishingizni umit qilimen*
(1995:126).

Ttü. “Düşüncelerim doğru mu değil mi üzerinde düşüneneceğinizi ümit ediyorum.”

2.1.21. -p baq-

baq- fiili sözcük olarak “bakmak” anlamına gelir ve bağımsız bir fiil olarak kullanıldığında beraberinde datif halde bir isim talep eder. *-p* zarf-fiili ile birleştiğinde esas fiile “bir şeyler yapmaya çalışmak”, “bir şeyi test etmek ya da denemek” anlamlarını katar.

Anlam bazında, *-p kör* - ve *-p baq-* arasında herhangi bir ifade farkı yoktur ancak, *-p baq-* daha sık kullanılmaktadır.

(241)*Bugün biqarchiliqta éqinni boylap méngip baqayli!* (Cheng'en, 2012:4)

Ttü. “Bugün boş vaktimizde suyu takip edip gidip bakalım.”

(242)*Qéni orningdin tur, méngishingni bir körüp baqay!* (Cheng'en, 2012:18)

Ttü. “Hadi ayağa kalk, yürüyüşüne bir bakayım”

(243)*Ésil yerini chüshengen bolsang séningdin sorap baqay*
(Cheng'en, 2012:20).

Ttü. “En önemli yerini anladıysan sana sorayım.”

(244)*Qéni uchup baqqin, men körüp baqay, -dédi pir ustaz*
(Cheng'en, 2012:28).

Ttü. “Hadi [uçmayı] dene bakalım, ben de bir göreyim.”

(245)*Mushu yaxshi pursette özingni bir sinap baqqin, bizmu körüp baqayli, -dédi köpchilik* (Cheng'en, 2012:30).

Ttü. “Bu fırsattan istifade kendini bir sına, biz de bir görelim, dedi kalabalık.”

(246)*Seltenetlik shah aliyliri, bu ewliya ezem qandaq séhirgerlikni öginip keldikintang, palta, qilichlar bilen chanap, ot-chaqmaqlar bilen köydürüp baqsagmu mit qilmay saq turidu*
(Cheng'en, 2012a:113).

Ttü. “Saltanatlı şah ahazretleri bu evliya azam hangi sihirleri öğrendiyse, yakmaya çalışsak da ona hiçbir şey olmadı.”

2.1.22. -p bol-

bol- fiili sözcük olarak "olmak" anlamına gelir. Yeni Uygurcada yalnızca –p zarf-fiili yardımıyla esas fiile bağlanır ve yardımcı fiil olarak kullanıldığında esas fiile bitmişlik anlamı katar.

(247)*Sun Wukung buning ichidiki sirni alliqachan chüsinip yetken bolup, könglige püküp bolghanidi* (Cheng'en, 2012:23).

Ttü. “Sun Wukung bunun içindeki sırrı çok önceden anlamış, hepsini aklının bir köşesine yazmıştı.”

(248)*Bizmu ghar bilen qoshulup bashqilarning ilkige ötüp ketken bolattug!* (Cheng'en, 2012:33)

Ttü. "Az kalsın mağarayla beraber biz de başkalarının himayesine geçecektik."

(249)*Xetni yézip bolghandin kéyin moyini yighishturdi we edepsizlik bilen birinchi tüwrükning tüwige maymun pediside siyip qoydi* (Cheng'en, 2012a:121).

Ttü. "Yazıyı yazmayı bitirdikten sonra tüylerini topladı ve edepsiz bie şekilde ilk direğin dibine işedi."

(250)*Men bérip-kélip boldum, sili yurun sultangha bérip éytsila, u seltenet qesrini manga ötünüp bersun!* (Cheng'en, 2012a:121)

Ttü. "Ben gidip geldim, siz gidip Yurun Sultan'a söyleyin, saltanat sarayını mana teslim etsin."

(251)*Eger sili meni qutuldurup qalsila, qoruqqa barghandin kéyin tughqanlirimgha bu ehwalni éytip, térilghu yerlerimni sétip bolsimu, méhir-shepqatlirini qayturimen, dédi alwasti* (Cheng'en, 2012b:270).

Ttü. "Eğer siz beni kurtarın ben de köye vardığıktan sonra akrabalarım bu durumu söyleyip, malımı mülkümü satarak bile olsa, sizin bu iyiliğinizin karşılığını veririm, -dedi albastı."

(252)*İkkisi salamliship bolghandin kéyin, Jang Ruguy bu xewerni Ciya Yüysungha sözlep berdi* (Xueqin, 2012:52).

Ttü. "İkisi selamlaştıktan sonra, Cang Ruguy bu haberi Ciya Yüysun'a anlattı."

(253)*Xizmetkarlarning ayliq puli bérilip boldimu?* (Xueqin, 2012:63)

Ttü. "Hizmetkarların maaşları verildi mi?"

(254) *Ghiza yéyilip bolishighila, dédekler petnusta chay keltürüshti*
(Xueqin, 2012:72).

Ttü. “Yemek biter bitmez, cariyeler çay getirdiler.”

-p bol- fiil birleşmesi negatif yapılarda –p bol-ma- şeklinde kullanılır ve bu kullanım, eylemin halen geçerli olduğunu fakat halihazırda tamamlanmadığını göstermektedir;

(255) *Bérilip bolmidi, -dep jawap berdi.*

Ttü. “Verilmedi, -diye cevap verdi.”

2.1.23. –p chüsh-

chüsh- fiili sözcük olarak “inmek, aşağı inmek” anlamlarını taşır ve bağımsız bir fiil olarak kullanıldığında beraberinde datif veya ablatif durum bildiren bir isim talep eder.

Yeni Uygurca gramer kitaplarında listelenen yardımcı fiiller arasında bulunmayan bu fiil -p zarf-fiil eki alarak esas fiile bağlandığında, temel anlamını bütünüyle kaybetmese de esas fiile eylemin tamamlanmış olduğu anlamı, yani bitmişlik anlamı katabilmektedir. Bu durumu şu örneklerle açıklayabiliriz:

(256) *Shuan o közini yumup, tügölüp turup, birla sekridi de, sharqiratma ichige shunghup chüshüti* (Cheng'en, 2012:5).

Ttü. “O, hemen gözlerini yumup eğilerek zıpladı ve çağılayanın içine daldı.”

(257) *Pir ustazning aldigha gaytip chüshüp, qolini köksige élip mundaq dedi* (Cheng'en, 2012:28).

Ttü. “Pir Üstadın huzuruna geri gelip, elini göğsüne koyarak şöyle dedi.”

SONUÇ

Yardımcı fiillerin anlamları, anlam bakımından aralarındaki hassas farklar ve kullanımlarının karmaşıklığı, kesin bir yargı çıkarmaya karşı direnç göstermektedir.

Gramerleşmiş fiillerin anlamlarının sınıflandırılamamasındaki en büyük problem biçim ve anlam arasında bire bir ilgi kurulamamasıdır. Örneğin, *yür-* fiilin sözcük anlamı “yürümek” olmasına rağmen, zarf-fiil yardımıyla esas fiile bağlandığında, esas fiildeki eylemi süreç yönüyle nitelemektedir. Bununla birlikte her gramerleşmiş formun tutarlı bir temel anlamı olduğu görülmekte veya anlamlardan bazılarının diğerlerinden daha temel veya merkezi olabildiği görülebilmektedir.

Yeni uygurcadaki bu yapıların kullanım sıklığı, Türkiye Türkçesinde aynı ölçüde değildir. Dolayısıyla, iki dil arasında yapılacak olan bir çeviri çalışmasında, kaynak dildeki bu yapıların hedef dildeki anlamsal karşılıklarını bulmayı zorlaştırmaktadır. Mesela, Yeni Uygurcada yardımcı fiil yoluyla esas fiile eklenen anlam alanı, Türkiye Türkçesinde bazen aynı şekilde karşılık bulamamaktadır. Bu yüzden, böyle bir durumda, kaynak dildeki anlamı yansıtabilme adına hedef dilde bulunan ve fiili zaman, süreklilik, tekrar, aniden ortaya çıkma gibi anlamlarda niteleyen belirteçler kullanmak zorunda kalınmaktadır.

Ülkemizde yapılan çeviri çalışmalarında hem iki dilin birbirine yakınlığı hem de milli hissiyatlara kapılma sebebiyle, kolaylıklara kaçma eğilimi göze çarpmaktadır. Yani, yapılan çalışmaların birçoğu kelime çevirisi özelliği taşımaktadır. Oysaki her ne kadar akraba diller olsalar da her iki dilin yayılım alanı ve geçirdiği tarihsel arkaplan birbirinden farklıdır ve bu farklılıklar bile iki dili birbirinden uzaklaştırmaya yetmektedir.

Bu bağlamda, yapılacak çalışmalarda her iki dilde de varlığını sürdüren fiil birleşmeleri dikkatle incelenmeli ve anlamsal alanları ortaya çıkarılmalıdır. Bahsi geçen yapıların anlam alanlarının belirlenmesi, sonrasında yapılacak çalışmalara kılavuzluk edecek ve hem çevirinin tutarlılığını arttıracak hem de çevirenin işini

kolaylaştıracaktır. Bu bağlamda, tanıkladığımız ve incelediğimiz örneklerden yola çıkarak, Yeni Uygurcadaki gramerleşmiş fiil yapıları ve esas fiile kattıkları anlamlar için şu önermelerde bulunabiliriz:

–*wat-* < *-p yat-* ile hali hazırda, geçmiş ya da gelecekte kademeli gerçekleşen bir eylem ifade edilmektedir. Kademeli veya kademesiz ilerleme ifadesinin tanımlandırılması dinamik ya da statik durumlara dayanılarak yapılır. Bu bağlamda, kademeli ilerleyen ifadesi dinamik bir durumu betimlerken kademesiz ilerleme ise bir durağan bir durumu betimlemektedir.

-p tur- yapısı, (a) devamlı ayakta veya herhangi bir pozisyonda veya tek seferde, - ancak tek bir zaman diliminde değil-, gerçekleştirilecek sürekli bir eylemi ifade eder. (b) bir eylemden kaynaklanan durumun devam ediyor oluşunu niteler. (c) tekrarlanan bir harekete işaret eder ve bir eylemin devam ettiği vurgulanmamaktadır. Bütün bu anlamlara ve kullanım alanlarına dayanarak *-p tur-* ifadesinin sürekli bir durumu anlattığı sonucuna varabiliriz. İkincil anlam ise tekrardır.

-p yür- hareketli bir durumda ifa edilen devamlı hareketi belirtir ve söz konusu eylemin zaman boyunca uzandığını gösterir. Sonuç olarak bir süreci ve tekrar sayısını ifade eder.

-p otur- yapısı öznenin oturduğu durumları ifade etmek için kullanılır ve eylemin uzun sürede ifa edildiğini belirtir.

-p kal- (a) eylemin konuşan kişiye doğru gerçekleştiği, (b) eylemin geçmiş zamanda başlayıp şimdiki zamana kadar sürdüğü, (c) eylemde belirtilen durumun uzun süre kalıcı olduğu durumlarda kullanılır. Bu nedenle ısrarcı bir süreklilik arz eden bir eylem olarak nitelendirilebilir.

-p bar- konuşmacının tersi yönünde gerçekleşen eylemleri nitelendirilir ve hareketin en son noktasını vurgular. Bu nedenle, temel anlamı kalıcı sürekli bir eylem olarak karakterize edilebilir. İkincil anlam ise eylemin yönü ile günümüzden geleceğe ya da nihai bir noktaya yönelimli olmasını nitelemesidir.

-*p ket-* (a) konuşan kişinin bulunduğu konumun tersine olan bir hareketi, (b) hareketin belirli bir noktadan her yöne olduğunu, (c) bir hareketin belirli bir amaç çerçevesinde gerçekleştiğini, (d) yapılan hareketin ortalama limit sınırlarını aşan bir hareket olduğunu ya da hareketin ani, beklenmedik ve etkili bir şekilde gerçekleştiğini belirtir.

-*wet-* < -*p et* / -*p ewet-* yapılan hareketin ani ya da hızlı bir şekilde yapıldığını ve eylemin sona erdiğini belirtir.

-*p tashla-* ani, yoğun, hızlı ve kararlı bir şekilde gerçekleşen eylemleri nitelendirmek için kullanılır. Aynı zamanda hareketin sonlandığını belirtir.

-*p qal-* yapısı, (a) bir sonucu olan eylemi, (b) eylemin sonucunun devam ettiğini (c) eylemin sonucunun ya da tamamlanmasının hiç beklenmedik bir zamanda, aniden ve bilinçli olmadan elde edildiğini ve eylemi gerçekleştiren öznenin, söz konusu eylemi gerçekleştirme zorunda olmadığını veya eylemden pasif olarak etkilendiğini belirtmek için kullanılır.

-*p qoy-* yapısı, (a) eylem neticesinde ortaya çıkan sonucu, (b) öznenin hareketi bilinçli bir şekilde yaptığını, (c) eylemin planlı bir şekilde gerçekleştiğini ifade eder.

-*wal-* < -*p al-* yapısı, (a) öznenin menfaatine yönelik gerçekleştirilen bir hareketi, (b) sonucu olan ve bir amaç uğruna ve bilinçli olarak yapılan ve başarılı, hızlı ve yetenek gerektiren bir hareketi betimlemek için kullanılır.

-*a al-*, öznenin bir eylemi gerçekleştirebilme yeteneğini belirtir.

-*p ber-*, yapılacak olan eylemin bir başka kişinin veya bir başka şeyin menfaatine yapıldığını belirtir.

-*wer-* < -*a ber-*, bir eylemin bazı engelleme ve itirazlara rağmen devamlı bir şekilde ifa edildiğini belirtir.

-*p chiq-* yapısı eylemin performansının sona erdiğini belirtir.

-*p öt-* kısa süre içinde sonuca ulaşan bir eylemi nitelendirmek için kullanılır.

-*p yet-* bir eylemin son noktaya ulaştığını betimlemek için kullanılır.

-*p sal-* ani yapılan eylemler ve sonuçları için kullanılır.

-*p kör-* “birşeyi yapmaya çalışmak” veya “bir şeyi test amaçlı yapmak” yönündeki ifadeleri belirtmek için kullanılır.

-*p baq-* da –*p kör-* yapısıyla aynı özellikleri taşır.

-*p bol-* bitmiş eylemleri nitelendirmek için kullanılır.

-*p chüsh-* bir eylemin son noktaya ulaştığını betimlemek için kullanılır.

Elbette, yukarıda değindiğimiz bütün açıklamalar konuşma ya da metnin bağlamından bağımsız değildir. Bu yüzden, Yeni Uygurcadan yapılacak çeviri çalışmalarında kesin olarak bu anlamların kullanılması doğrudur demek uygun olmayacaktır. Fakat bahsi geçen yapıların taşıdığı anlamların belirlenmesi açısından, verdiğimiz açıklamalar ve tanıkladığımız örnekler arasında paralellik görülmektedir. Dolayısıyla, verilen açıklamaların en azından bu yapıların sınıflandırılması açısından genel geçer olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Abihan, T. (1985). *Hazirqi Zaman Uyğur Tili Asasliri*. Kashgar: ?
- Ablahat, İ. (1995). *Meaning and Usage of Compound Verbs in Modern Uighur and Uzbek*. Washington: Univercity of Washington.
- Ağca, F. (2015). Eski Türkçede Varlık ve Yokluk İşaretleyicilerinin (ba:r, yo:k) Gramerleşme Süreçleri. *Dil Araştırmaları* (16), 83-101.
- Al-Horais, N. (2012, March). On the Universality of Auxiliary Verbs. *Journal of Universal Language* (13-1), s. 7-30.
- Anttila, R. (1989). *Historical and Comparative Linguistics*, (Studies in the theory and history of linguistic science. Series IV , Current issues in linguistic theory). Amsterdam/Philedelphia: John Benjamins Publications Company.
- Arıkan , İ. (2011). Çuvaş Türkçesinde Dilbilgiselleşen Bir Fiil: tär-. *MTAD*, 8(2), 36-62.
- Ataman, R. (2006). *Türkiye'de Yaşayan Dağı Türkistan Kökenli Uyğur Türklerinin Sosyo-Kültürel Kimlikleri*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bilim Dalı, Ankara.
- Aydemir, İ. (2015). Güney Sibiry Türkçesinde Zarf-Fiilli Yapıların Gramerleşmesi Hakkında. *Türkbilig* (25), 89-100.
- (2015). Tuvacada Sözlükselleşmiş Zarf-Fiilli Yapılar. *Türkbilig* (30), 223-230.
- Bulut, G. (2014). *Tarihi Türkiye Türkçesinde Perifrastik Fiil Yapıları (olmak Yardımcı Fiiliyle Kurulan Bileşik Çekim Yapıları)*. Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Ankara.
- Buran, A. ve Alkaya, E. (2011). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri-II*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

- Campbell, L. (1999). *Historical Linguistics-An Introduction*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Can, M. (2016). *Dilbilgiselleşme ve Eski Uygurca Edatlar*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı.
- Cheng'en, W. (2012a). *Gherpke Sayahet* (Cilt 1). (M. Mexsut, Çev.) Shinjang Xalq Neshriyati.
- Cheng'en, W. (2012b). *Gherpke Sayahet* (Cilt 2). (M. Mexsut, Çev.) Shinjang Xalq Neshriyati.
- Çelikbay , A. (2010). Yeni Uygur Türkçesinde Yat- ve Tur- Tasvir Fiillerinin Bildirme Kiplerinde Ekleşmesi Üzerine. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(24), 43-64.
- Çetin, E. (2012). Uygurcada tut- Fiiliyle Kurulan Birleşik Sözler. *Dil Araştırmaları* (11), 81-104.
- Çetin, O. (2016). *Gramerleşme ve Sözcükselleşme Bağlamında Eski Türk Dilinde Zarflar*. Doktora Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eskişehir.
- Demir, N. (1992). *Posterbien im Türkeitürkischen, Unter besonderer Berücksichtigung eines südanatolischen Dorfdialekts*. Wiesbaden: Harrasowitz.
- (2002). Kıbrıs Ağızlarında imiş Hakkında. *Bilig*(23), s. 129-140.
- Demir, N., & Yılmaz, E. (2003). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker.
- Demirci, K. (2008, Bahar). Dilbilgiselleşme Üzerine Bir İnceleme. *Bilig*(45), s. 131-146.
- Eker, S. (2005). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker.

- Emet, E. (2008). *Doğu Türkistan Uygur Ağızları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (1976). Türklerde Yazı ve Alfabeler. *Türk Dünyası El Kitabı* (s. 340-373). içinde Ankara.
- Gökçe, F. (2007). Eski Türkçe {-GAlIr / -KAlIr}Eki Üzerine. *Türkbilig / Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 8(14), s. 97 - 115.
- (2013). *Gramerleşme Teorisi ve Türkçe Fiil Birleşmeleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- (2015). Kutadgu Bilig’de kör- “görmek”: Çok Anlamlılık, Metafor ve Gramerleşme. *Türkbilig / Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 16(29), s. 59-76.
- Gömeç, S. (1997). *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güneri, A. D. (2013). Yeni Uygur Türkçesinde Tabanlaşmış Birleşik Fiiller. *Gazi Türkiyat*(13), 59-80.
- Harris, M., ve Campbell, L. (1995). *Historical syntax in cross-linguistic perspective*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Haspelmath, M. (1999,). Why is grammaticalization irreversible? *Linguistics* (37-6), s. 1043-1068.
- Heine, B. (2008). Grammaticalization. Ed. B. Joseph, ve R. Janda, *The Handbook of Historical Linguistics* (s. 575-601). Blackwell Publishing.
- Heine, B., & Kuteva, T. (2005). *Language Contact and Grammatical Change*. New York: Cambridge University Press.
- Heine, B., & Narrog, H. (2011). Introduction. *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. Great Britain: Oxford Publications.
- Hopper, P. (1991). On some Principles of Grammaticalization. Ed. E. Traugott ve B. Heine, *Approaches to Grammaticalization* (s. 17-35). Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Hopper, P. (1996). Some Recent Trends In Grammaticalization. *Annual Review of Anthropology*(Vol. 25), 217-236.
- Hopper, P., & Traugott, E. (2003). *Grammaticalization Second Edition*. New York: Cambridge University Press.
- Johanson, L. (1991). Zur Postterminalitat türkischer syndetischer Gerundien. *UAJb, NF 9*, 137-151.
- (1995). Mehrdeutigkeit in der türkischen Verbalkomposition. M. Erdal, & S. Tezcan içinde, *Beläk Bitig: Sprachstudien für Gerhard Doerfer zum 75. Geburtstag* (s. 81-101). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- (1995). On Turkic converb clauses. M. Haspelmath, & E. König içinde, *Converbs in cross-linguistic perspective: Structure and meaning of adverbial verb forms - adverbial participles, gerunds. Empirical approaches to language typology 13* (s. 313-347). Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- (2002). *Structural Factors in Turkic Language Contacts*. Curzon Press.
- (2007). *Türk Dil İlişkilerinde Yapısal Etmenler*. (N. Demir, Çev.) Ankara: Curzon Press.
- (tarih yok). Zur Typologie türkischer Gerundialsatze. *Türk Dilleri Arştırmaları 1*, 98-110.
- Kaşgarlı, R. (2014). bol- Fiilinin Yeni Uygurcadaki İşlevi Üzerine. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*(51), 95-135.
- Kurban, İ. (1992). *Şarki Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurylowicz, J. (1965). The Evolution of Grammatical Categories. *Diogenes*(13 (51)), 55-71.

- Lehmann, C. (2015). *Thoughts on Grammaticalization* (3rd Editions b.). Berlin: Language Science Press.
- Nedzip, E. (1971). *Modern Uigur*. Moskow: Nauka Pubishing House.
- Öztürk, R. (1992). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fil*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Dili Bilim Dalı, Ankara.
- (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Salan, E. (2014). Türkçede Bir Gramerleşme Örneği: -soñ < soñ. *Dilbilim Araştırmaları*(14), 97-117.
- Scharlipp, W. (1984). *Auxiliarfunktionen von Hauptverben nach Konvebr in der neuuigurischen Schriftsprache*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Tavkul, U. (2003). Türk Lehçelerinin Tasnifinde Bazı Kriterler. *Kırım Dergisi*(12 (45)), 23-32.
- Tekin, T. (1989, Ocak). Türk Dil ve Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi. *Erdem*(5 (13)), 141.
- Tekin, T., & Ölmez, M. (1999). *Türk Dilleri*. İstanbul: Simurg.
- Tömür, H. (2011). *Hazirqi Zaman Uyghur Tili Grammatikası (Morfologiya)* (Genişletilmiş yeni baskı b.). Sinkiang: Milletler Neshriyatı.
- Traugott, E. (1978). On the Expression of Spatio-Temporal Relations İn Language. Ed. J. Greenberg, *Universals of Human Language* (Volume 3 :Word Structure). California: Standfor University Press.
- Türk Ansiklopedisi* (Cilt XXXIII). (1984). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Xueqin, C. (2012). *Qizil Ravaqtiki Chüsh* (Cilt 1). (Çev. E. Tursun, A. Hoca, ve R. Cari), Shinjang Xalq Neshriyatı.

Yıldız, M. (2004). *Yeni Uygur Türkçesinde Tasvir Fiilleri*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Ankara.

Yıldız, M. (2016). Yeni Uygur Türkçesinde "Al-" Fiilinin Yardımcı Fiil Olarak Kullanımı ve Fonksiyonları. *SUTAD*(39), 199-211.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih:02/07/2018

Tez Başlığı : YENİ UYGURCA GRAMERLEŞMİŞ FİİLLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE ÇEVİRİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 122 sayfalık kısmına ilişkin, 02/07/2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6 'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- ☐ Kaynakça hariç
- 3- ☐ Alıntılar hariç
- 4- ☐ Alıntılar dâhil
- 5- ☐ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
02.07-2018

Adı Soyadı: CİHANGİR DEMİR
Öğrenci No: N12234431
Anabilim Dalı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
Programı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Nurettin Demir
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MODERN TURKIC LANGUAGE AND LITARATURE DEPARTMENT**

Date: 02/07/2018

Thesis Title : A STUDY ON THE TRANSLATION OF NEW UYGHUR POSTVERBIAL CONSTRUCTION INTO TURKISH

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 02/07/2018 for the total of 122 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 6 %.

Filtering options applied:

1. ☒ Approval and Declaration sections excluded
2. ☐ Bibliography/Works Cited excluded
3. ☐ Quotes excluded
4. ☐ Quotes included
5. ☐ Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge. I respectfully submit this for approval.

Date and Signature
02.07.2018

Name Surname: CİHANGİR DEMİR

Student No: N12234431

Department: MODERN TURKIC LANGUAGE AND LITARATURE

Program: MODERN TURKIC LANGUAGE AND LITARATURE

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Nurettin Demir

(Title, Name Surname, Signature)

IV

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 02/07/2018

Tez Başlığı: YENİ UYGURCA GRAMERLEŞMİŞ FİİLLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE ÇEVİRİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
02.07-2018

Adı Soyadı: CİHANGİR DEMİR
Öğrenci No: N12234431
Anabilim Dalı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
Programı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Prof. Dr. Nurettin Demir
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Telefon: 0-312-2976860

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MODERN TURKIC LANGUAGE AND LITARATURE DEPARTMENT**

Date: 02/07/2018

Thesis Title: A STUDY ON THE TRANSLATION OF NEW UYGHUR POSTVERBIAL CONSTRUCTION INTO TURKISH

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

02.07.2018
Date and Signature

Name Surname: CİHANGİR DEMİR

Student No: N12234431

Department: MODERN TURKIC LANGUAGE AND LITARATURE

Program: MODERN TURKIC LANGUAGE AND LITARATURE

Status: ☒ MA ☐ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

Prof. Dr. Nurettin Demir

(Title, Name Surname, Signature)